

Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren University
Social Science Institute Journals

(BEU.SBE.Derg.)

ISSN: 2147-5962

Cilt/ Volume: 3 Sayı/ Number: 2 Yıl/Year: Aralık/December 2014

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072

Fax: 0 (434) 222 9141

sbedergi@beu.edu.tr

<http://sb.beu.edu.tr>

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bitlis Eren University Social Science Institute Journals
(BEU.SBE.Derg.)

Cilt / Volume: 3; Sayı / Number: 2
Yıl / Year: Aralık / December 2014

Sahibi / Owner

Prof.Dr. Mahmut DOĞRU, Rektör/Rektor

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY

Editörler / Editors

Yrd.Doç.Dr. Hamza ŞİMŞEK (Baş Editör) - Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. İbrahim KAVAZ	Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖZDEMİR	Yrd.Doç.Dr. Hatice ÖZDİL
Doç.Dr. Mehmet DEMİRTAŞ	Yrd.Doç.Dr. Fatih GENCER	Yrd.Doç.Dr. Macit BALIK
Doç.Dr. Ali TEKİN	Yrd.Doç.Dr. Hamza ŞİMŞEK	Yrd.Doç.Dr. Sevim ERDEM
Yrd.Doç.Dr. Tevfik E. ŞEREFLIOĞLU	Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY	

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV-ODTU	Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK-Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ-Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. İlhami DURMUŞ-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR-Bilecik Üniversitesi	Prof. Dr. Kadir ARDIÇ-Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI-Erciyes Üniversitesi	Prof. Dr. Kemal YILDIRIM-Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ÖGÜT-Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU-Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ-Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI-Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ-İnönü Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK-Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT-Bilgi Üniversitesi	Prof. Dr. Meyda YEĞENOĞLU-ODTÜ
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU-Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN-Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Birol AKGÜN-Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Muhittin ATAMAN-Abant İzzet Baysa
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ-KTÜ	Prof. Dr. Mustafa OFLAZ-Mardin Artuklu Üniversite
Prof. Dr. Cemalettin ÇOGUROĞLU-Fırat Üniversite	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK-Fırat üniversitesi
Prof. Dr. Çağlar KEYDER-Boğaziçi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa UÇAR-Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin PEKACAR-Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa UĞURLU-Yakındoğu Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ŞEN-Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK-Hacettepe Üniversit
Prof. Dr. Enver ÇAKAR-Fırat Üniversitesi	Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ-Ardahan Üniversite
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU-Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr. Sait KINGİR-Siirt Üniversitesi
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA-Marmara Üniversi	Prof. Dr. Suat GEZGİN-İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Halis ALBAYRAK-Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Talat Saim HALMAN-Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. H. Beril DEDEOĞLU-Galatasaray Üniversi	Prof. Dr. Vecdi BİLGİN-Uludağ üniversitesi
Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU-Doğuş Üniversitesi	Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ-KTU
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ-Bitlis Eren Üniversitesi	Prof. Dr. Zahir KIZMAZ-Fırat üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu/Editorial Office

Arş.Gör. Yasemin SARAÇBAŞI

Web Sorumlusu/Web Management

Beytullah ARSLAN

Ürün Editörü/Product Editor

Arş.Gör. Zafer CÖMERT

Özetlerin İngilizcesi/English Abstracts

Okt. İhsan KONAK

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101
sbedergi@beu.edu.tr

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THIS ISSUE

- Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın Kor (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof.Dr. Bora Süslü (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof.Dr. İlyas GÖKHAN (Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi)
Prof.Dr. Mahmut KAPLAN (Fatih Üniversitesi)
Prof.Dr. Sezayi Dumanoglu (Marmara Üniversitesi)
Prof.Dr. Süreyya Beyzadeoglu (Aydın Üniversitesi)
Prof.Dr. Yavuz Odabaşı (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Aykan Candemir (Ege Üniversitesi)
Doç.Dr. Gülsen Serap ÇEKEROL (Anadolu Üniversitesi)
Doç.Dr. Mehmet DEMİRTAŞ (Bitlis Erem Üniversitesi)
Doç.Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç.Dr. Seyrani KONCAGÜL (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Şaban Öz (Kahramanmaraş Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Arzum BÜYÜKKEKLİK (Niğde Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayşe Çelik Yetim (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Hakan AKYURT (Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Levent KORAP (Kastamonu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KALAYCI (Ankara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özgür ESEN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Selim KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Yakup ÜLKER (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Ömer Faruk Görçün (Kadir Has Üniversitesi)

AMAÇ VE KAPSAM / AİM AND SCOPE

Dergimizde, Sosyal, İktisadi-İdari, İlahiyat ve Güzel Sanatlar alanına giren özgün araştırma inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştirisini, kongre-sempozyum haberleri, yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak kaydıyla kabul edilebilir. Yayın kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır. Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak İngilizce, Almanca, Fransızca ve Doğu Dillerinde yazılmış makalelerde yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır. Yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış yazılar, Makale Online Takip Sistemimiz yoluyla Enstitümüze gönderilebilir. Hazırlanan makaleler; sadece makaleden sorumlu yazar tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi web sayfasındaki Online Makale gönderme ve Değerlendirme Sistemi kullanılarak elektronik ortama yüklenmelidir.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences

Cilt:3; Sayı: 2 Yıl:2014
Volume:3 Number:2 Year:2014

Araştırma Makaleleri/Research Articles

- Kitâbu Süleym b. Kays ve Kaynaklık Değeri***
Kitâbu Süleym b. Qays and its Source Value
Mehmet Nur AKDOĞAN.....1-22
- Lojistik Faaliyetler ve Yönetimi: Erzurum'daki Lojistik Kargo Firması Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma**
Logistics Activities and Management: A Research on Employees for a Courier Company in Erzurum
Reşat Karcioğlu - Fatma Temelli23-42
- Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi Açısından Genel Üretim Giderlerine Bakış**
Examination of General Product Expenses in the Perspective of Activity Based Costing
Özcan DEMİR - İrem TANYILDIZI43-64
- Satış Öncesi ve Satış Sonrası Müşteri Hizmetlerinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisinin Karşılaştırılması**
Comparison the Effects of Pre-Sale and After Sale Customer Service on Customer Loyalty
Süleyman Can YILDIRIR65-84
- Sultan Tuğrul Bey Dönemi İran'ın Fethi ve Yerel Emirlikler**
The Conquest of Iran and Local Emirates in the Period of Tugrul Bey
Esin KÜÇÜKBEKİR85-98
- Balkan Savaşları ile İlgili Destan ve Ağtlarımız**
Our Sagas and Laments About the Balkan Wars
Mehmet Emin ERTAN.....99-128
- Kutsal bir Fenomen Olarak Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te Güvercin**
Pigeon as a Holy Phenomenon in Judaism, Christianity and Islam
Orhan YILMAZ - Füsun COŞKUN - Mehmet ERTUĞRUL129-140

EDİTÖRDEN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak farklı ilimi disiplinlere ait akademik çalışmalarını bir araya getiren yayın politikamız gereği birbirinden farklı ilgi çekici yeni araştırmalar ile karşınızdayız.

Bu sayımızın ilk makalesinde imâmiye Şîasının referans kaynaklarından olan *Kitâbu Süleym b. Kays* adlı eser ve müellifi inceleme konusu yapılmıştır. Bu çalışmada Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında süregelen kadim tartışmalara farklı bir perspektifle, literatür bağlamında katkı sağlanmıştır. İkinci makalemiz *Lojistik Faaliyetler ve Yönetimi: Erzurum'daki Lojistik Kargo Firması Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma* başlığıyla globalleşen dünyamızın önemli ticari kavramlarından olan *lojistik* konusu ele alınmış, bir kargo firması çalışanlarına yönelik anket çalışmasıyla da teorik bilgi pratik ile pekiştirilmiştir. İşletmelerin maliyet muhasebesi sistemi ekonomik girdi ve çıktılarının hesaplanmasında önemli bir yer işgal eder. Bu problem *Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi Açısından Genel Üretim Giderleri* başlığı ile araştırma konusu yapılarak, geleneksel maliyet yöntemi ile faaliyet tabanlı maliyet sistemi karşılaştırmalı olarak incelenmiş, faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin avantajlarına dikkat çekilmiştir. Ekonomi piyasasından en önemli parametrelerden birisi de müşteri memnuniyeti veya şikâyetlerinin ölçülmesidir. Bu bağlamda *Satış Öncesi ve Satış Sonrası Müşteri Hizmetlerinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi* başlıklı çalışma ile satış öncesi ve sonrasında müşteri hizmetlerinin sadakat üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. *Sultan Tuğrul Bey Dönemi İran'ın Fethi ve Yerel Emirlikler* başlıklı çalışma ile Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey döneminde İran bölgesi ele geçirildiğinde yerel beylikler ile ilişkisi inceleme konusu yapılmıştır. Bu sayımızda Edebiyat ile ilgili olarak Osmanlı'nın Balkanlarda toprak kaybetmesi neticesinde meydana gelen toplumsal travmanın ağıt ve destanlara yansması *Balkan Savaşları ile İlgili Destan ve Ağıtlarımız* başlığı ile inceleme konusu yapılmıştır. Son araştırmamız ise güvercinlerin ilahi dinlerdeki algılaması karşılaştırmalı olarak *Kutsal Bir Fenomen Olarak Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamiyet'te Güvercin* başlığı ile ele alınmıştır.

Bu çalışmalarda emek veren tüm yazarlarımızı tebrik eder, nice verimli çalışmalara katkı sağlamalarını temenni ederiz. Derginin yayınlanmasında emeği geçen başta yazar ve makale hakemleri olmak üzere, tüm dergi ekibine teşekkür eder, sizi merakla beklediğinizi umduğumuz bu çalışmalarla baş başa bırakırken yeni bir sayıda buluşmak ümidiyle en derin sevgi ve saygılarımızla...

Editör

BEU. SBE. Derg.

Cilt:3 Sayı:2 Aralık 2014

KİTÂBU SÜLEYM B. KAYS VE KAYNAKLIK DEĞERİ

Mehmet Nur AKDOĞAN*

Özet:

Makalemizde İmâmiye Şîasının, özellikle de Ahbârî ekolün temel referanslarından olan *Kitâbu Süleym b. Kays*'ı inceleyeceğiz. Çalışmamızda öncelikle Süleym b. Kays'ın hayatı hakkında bilgi verilecek, ardından da ona nisbet edilen kitabın etrafında cereyan eden tartışmalara yer verilecektir. *Kitâbu Süleym*, İmâmiye Şîasının temel nazariyesi olan ve mezhebin belkemiğini oluşturan on iki imama dair rivayetleri ile öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, İmâmiye için referans eserlerdendir. Öte yandan Şîa, Süleym'in imamlara yakınlığı dolayısıyla kendisine ve eserine büyük saygı göstermekte ve rivayetlerini benimsemektedir. Ancak Şîa'nın bazı önemli isimleri ve Şîa dışındakiler eserin sonraki dönemlerde yazıldığı ve müellife nisbet edildiği kanaatindedirler. İşte bu çalışmamızda iki tarafın da tartışmadaki argümanlarına başvurmak suretiyle eser ve müellife aidiyeti konusunda bir netice elde etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Süleym b. Kays, Kitâbu Süleym b. Kays, Şîa, İmâmiye, İmâmet.

KİTÂBU SULAYM B. QAYS AND ITS SOURCE VALUE

Abstract:

In this article, we will examine “Kitâbu Sulaym b. Qays” which is main reference of Imâmi Sect, particularly those who are Ahkbari group. In our study, we initially research about the life of Sulaym and then we will discuss authenticity of this book which is mentioned to be written by him and the ideas which are put forward about this book. Kitâbu Sulaym b. Qays has the narrations (rivayât) related to the belief of twelve imams which is basic of Imâmi sect and constitute their theory. From this aspect, it is one of the main sources of Imâmiya. Additionally, due to his close attitude towards Imams, Shia has not only a high respect on/upon Sulaym and his book but also adopts his books narrations. Nevertheless, some well-known scholars of Shia and others assert that this book was written later period of writer's term by someone and attributed to the author. In this article,

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı,
e-posta: mnur.akdogan@diyanet.gov.tr

we will try to determine whether this book belongs to him or not, having regard to their arguments and evidence.

Key Words: Sulaym b. Qays, Kitâbu Sulaym b. Qays, Shia, Imâmiyya, Imâmat.

Giriş

İmâmî âlimlerin, İmâmeti ispat bağlamında kullandıkları delillerin başında Kur'an ve ona dair teviller, ardından da Hz. Peygamber'e isnad edilen haberler gelir. Bu noktada Hz. Ali'yi öven, onun fazilet ve imâmetine işaret eden rivayetlerin sübut ve delalet yönünden yeterince açık olmamaları, tarih içerisinde aslı olmayan rivayetlerin inşa edilmesine neden olmuştur.¹ Bu bağlamda, müellifin ölüm tarihini esas alırsak "imâmet"e dair en eski ve temel rivayetlerin yer aldığı eser hiç şüphesiz Süleym b. Kays'ın eseridir.

Bu kitapta sadece imâmet konularına yer verilmemiş, akaid ve tarihe dair pek çok rivayet de nakledilmiştir. Eserde Ğadîr Hum, Hz. Peygamber'in vefatı, Sakîfe meselesi gibi hususlara değinilmesi ve rivayetlerin Hz. Ali başta olmak üzere bazı imamlara ya da sahabenin ileri gelenlerine isnad edilmiş olması Şîa² açısından çok değerli bulunmuştur. Süleym'in imamlarla arkadaşlık etmesi özellikle de kendisinden sonraki dönemlerde gelen İmâmî geleneğe mensup müelliflerin eserden çokça nakillerde bulunmasına sebep olmuştur. Ancak eserin, müellife aidiyeti konusunda tarih boyunca pek çok tartışma yaşanmıştır. Buna rağmen Ahbârî geleneğe mensup Şîî âlimler bu eserin güvenilirliği konusunda hiçbir şüphe olmadığı kanaatindedirler. Biz de bu araştırmamızda Süleym b. Kays'ın hayatı ve kitabı hakkında bilgi verdikten sonra esere yönelik olumlu ve olumsuz kanaatleri yansıtmaya, Süleym'in eserinin İslâm tarihi açısından yeri ve kıymetini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Hayatı:

Süleym'in hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte, Hevazin'in Âmir b. Sasaa kabilesinin bir kolu olan Benî Hilâl b. Âmir kabilesine mensuptur.³ Tam adı, Süleym b. Kays el-Hilâlî el-Âmirî⁴ el-Kûfî (ö. 76/695 [?]),⁵ künyesi: Ebû

¹ Metin Bozan, *İmâmiye Şîasının İmâmet Tasavvuru*, Ankara 2007, s. 155.

² Makalemizde "Şîa" ifadesi ile İmamiyye Şîası kastedilmektedir.

³ Süleym b. Kays el-Hilâlî el-Kûfî, *Kitâbu Süleym b. Kays* (Thk.: Muhammed Bâkır el-Ensârî ez-Zencânî), Daru'l-Hadî, Kum 1420, s. 69.

⁴ İbnü'l-Ğadâirî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ubeydillah b. İbrahim, *er-Ricâl*, Dâru'l-Hadîs, Kum 1422, s. 63.

⁵ Abdullah b. Muhammed Hasan el-Mâmekânî, *Tenkîhu'l-Mekâl fi İlmi'r-Ricâl*, el-Matbaatu'l-Murtazaviyye, I-III, Necef 1350, II, 52; Nebîle Abdülmun'im Dâvûd, *Neş'etü's-Şîati'l-İmâmiyye*, Dâru'l-Müerrihi'l-Arabî, Beyrut 1994, s. 27.

Sâdik'tır.⁶ Pek çok rical kitabında Süleym'in Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Hasan (ö. 49/669), Hz. Hüseyin (ö. 61/680), Zeyne'l-Âbidîn (ö. 95/713) ve Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733) ile arkadaşlıkta bulunduğu belirtilmiştir.⁷ Tabiinin büyüklerindedir.⁸ Hz. Ali'nin Sıffin Savaşı'ndaki özel birliğinde⁹ yer almıştır.¹⁰ Aynı zamanda kalamcı ve fakihtir, Şîa'nın ilk tabakadaki müelliflerinden sayılmıştır.¹¹

Süleym, hicretten 2 veya 3 yıl önce dünyaya gelmiştir. Doğum tarihinin kaç olduğu ile ilgili olarak nakledilen bir rivayette Ebân b. Ebî Ayyâş (ö. 138/755)'in kendisine Sıffin Savaşı'nda¹² kaç yaşında olduğunu sorması üzerine kırk yaşında dediği rivayet edilmiştir.¹³ Hz. Peygamber'in vefatı esnasında 12 yaşında olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Ancak ne Hz. Peygamber ne de Hz. Ebu Bekir döneminde Medine'ye gelmemiştir. Yani Hz. Peygamber'i gördüğüne veya hayatının ilk on dört yılında Medine'ye uğradığına dair hiçbir rivayet nakledilmemiştir.¹⁵ Eserinde Hz. Peygamber'in vefatının ardından meydana gelen bazı olaylar hakkında verdiği bilgiler Hz. Ali, Ebû Zer (ö. 32/652), Mikdâd (ö. 33/653), Selmân (ö. 35/655), İbn Abbâs (ö. 68/687) ve Berâ b. Âzib (ö. 71/690) gibi isimlerden nakledilen rivayetlerdir.¹⁶ Kendisinin bizzat şahit olduğu olaylar değildir. Medine'ye ilk gelişi

⁶ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas en-Necaşi, *Fihristu Esmâi Musannefi's-Şîa (Ricâlu'n-Necaşi)*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1416, s. 8.

⁷ Muhammed Bâkır el-Musevî el-Honsârî, *Ravdâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*, ed-Dâru'l-İslâmiyye, I-VII, Beyrut 1991, IV, 65; Nebîle, s. 27; Akâbuzurg et-Tahrânî, *ez-Zerîa ilâ Tesânîfi's-Şîa*, Dâru'l-Advâ, I-XXV, Beyrut 1983, II, 152.

⁸ Tahrânî, *ez-Zerîa*, II, 152.

⁹ Bu birliktekilere Şurtatu'l-Hamîs adı verilir. **Şurtatu'l-Hamîs**: Ordunun, savaşa şahit olup ölüne hazırlanan seçkin askerlerinden oluşmuş ilk alayına denir. Bkz. İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sâdır, I-XV, Beyrut 1414, VI, 70 (خ م س); VII, 330 (ش ر ط); Murtazâ el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, I-XL, Kuveyt 1980, XIX, 407 (ش ر ط).

¹⁰ Şeyh Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *el-İhtisâs*, Kum 1993, s. 2-3.

¹¹ Muhammed Hadî el-Emînî, *Ashâbu'l-İmam Emiri'l-Müminin ve'r-Ruvâtu anh*, Darü'l-Kitabi'l-İslâmî, I-II, Beyrut 1992, I, 262.

¹² Süleym'in yaşının tespitinde kullandığımız rivayette onun Sıffin Savaşı'nın sabaha kadar aralıksız süren en çetin çarpışmasının olduğu gün olan Yevmu'l-Herîr ya da Leyletü'l-Herîr'i gördüğü ifade edilmiştir. Kaynaklarda bugünün hicri 37. yıla denk geldiği aktarılmıştır. Bkz. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut 1407, III, 100; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-X, Beyrut 1997, II, 666.)

¹³ Süleym b. Kays, s. 334 (34 nolu hadis).

¹⁴ Süleym b. Kays, s. 69 (Tahkik edenin mukaddimesi). Eserin tahkikini yapan Zencanî, Sıffin Savaşı'nın hicri 38'de meydana geldiğini kabul ettiği için bizim tespitimizden bir yaş küçük çıkmaktadır.

¹⁵ Süleym b. Kays, s. 70 (Tahkik edenin mukaddimesi).

¹⁶ Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Zeyneb en-Nu'manî, *Kitâbu'l-Ğaybe*, Envâru'l-Hüdâ, Kum 1422, s. 103.

Hiz. Ömer'in hilafetinin ilk yıllarında, hicretin on altıncı senesinin öncesine¹⁷ tekabül eder.¹⁸

Eserinde naklettiğı rivayetlerden anlaşıldığına göre, hicretin on dört ve on altıncı yılları arasında Hiz. Ali, Selmân ve Ebû Zer gibi isimlerle bir arada pek çok kez görüşmüştür.¹⁹ Hiz. Osmân döneminin ortalarında hac mevsiminde Ebû Zer ile birlikte haccettikten sonra Medine'ye gelmiş²⁰ ve hicrî 27. senenin sonlarından hicrî 35 yılına kadar ya Medine'de kalmış ya da Hicaz ve Irak arasında gidip gelmiştir.²¹ Hicrî 35'te Hiz. Ali'nin hilafete gelmesinin ardından onun yakın adamlarından olmuş ve onunla birlikte Cemel ve Sıffın Savaşlarına bizzat iştirak etmiştir.²² Hakem Olayı'nın ardından Kûfe'ye geçen Hiz. Ali ile beraber hareket etmiştir.²³ Hicretin 38. yılından Hiz. Ali'nin şehadet yılı olan hicrî 40'a kadar Kûfe'de kalmış, onun şehadetinin ardından Muaviye ile Hiz. Hasan arasında yapılan anlaşmaya şahit olmuş, Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin'in Medine'ye intikalinin ardından o da oraya gitmiştir. Ancak orada kalıp kalmadığına dair, rivayetlerde her hangi bir bilgi yer almamakla birlikte Hiz. Hasan'dan sonra hicretin 50. yılında Medine'de bulunduğu belirtilmiştir.²⁴

Hicretin 50 ve 53. yılları arasında²⁵ Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673)'in Kûfe valiliğini görmüştür.²⁶ Zeyne'l-Âbidîn, Muhammed Bâkır ve İbn Abbâs ile görüşmeleri dışında hicrî 60 ve 75 yılları arasında nasıl bir durumda yaşadığına dair bir bilgi yoktur.²⁷ Hicretin 75. yılında Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) Kûfe'ye gelince Süleym'in öldürülmesini ister, o da Basra üzerinden Fars şehirlerinden Nûbendecân'a²⁸ kaçar ve Ebân b. Ebî Ayyâş'a sığınır. Burada çok geçmeden hastalanır ve hicretin 76 veya 78. yılı vefat eder.²⁹

¹⁷ Hicretin on dördüncü yılının başında olduğuna dair rivayet de vardır. Bkz. Süleym b. Kays, s. 70 (Tahkik edenin mukaddimesi).

¹⁸ Süleym b. Kays, s. 69-70 (Tahkik edenin mukaddimesi).

¹⁹ Süleym b. Kays, s. 70-71 (Tahkik edenin mukaddimesi). Rivayetler için bkz. Süleym b. Kays, s. 287 (24 nolu hadis), 274 (21 nolu hadis), 268 (19 nolu hadis). Hiz. Selmân, hicretin 16. yılında Medâin'e vali olarak atanmış ve vefatına kadar da orada vali olarak kalmıştır. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Selmân-ı Farisî", DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 441-443.

²⁰ Süleym b. Kays, s. 458 (75 nolu hadis).

²¹ Süleym b. Kays, s. 71 (Tahkik edenin mukaddimesi).

²² Konuyla ilgili şu rivayetlere bakılabilir: Süleym b. Kays, s. 357 (29 nolu hadis), 411 (56 nolu hadis), 422 (59 nolu hadis).

²³ Süleym b. Kays, s. 71-72 (Tahkik edenin mukaddimesi).

²⁴ Süleym b. Kays, s. 72 (Tahkik edenin mukaddimesi).

²⁵ İrfan Aycan, "Ziyad b. Ebih", DİA, İstanbul 2013, XLIV, 481-482.

²⁶ Süleym b. Kays, s. 72 (Tahkik edenin mukaddimesi).

²⁷ Süleym b. Kays, s. 72 (Tahkik edenin mukaddimesi).

²⁸ **Nûbendecân:** İran topraklarında, güzellik ve temizliği ile meşhur Bevvân'a yakın bir şehir adı. Errecân ile arasında 26 fersah mesafe vardır. Geniş bilgi için bkz. Şihabüddin Ebu Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Daru Sadır, I-VII, Beyrut 1995, V, 307.

²⁹ Süleym b. Kays, s. 73 (Tahkik edenin mukaddimesi). Hicri 90 (Tahrânî, *ez-Zerîa*, II, 154.), 95 (Sâib Abdülhamid, *Mu'cemu Müerrihi's-Şîa*, Müessesetu Daireti Mearifi'l-Fıkhî'l-İslâmî, I-II, Kum

2. Eseri:

a. *Kitâbu Süleym b. Kays'ın Önemi:*

Süleym, vefat etmeden kısa bir süre önce Ebân b. Ebî Ayyâş'a bir kitap verir. Bu esnada Ebân on dört yaşındadır. Ancak Süleym ona, ölümünden önce kitaptan bahsetmemesini, öldükten sonra ise sadece Alî Şîasına rivayetleri söylemesini şart koşar, Ebân da bu konuda ona garanti verir ve Süleym de kitabı Ebân'a teslim eder.³⁰ Teslim edilen bu kitap *Kitâbu Süleym*'dir.³¹ Süleym'den sonra ise kitabın tek ravisi olan Ebân, eserdeki rivayetleri nakleder.³²

Bu eser, “*Kitâbu Süleym*,³³ *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî*³⁴ ve *Kitâbu's-Sakîfe*³⁵” isimleriyle meşhur olmuştur. Şîî kaynaklara göre esere “*Kitâbu Süleym*” ismini veren Cafer-i Sâdık'tır, ondan sonra gelen Şîî müellifler de bu ismi benimsemişlerdir.³⁶ Eser, bazı müelliflerce Kur'an ve Ehl-i Beyt nezdindeki hadislerden sonra Müslümanlara ait en eski kitap olarak kabul edilir.³⁷ Eserin İmâmiye Şîası nezdindeki ehemmiyeti bağlamında Şîî müellif İbn Ebî Zeyneb en-Nu'mânî (ö. 360/970), Şîa'ya mensup raviler arasında Süleym b. Kays'ın kitabının en büyük kaynak eserlerden olduğu konusunda ihtilaf bulunmadığını belirtir.³⁸ Haşim el-Behrânî (ö. 1107/1694) ve Muhammed Bâkır el-Meclisî (ö. 1111/1698), bu eserin meşhur olduğunu ifade ederler.³⁹ Nûrî et-Tabersî (ö. 1320/1903) de bu eserin, hadisçilerin kendisinden nakillerde bulunduğu güvenilir bir kaynak olduğunu söyler.⁴⁰

Kitâbu Süleym'in Şîa'nın ilk eseri olduğu hususu, diğer mezheplere mensup alimlerce de dile getirilmiştir. Bunlardan biri olan İbn Nedîm (ö. 385/995 [?]) eser

2004, I, 366.)'te vefat ettiğine veya vefat tarihinin bilinmediğine dair rivayetler de vardır. (Muhammed Hâdî el-Emînî, *Ashâbu Emîri'l-Müminîn*, I, 262.)

³⁰ Mâmekânî, II, 53.

³¹ İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshâk, *el-Fihrist*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 366.

³² İbnü'l-Ğadâirî, s. 118; Allâme Hillî, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, *Hulasatü'l-Akvâl fi Marîfeti'r-Ricâl*, Müessesetü Neşri'l-Fekahe, Kum 1388, s. 162.

³³ İbn Ebi'l-Hadîd, Ebu Hamid İzzüddin Abdülhamid b. Hibetullah el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, Daru'l-Cîl, I-XXII, Beyrut 1996, XII, 216.

³⁴ İbnü'l-Ğadâirî, s. 118; Nu'mânî, s. 103.

³⁵ Nebîle, s. 27.

³⁶ Süleym b. Kays, s. 21 (Tahkik edenin mukaddimesi); Mirza Hüseyin en-Nuri et-Tabersî, *Müstedreku'l-Vesail ve Müstanbetu'l-Mesâil*, Müessesetü'l-Âli'l-Beyt, I-XVIII, Beyrut 1988, XVII, 298; Tahrânî, *ez-Zerâa*, II, 152.

³⁷ Süleym b. Kays, s. 13 (Tahkik edenin mukaddimesi). Ayrıca bkz. Tayyar Altıkulaç, “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 2012, Sayı: 21, s. 8.

³⁸ Numanî, Ğaybe, s. 103.

³⁹ Haşim el-Behrânî, *Ğayetü'l-Meram ve Hüccetü'l-Hisâm fi Ta'yini'l-İmâm*, Müessesetü'l-Tarihi'l-Arabî, I-VII, Beyrut 2001, V, 313; Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envari'l-Camia li Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athar*, Messesetü'l-Vefa, I-CX, Beyrut 1983, I, 32.

⁴⁰ Hüseyin en-Nûrî et-Tabersî, *Nefsü'r-Rahmân fi Fedâili Selmân*, Müessesetü'l-Âfâk, byy., 1411, s. 235.

hakkında, “O, meşhur Süleym b. Kays’ın eseridir ve Şîa’nın ilk kitabıdır.”⁴¹ demektedir. Muhammed b. Abdillâh eş-Şiblî ed-Dımaşkî (ö. 796/1394)⁴² ve Bedrüddin es-Sübki (ö. 769/1368), “Şîa’nın ortaya çıkan (yazılan) ilk kitabı ‘Kitâbu Süleym b. Kays’tır’ ve o bilinen bir kitaptır.”⁴³ ifadelerini kullanırlarken, İbn Ebi’l-Hadîd (ö. 656/1258) ise, “Süleym’in mezhebi bellidir. Kitabı da mezhep mensupları arasında ‘Kitâbu Süleym’ olarak bilinir.”⁴⁴ şeklinde görüş belirtmektedir.

Eserin Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Zeyne’l-Âbidîn’e Süleym b. Kays tarafından, Muhammed Bâkır’a Ebân b. Ebî Ayyâş tarafından, Cafer-i Sâdik (ö. 148/765)’a ise kitabın dördüncü ravisi Hammâd b. Âsâ (ö. 209/824) tarafından arz olduğu ve bu imamlar tarafından güvenilir bulunduğu nakledilmiştir.⁴⁵

İmâmiye Şîası’nın pek çok önemli ismi Süleym b. Kays’tan nakillerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında Ali b. İbrâhîm el-Kummî (ö. III/IX. yy),⁴⁶ Kuleynî (ö. 329/940),⁴⁷ Şeyh Sâdük (ö. 381/991),⁴⁸ Şerîf Murtazâ (ö. 436/1045),⁴⁹ Tûsî (ö. 460/1068),⁵⁰ Ebû Mansûr et-Tabersî (ö. 620/1223)⁵¹ ve Meclisî (ö. 1111/1698)⁵² zikredilebilir.⁵³ Hatta Kuleynî’nin Süleym’e ait rivayetleri ilk babda zikretmesi eserin güvenilirliği konusunda referans alınmıştır.⁵⁴

Çeşitli özel ve genel kütüphanelerde, başka müelliflere ait eserlerde altmış dokuz el yazması nüshasından bahsedilmektedir.⁵⁵ Bu nüshaların bulunduğu yerler arasında Mekke, Medine, Necef, İsfahan, Leknehv ve Tahran sayılabilir.⁵⁶

Eserin ilk baskısı 1943 yılında Necef’te el-Mektebetü’l-Hayderiyye tarafından yapılmıştır. Bunun ardından Necef, Beyrut ve Kum’da müteaddit defalar

⁴¹ İbnü’n-Nedîm, Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshâk, *el-Fihrist*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 366.

⁴² Süleym b. Kays, s. 22 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁴³ Tahrânî, *ez-Zerîa*, II, 153.

⁴⁴ İbn Ebi’l-Hadîd, XII, 216-217.

⁴⁵ Süleym b. Kays, s. 24 vd. (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁴⁶ Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, Müessesetu’l-A’lemî, Beyrut 2007, s. 537-538.

⁴⁷ Muhammed b. Yakub el-Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfî*, Menşuratu’l-Fecr, I-VIII, Beyrut 1428, I, 112, 339-340.

⁴⁸ Şeyh Sâdük, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî, *el-İ’tikâdât*, Müessesetu’l-İmâm Sadık, Kum 1413, s. 118, 121-123.

⁴⁹ Şerîf Murtazâ, *eş-Şâfi fi’l-İmâme*, Müessesetu’s-Sadık, I-IV, Tahran 1987, IV, 187-188.

⁵⁰ Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *Tehzîbu’l-Ahkâm fi Şerhi’l-Muknia*, Darü’l-Kütübi’l-İslâmî, I-X, Tahran 1365, IX, 176-177.

⁵¹ Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Talib et-Tabersî, *el-İhticâc*, Zevî’l-Kurba, I-II, Kum 1431, I, 97-98, 103.

⁵² Meclisî, *Bihâr*, XXII, 506; XXVI, 65.

⁵³ Süleym b. Kays’a ait rivayetleri zikreden müelliflerle ilgili bkz. Mehmet Nur Akdoğan, “İmâmiye Şîası Kaynaklarına Göre Hilafetine Kadar Hz. Ömer (Yayınlanmamış Doktora Tezi)”, (Dan.: Prof. Dr. Mehmet Özdemir), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

⁵⁴ Honsârî, IV, 67.

⁵⁵ Süleym b. Kays, s. 92 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁵⁶ Süleym b. Kays, s. 92 (Tahkik edenin mukaddimesi).

yayınlanmıştır.⁵⁷ Eserin aslı Arapça olmakla beraber Farsça,⁵⁸ Urduca ve İngilizce'ye çevrilmiştir.⁵⁹ Türkçe'ye de “*Ehl-i Beyt'in Sırları*” adıyla tercüme edilmiştir.⁶⁰

b. Eserin Sıhhati

b. 1. Eserin Güvenilirliğine Dair Söylenenler:

İmâmiye Şîasına mensup âlimlerin büyük çoğunluğuna, özellikle de Ahbârlere göre bu eser, üzerinde şüphe duyulmayacak kadar güvenilirdir ve bizzat İmâmlar tarafından tashih edilmiş ve onların onayını almıştır. Yine bu ekole mensup olanların nezdinde, eserin müellifinin Hz. Ali'nin yakın adamlarından olması dolayısıyla da kitapla ilgili eleştirilerin çok fazla kıymeti yoktur. Esere karşı yazılan olumsuz değerlendirmelerin de haklı tarafı söz konusu değildir. Zaten bu eleştirilerin çoğunluğu da mezhebe ve inanca dair saiklerle ortaya atılmıştır.⁶¹

Eserin güvenilirliğine dair pek çok nakil vardır. Bunlardan birine göre Süleym b. Kays, Hz. Ali ile arasında geçen şöyle bir diyalogu anlatır: “*Ali'ye şöyle dedim: Ey Müminlerin Emîri! Selmân'dan, Mikdâd'dan, Ebû Zer'den Kur'an'ın tefsirine ve Hz. Peygamber'in sözlerine dair bir şeyler işittim. Sonra da senden, onlardan duyduklarımı tasdik eden şeyler duydum. İnsanlarda, sizden duyduğuma muhalif olarak Kur'an tefsiri ve hadisler gördüm. Siz de bunların batıl olduğunu iddia ediyorsunuz. Sen bu insanların, Hz. Peygamber'e karşı kasıtlı olarak yalan söylediklerini ve kendi görüşlerine göre Kur'an'ı tefsir ettiklerini düşünüyor musun?*” Ali bana yöneldi ve şöyle dedi: “*Ey Süleym! Madem ki sordun, cevaba kulak ver: İnsanlarda hak ve batıl, doğru ve yalan, nasih ve mensuh, özel ve genel, muhkem ve müteşabih, hıfz ve kuruntu vardır...*”⁶² Muhammed Bâkır el-Ensârî ez-Zencânî'ye göre bu ifadeler, Süleym b. Kays'ın eserindeki tüm bilgilerin (Ehl-i Sunnet'in tedvin ettiği rivayetlere aykırı olsa da) Hz. Ali'nin onayından geçtiklerine ve sahih olduklarına delildir.⁶³

⁵⁷ Süleym b. Kays, s. 98-99 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁵⁸ Müteaddid defalar Farsça olarak basılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Süleym b. Kays, s. 100-101 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁵⁹ Süleym b. Kays, s. 100-102 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁶⁰ Bkz. Süleym b. Kays el-Hilâlî, *Ehl-i Beyt'in Sırları* (Çev. Kemal Küntaş), Kalender Yayınevi, İstanbul 2013.

⁶¹ Süleym b. Kays, s. 58 (Tahkik edenin mukaddimesi). Eserler için bkz. Süleym b. Kays, s. 59 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁶² Süleym b. Kays, s. 127 (10 nolu hadis); Ebu Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî, *Ricalu'l-Keşşî*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 2009, s. 82.

⁶³ Süleym b. Kays, s. 29 (Tahkik edenin mukaddimesi).

Ebân b. Ebî Ayyâş'ın da Süleym b. Kays'ın eserini Zeyne'l-Âbidîn'e okuduğu, onun da: “*Süleym doğru söylemiş, Allah ona rahmet etsin.*” dediği nakledilir.⁶⁴

Bir diğer rivayete göre ise, Cafer-i Sâdık bu eser ve müellifi hakkında şöyle demektedir: “*Şîamızdan ve bizi sevenlerden, her kimde Süleym b. Kays'ın kitabı yoksa, onun yanında bizden hiçbir şey yoktur ve bizim sebeplerimizden hiçbir şey bilmiyordur. Zira O (Süleym), Şîa'nın ebcedi⁶⁵ ve Muhammed ailesinin, sırlarından bir sırdır.*”⁶⁶

Şîa'ya göre *Kitâbu Süleym* on dört asır boyunca her dönemde gerek İmâmiye'den olsun gerekse de olmasın⁶⁷ önemli isimler tarafından övgüye layık görülmüştür. Bu da eserin büyüklüğüne ve saygınlığına işarettir.⁶⁸ Hatta Ebân b. Ebî Ayyâş'ın, bu eseri Ömer b. Ebî Seleme (ö. 83/702) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi isimlere arzettiği ve onların da bu kitabın tamamını okuyup tasdik ettikleri aktarılmıştır.⁶⁹ Yine sonraki dönemlerde Şîa açısından önemli bir yere sahip olan Furât b. İbrahim (ö. III/IX. yy), Saffâr (ö. 290/902), Kuleynî (ö. 329/940), Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Şerif Murtazâ (ö. 436/1045) ve Tûsî (ö. 460/1068) gibi isimlerin Süleym'in rivayetlerini naklederek onun eserindeki hadislere güvendiklerini ortaya koydukları ifade edilmiştir.⁷⁰ Ayrıca kitaptaki hadislerin ravileri arasında yer alan Ömer b. Üzeyne, Hammad b. İsa, Osmân b. İsa, Muhammed b. İsmail b. Buzey, Fadl b. Şâzân ve diğerlerinin güvenilir hocalar olduğu belirtilmiştir.⁷¹

Eser, Şîa'nın güvenilir dört yüz kaynak kitabından biri olarak kabul edilir.⁷² Pek çok Şîî müellif bu hususta çeşitli ifadeler kullanmışlardır. Tahrânî, bu eserin Cafer-i Sâdık'tan önce yazılmış nadir kaynak kitaplardan olduğunu belirtir.⁷³ Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile (ö. 100/718), eserdeki her hadisi Hz. Ali, Selmân, Mikdâd ve Ebû Zer'den duyduğunu nakleder.⁷⁴ İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]) bu eserin Şîa'ya ait ilk yazılı eser olduğunu ifade eder.⁷⁵ Şîî rical âlim Necaşî (ö. 450/1058), Süleym b. Kays'ı ilk tabakada eser yazarlar arasında zikreder.⁷⁶ Nu'mânî (ö.

⁶⁴ Keşşî, s. 82.

⁶⁵ **Ebced**; “kaynak, başlangıç ve ilk” anlamlarına gelmektedir. Bkz. Ahmed Muhtâr Abdülhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabîyyeti'l-Muâsıra*, Alemü'l-Kütüb, I-IV, Beyrut 2008, I, 51.

⁶⁶ Nûrî et-Tabersî, *Müstedreku'l-Vesâil*, XVII, 298; Tahrânî, *ez-Zerîa*, II, 152.

⁶⁷ Süleym b. Kays, s. 40, 44 (Tahkik edenin mukaddimesi). Şîa'nın farklı kollarına mensup isimler zikredilmiştir. Bkz. Süleym b. Kays, s. 44 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁶⁸ Süleym b. Kays, s. 32 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁶⁹ Süleym b. Kays, s. 127-129.

⁷⁰ Süleym b. Kays, s. 32-33 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁷¹ Süleym b. Kays, s. 32 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁷² Süleym b. Kays, s. 33-34 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁷³ Tahrânî, *ez-Zerîa*, II, 152.

⁷⁴ Süleym b. Kays, s. 35 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁷⁵ İbnü'n-Nedîm, s. 366.

⁷⁶ Necaşî, s. 4, 8.

360/970), Şîa arasında, *Kitâbu Süleym*'in en büyük ve en eski kitaplardan olduğu konusunda ihtilaf olmadığını söyler.⁷⁷ Muhammed Takî el-Meclisî (ö. 1070/1659); Kuleynî ve Şeyh Saduk'un bu kitabın sıhhatine hükmettiklerini iddia eder.⁷⁸ Kitabının çeşitli bölümlerinde sık sık Süleym'den nakillerde bulunan Muhammed Bâkır el-Meclisî (ö. 1111/1698), bu eserin güvenilir kaynaklardan ve de çok meşhur olduğunu,⁷⁹ Kuleynî ve Şeyh Saduk gibi isimlerin ondan nakillerde bulunduğunu kaydeder.⁸⁰ Haydar Ali eş-Şirvanî, Süleym'in eserindeki rivayetlerin, imamların güvenilir arkadaşlarından ve büyük insanlardan sahih ve hasen olmak üzere pek çok kanalla geldiklerini, Mîr Hamid Hüseyin el-Hindî de, bu eserin İmâmî hadis kaynaklarının en eskisi ve de en faziletlisi olduğunu dile getirir.⁸¹ Mâmekânî de bu kitabın gayet saygın bir eser olduğunu söyler.⁸² Hüseyin Sadr (ö. 1354/1935), *Kitâbu Süleym*'in büyük bir eser olduğunu ve Ali, Ammâr, Ebû Zer, Mikdâd, Selmân gibi sahabenin büyüklerinden rivayet edildiğini belirtir.⁸³ Tüsterî (ö. 1019/1610), *Kitâb*'ın en eski ve de en sahih Şîi kaynak olduğunu ileri sürer.⁸⁴

b. 2. Eserin Güvenilirliğine Yönelik Eleştiriler:

Her ne kadar İmâmiye Şîasına mensup pek çok müellif tarafından Süleym b. Kays ve eseri hakkında olumlu görüşler ortaya konmuşsa da bu bakış açısını Şîa dışındaki müelliflerin eserlerinde bulmak neredeyse imkânsızdır. Sadece Şîa dışındaki müellifler değil; hatta İmâmî geleneğe mensup âlimler arasında da bu şahıs hakkında ittifak olduğunu söylemek hata olur. Zira eserdeki rivayetlerin gerek senet zinciri gerekse de metin bakımından ağır bir dille eleştirilmiş olması, eserin, müellifine aidiyeti sorununu da beraberinde getirmiştir.

Şîi müelliflerden İbnü'l-Ğadâirî (ö. V/XI), İbn Dâvûd el-Hillî (ö. 707/1307) ve Allâme Hillî (ö. 726/1325) gibi ricâl alanında önemli bir yere sahip olan isimler *Kitâbu Süleym*'i uydurma olarak değerlendirmişlerdir. Onları böyle bir neticeye sevkeden deliller ise eserdeki bazı rivayetlerdir. Bu rivayetlerden biri İmâmiye Şîasının temeli olan “on iki imam” düşüncesini sarsan “on üç imam”ın olduğu iddiasıdır.⁸⁵ Bir başka delil de Hz. Ebu Bekir vefat ederken, oğlu Muhammed b. Ebî

⁷⁷ Numanî, s. 103.

⁷⁸ Mâmekânî, II, 53.

⁷⁹ Meclisî, *Bihâr*, I, 32.

⁸⁰ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 134.

⁸¹ Süleym b. Kays, s. 37-38 (Tahkik edenin mukaddimesi).

⁸² Mâmekânî, II, 52-53.

⁸³ Hasan es-Sadr, *eş-Şîa ve Funûnu'l-İslâm*, Müessesetü's-Sibteynî'l-Alemiyye, Kum 1427, s. 164.

⁸⁴ Nûrullah el-Mar'aşî et-Tüsterî, *Şerhu İhkaki'l-Hak ve İzhâki'l-Batıl*, Mektebetu Ayetillah el-Uzma el-Mar'aşî, I-XXXIII, Kum 1376, I, 55 (dipnot).

⁸⁵ İbnü'l-Ğadâirî, s. 62; Allâme Hillî, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, *er-Rical*, v. 41 (yazma); Takîyüddin el-Hasan b. Ali b. Dâvûd el-Hillî, *Kitabu'r-Ricâl*, İntişarat-ı Danişgah-i Tahran, Tahran 1383, s. 178. On üçüncü imam olarak Zeyd b. Ali b. Hüseyin kabul edilmiştir. Bkz. Necaşî, s. 440; Muhammed Ali Erdebîlî, *Camîu'r-Ruvât ve İzahatü'l-İştibâhâti ani't-Turuki ve'l-İsnad*, Mektebetu Ayetillah el-Mar'aşî, I-II, Kum 1403, II, 311.

Bekr (ö. 38/658)'in⁸⁶ ona öğüt verdiğine dair rivayettir.⁸⁷ Ayrıca kitapta çeşitli münker haberlere⁸⁸ yer verildiği kanaati⁸⁹ de esere olumsuz bakılmasına neden olmuştur. Dahası İbnü'l-Ğadâirî ve İbn Dâvûd el-Hillî'ye göre eserin tek ravisi olan Ebân b. Ebî Ayyâş⁹⁰ zayıf bir ravidir ve *Kitâbu Süleym*'i de o uydurmuştur.⁹¹

İbnü'l-Ğadâirî ve Allâme Hillî, Süleym'in bilinmediğini ve eserinin uydurma olduğunu söylerken;⁹² Allâme Hillî, *Hulâsa* adlı eserinde ise Süleym'in adaletine hükmetmek gerektiğine, kitabındaki fasit olan ifadeler için de tevakkuf etmenin lüzumuna işaret etmiştir.⁹³

İbnü'l-Ğadâirî'nin *Kitâbu Süleym*'e yönelttiği eleştirilerden bir diğeri de eserdeki senet zincirlerindeki ihtilafıdır. Şöyle ki, bazen senet zinciri Ömer b. Üzeyne, İbrahim b. Ömer es-San'ânî, Ebân b. Ebî Ayyâş ve Süleym b. Kays şeklinde sıralanmışken; bazen ise, Ömer b. Üzeyne'nin rivayeti direkt olarak Ebân'dan naklettiği görülmektedir.⁹⁴

Usûlî ekolün kurucusu kabul edilen Şeyh Müfîd, Süleym'in kitabından alıntılarda bulunması nedeniyle Şeyh Sadûk'u tenkit etmiş ve kitaptaki bilgilerin büyük bir kısmı ile amel etmenin caiz olmadığını, içinde dışarıdan/sonradan pek

⁸⁶ Muhammed b. Ebî Bekr, Veda Haccı içi yola çıkıldığında doğmuştur. Geniş bilgi için bkz. İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstîâb fi Marifeti'l-Ashab*, Daru'l-Marife, Beyrut 2012, s. 651-652; Adem Apak, "Muhammed b. Ebû Bekr es-Siddîk", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 518.

⁸⁷ İbnü'l-Ğadâirî, s. 62; Allâme Hillî, *Rical*, v. 41 (yazma); İbn Dâvûd el-Hillî, s. 460.

⁸⁸ Münker hadisin iki tanımı vardır. **1.** Senedinde çok hata yapan (fuhşu'l-ğalat), aşırı derecede dikkatsiz davranan (kesretu'l-gaflet) veya fıska zahir olan bir ravinin bulunduğu hadistir. **2.** Zayıf olan bir ravinin sika olan bir ravinin rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği hadistir. Geniş bilgi için bkz. Mahmud Tahhan, *Yeni Hadis Usulü* (Çev. Cemal Ağırman), Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, s. 110-111.

⁸⁹ İbnü'l-Ğadâirî, s. 119; İbn Dâvûd el-Hillî, s. 460.

⁹⁰ **Eban b. Ebî Ayyâş:** Künyesi Ebû İsmail'dir. Tabiiındendir. On iki imamdan olan Zeyne'l-Abidin, Muhammed Bâkır ve Cafer-i Sâdık'ın arkadaşlarından olduğu belirtilmiştir. Süleym b. Kays'ın *Kitâb*'ını uydurmakla itham edilmiştir. Ebân, hicri 138'de vefat etmiştir. Gerek Şîi gerek de Sünnî rical âlimleri onu cerh etmişlerdir. Ebân'a yöneltilen nitelemeler arasında, "zayıf, iltifat edilmez, metruku'l-hadis, münkerü'l-hadis, seyyiu'l-hıfz, çokça ğalat sahibi" gibi ifadeler yer almıştır. Geniş bilgi için bkz. **Şîi Kaynaklar:** İbnü'l-Ğadâirî, s. 36; İbn Dâvûd el-Hillî, s. 414; Mâmekânî, I, 3; Muhsin el-Emîn, *A'yânu'l-Şîa*, Daru't-Teâruf, I-XV, Beyrut 2000, III, 31-32. **Sünnî Kaynaklar:** Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-Metrükân*, Daru'l-Va'y, Haleb 1396, s. 14; İbn Ebî Hatim er-Razî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-IX, Beyrut 1952, II, 295-296; Ebu Ahmed b. Adîyy el-Cürcânî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 1997, II, 57 vd.

⁹¹ İbnü'l-Ğadâirî, s. 36; İbn Dâvûd el-Hillî, s. 414.

⁹² İbnü'l-Ğadâirî, s. 63; Allâme Hillî, *Rical*, v. 41 (yazma).

⁹³ Allâme Hillî, *Hulasa*, s. 163.

⁹⁴ İbnü'l-Ğadâirî, s. 63-64.

çok müdahale ve tedlisin bulunduğunu, dolayısıyla da rivayetlerinin taklit edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.⁹⁵

Muasır Şîî âlimlerden Ahmed el-Kâtib'e göre bu eser, Şîa açısından ahbârî geleneğin hakim olduğu, efsaneler, hurafeler, asılsız hikayeler ve aşırılığın iyice yayıldığı IV. asırda ortaya çıkmıştır. Bu kitap, yalancılığı ile şöhret bulan Muhammed b. Ali es-Sayrafi⁹⁶ ile ğulattan sayılan Ahmed b. Hilal el-Abertâi⁹⁷ tarafından rivayet edilmiştir.⁹⁸ Yine el-Kâtib'e göre, Ahbârî gelenekten sayılan Kuleynî, *el-Kâfi* adlı eserini oluştururken yaklaşık dört yüz kaynaktan istifade etmiştir ve bunlar arasında *Kitâbu Süleym* de yer almıştır. Ancak işin ilginç olan tarafı, Hz. Fatıma'nın evinin yakılması, onun dövülmesi, bebeğini düşürmesi gibi rivayetlere Süleym'in kitabında uzun uzadıya yer verilirken Kuleynî bunlara pek itibar etmemiştir. Dolayısıyla Kuleynî ya bu rivayetleri zayıf bulduğundan onlara işaret etmemiş, ya da tercih edilen görüşe göre bu olaya dair aktarılanlar o dönemde kitapta bulunmayıp sonradan ilave edilmiştir. Muhtemelen bu sebeple kitabın bir tane bile güvenilir ve üzerinde ittifak edilmiş nüshası yoktur. Bunun nedeni, kitabın herkese açık, dileyenin dilediği gibi yazıp Süleym'e nisbet edebildiği bir metin olmasıdır.⁹⁹

el-Kâtib, *Kitâbu Süleym*'deki, imamların sayısı ile ilgili farklılığı, İmâmiye Şîası'nın fikrî kargaşa çağında yaşadığı ihtilaf ve karışıklığın bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Bilahare Şîa, imâm sayısının on iki olduğu üzerinde karar

⁹⁵ Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *Tashîhu İtikâdati'l-İmamiyye*, el-Mu'temeru'l-Alemî li Elfiyeti's-Şeyh el-Müfid, Kum 1413, s. 149-150; Ahmed el-Kâtib, *Nedenleri Tarihte Kalmış Ayrılık: Sünnilik – Şîilik*, Mana Yayınları, İstanbul 2009, s. 280-281.

⁹⁶ **Muhammed b. Ali es-Sayrafi (ö. 160/777)**: Tam adı, Muhammed b. Ali b. en-Nu'mân es-Sayrafi, künyesi, Ebû Ca'fer, lakabı el-Ahvel'dir. İlk Şîî kelam âlimlerinden kabul edilir. Kûfe çarşılarından Tâku'l-Mehâmil'de sarraflık yaparken, altın paraların sahte olup olmadığını bir bakışta anlayabildiği için "Tâk çarşısının en zeki insanı" diye anılmıştır. Ancak zamanla mezhepler arası tartışmalar nedeniyle Şîa tarafından "Müminü't-Tâk", Şîa karşıtları tarafından ise "Şeytanu't-Tâk" isimleriyle anılmıştır. İmâmiye Şîasının esaslarından olan imamın nass ile tayini doktrininin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla beraber kelimî konularda da pek çok görüşü dolayısıyla da eleştirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbn Dâvûd el-Hillî, s. 326-327, 394; Allâme Hillî, *Hulasa*, s. 163; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-XV, Beyrut 2003, IV, 652; İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Lisânu'l-Mizân*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I-X, Beyrut 2002, VII, 374; Halil İbrahim Bulut, "Şeytanüttak" DİA, XXXIX, İstanbul 2010, s. 104.

⁹⁷ **Ahmed b. Hilal el-Abertâi (ö. 267/880)**: Şîa'nın 11. imamı Ebu Muhammed Hasan el-Askerî tarafından çokça yerilmiştir. Ğulattan sayılır. Allâme Hillî, onun rivayetlerinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Geniş bilgi için bkz. Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ali et-Tûsî, *el-Fihrist*, eş-Şerîf er-Rıza, Kum, trz., s. 36; İbn Dâvûd el-Hillî, s. 425; Allâme Hillî, *Hulasa*, s. 320. Ancak biz Süleym'in eserinin elimizdeki matbu nüshasında Ahmed b. Hilâl el-Abertâi kanalıyla gelen herhangi bir rivayete rastlayamadık.

⁹⁸ el-Kâtib, s. 278-279.

⁹⁹ el-Kâtib, s. 278-281.

kılmış, hatta bu sebeple hicrî IV. asrın sonunda İsnâ Aşeriyye (On İki İmamcılar) olarak tanınmıştır.¹⁰⁰

Şîa dışındaki müelliflerden de Süleym'e ve eserine karşı tenkitler yöneltenler olmuşlardır. Bunlardan biri de *Şerhu Nehci'l-Belağa*'nın müellifi İbn Ebi'l-Hadîd'dir. O, Süleym b. Kays el-Hilâlî diye bilinen birinin yaşamış olduğuna ihtimal vermemektedir. Ayrıca o, her ne kadar Süleym'e nisbet edilen bir kitaptan bahsedilse de bu eserin uydurma olduğu kanaatindedir.¹⁰¹

Muasır müelliflerden Kafârî'ye göre ise, *Kitâbu Süleym*'de, eserin Şîa'nın gûlatına ait olduğu izlenimi veren pek çok rivayet vardır. Bunlardan bir kısmı Hz. Ali'ye ilâhlık vasfı verirken bir kısmı da Kur'an'ın tahrif edildiği iddiasına¹⁰² yer veren rivayetlerdir.¹⁰³ Örneğin, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu bir topluluğun önünde güneş, Hz. Ali'ye Allah'a ait isim ve vasıflar olan “*Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, her şeyi bilen*” şeklinde hitap eder. Olaya şahit olan insanlar bayılırlar, uyanınca Hz. Peygamber'e gelerek hadiseyi ona anlatırlar. Hz. Peygamber her bir isim için bir açıklamada bulunarak Hz. Ali hakkında anlatılanları onaylar.¹⁰⁴ Kafârî, bu rivayetlerin Sebe'ye'nin¹⁰⁵ görüşlerini andırıldığını ifade eder.¹⁰⁶

b. 3. Esere Yönelik Tenkitlere Reddiyeler:

Esere yöneltilen eleştiriler özellikle son dönem Şîi müellifleri karşıt görüş beyan etmeye ve *Kitâbu Süleym*'i tenkit edenlere karşı itirazlara sevk etmiştir. Bu bağlamda İmâmiyye'ye mensup önemli isimlerden bazıları İbnü'l-Ğadâirî'nin yukarıda zikrettiğimiz iddialarına cevap vermeye çalışmışlardır. Bu yönde çeşitli fikirler ortaya koyan ve eleştirileri reddeden müelliflerden biri Mâmekânî'dir. O, sadece eseri savunmakla kalmamış İbnü'l-Ğadâirî'yi de eleştirmiştir. İbnü'l-Ğadâirî'nin, eserin uydurma olduğuna dair getirdiği delillere karşı o, müellifin Şîa'ya mensup önemli isimlerinin bilgisine sahip olmadığını, kitaptan naklettiği bilgilerin karışıklıktan kaynaklandığını dile getirmiştir. Hatta kendisine ulaşan nüshada, İbnü'l-Ğadâirî'nin iddia ettiği anlamda hiçbir fasit bilgi bulunmadığını

¹⁰⁰ el-Kâtib, s. 283; Ethem Ruhi Fığlalı, “İsnâaşeriyye”, DİA, İstanbul 2001, XXIII, 143.

¹⁰¹ İbn Ebi'l-Hadîd, XII, 217.

¹⁰² Süleym b. Kays, s. 210-212.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Nâsır b. Abdillâh b. Ali el-Kafârî, *Usûlu Mezhebi's-Şiati'l-İmamiyye*, Daru'r-Rızâ, I-III, Cîze 1998, I, 272-273.

¹⁰⁴ Süleym b. Kays, s. 454-455 (72 nolu hadis).

¹⁰⁵ **Sebe'iyye:** Abdullah b. Sebe'ye nisbet edilen ve Hz. Ali'nin ilâhlığı, ölümsüzlüğü, Hz. Peygamber tarafından vasî tayin edildiği, ölmeyip geri döneceği gibi düşünceler ileri süren aşırı bir fırka. Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2013, s. 192-193; Ethem Ruhi Fığlalı, “Abdullah b. Sebe”, DİA, İstanbul 1988, 133-134.

¹⁰⁶ Kafârî, *Usûlu Mezhebi's-Şiati'l-İmamiyye*, I, 272.

ifade etmiştir.¹⁰⁷ Yine Mâmekânî'ye göre *Kitâbu Süleym*'de hakikate muhalif olan bir veya iki cümlenin bulunması kitabın uydurma olduğunu gerektirmez. Bununla beraber Süleym'in de sika olduğu konusunda şüphe yoktur.¹⁰⁸

Şîî müellif Honsârî (ö. 1313/1895) de, bugüne kadar Süleym ile ilgili hiçbir olumsuz rivayetin nakledilmediğini ve onun bilinmediğine dair hiç bir sözün söylenmediğini belirtmiş,¹⁰⁹ öte yandan *Kitâbu Süleym*'e yapılan eleştirilere de çeşitli şekillerde cevap vermeye çalışmıştır. O, Muhammed b. Ebî Bekr'in ölüm döşeğinde bulunan babası Hz. Ebu Bekir'e öğüt vermesi ve "on üç imam" konularının kendisine ulaşan nüshalarda yer almadığını iddia etmiştir. Ona ulaşan nüshaya göre, Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), babası (Hz. Ömer) ölüm döşeğindeyken ona nasihat etmiştir. Yine onun elinde bulunan nüshaya göre İmâmlar, Hz. Peygamber ile beraber on üç kişidir. Yani diğer nüshalardaki rivayette "İmâmlar, Hz. Peygamber'in on iki evladıdır." yerine "İmamlar, Hz. Ali'nin çocuklarından on iki kişidir." şeklinde sehven yazılmıştır. Bununla beraber, Hz. Ali hariç on bir imamın Hz. Peygamber'in soyundan olmaları göz önünde bulundurulurken Hz. Peygamber'in kardeşi olması dolayısıyla ve diğer imamların Hz. Peygamber'in soyundan olmaları vasfı gerekçesiyle Hz. Ali de onun evladı konumunda görülmüştür.¹¹⁰ *A'yânu 'ş-Şîa*'nın müellifi Emîn ise, kendisine ulaşan bir nüshada imamların Hz. İsmail'in çocuklarından 13 kişi olarak belirtildiğini, bunların da "Hz. Peygamber ve 12 imam" olduğu yorumu yapılmasında bir mahzur bulunmadığını iddia etmiştir. Yine Emîn, Takî Meclisî'nin de Muhammed b. Ebî Bekr'in annesi Esma bt. Umeys'in öğretmesi ile babasına (Hz. Ebu Bekir'e) nasihat etmiş olmasının uzak bir ihtimal olmadığını vurgulamıştır.¹¹¹

Şîî müelliflerden Muhsin el-Emîn; İbnü'l-Ğadâirî'nin, Süleym'in güvenilirliğini açıkça söylemesine gerek olmadığını zira onun Hz. Ali'nin dostlarından olmasının bunun için yeterli olduğunu söylemiştir.¹¹² Ayrıca Emîn, *Kitâbu Süleym*'in rivayetlerindeki tariklerin ve isnadın ihtilafında her hangi bir sakınca ve zarar olmadığını, zira gerek Kuleynî'nin *Kâfi*'si, gerek Şeyh Sadûk'un *Hisâl*'i gerekse de Tûsî'nin *Fihrist*'inde de benzer rivayet kanallarının olduğunu belirtmiştir.¹¹³

Tahrânî de Süleym'in eserinde yer alan eleştiriye konu olan hususları çoğunlukla nüshalar arasındaki farklılıklara bağlamıştır. Ona göre nüshalar arasında iki temel farklılık göze çarpmaktadır. Birincisi, seneddeki farklılıklar. İkincisi, eserde yer alan hadislerin adedindeki farklılıklar. Örneğin, Kâşifu'l-

¹⁰⁷ Mâmekânî, II, 52-53.

¹⁰⁸ Mâmekânî, II, 54.

¹⁰⁹ Honsârî, IV, 65.

¹¹⁰ Honsârî, IV, 68-70; Emîn, *A'yânu 'ş-Şîa*, XI, 287.

¹¹¹ Emîn, *A'yânu 'ş-Şîa*, XI, 286.

¹¹² Emîn, *A'yânu 'ş-Şîa*, XI, 286.

¹¹³ Emîn, *A'yânu 'ş-Şîa*, XI, 287.

Ğıtâ'nın elindeki nüshada kitabın bugünkü halinin yarısı veya daha fazlası yer alırken; Nûrî et-Tabersî'nin nüshası ise ondan daha fazla hadis içermektedir.¹¹⁴

c. Eserin İçeriği:

Eser; tarih ve akaide dair pek çok rivayet ihtiva etmektedir. Eserde doksan sekiz hadis mevcuttur. Bunların tamamına yakını Hz. Peygamber,¹¹⁵ Hz. Ali, Selmân, Mikdâd ve Ebû Zer'den nakledilmiştir. Kitabın müellifi Süleym b. Kays konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “*Yanımda güvenilir insanlardan işittiğim ve bizzat yazdığım yazılar vardır. Bunların içinde insanların görmesini istemediğim hadisler vardır. Çünkü bu hadisler insanlara hem ağır gelir, hem de onları inkar ederler. Bu hadisler Ali b. Ebî Talib, Selmân-ı Fârisî, Mikdâd b. Esved ve Ebû Zer el-Ğıfârî gibi hak, sıdk ve fıkıh ehlinde olan insanlardan aldığım rivayetlerdir. İşittiğim her bir hadisi tüm raviler üzerinde ittifak edinceye kadar sorardım...*”¹¹⁶

Ebân b. Ebî Ayyâş, kitabın içeriği ile ilgili olarak şöyle demektedir: “*Süleym öldükten sonra kitaptaki rivayetlere baktım, çok ağır ve sıkıntılı ifadeler vardı. Çünkü rivayetler arasında Ali b. Ebî Tâlib, Ehl-i Beyt ve Ali Şîası dışındaki Muhammed ümmetinden olan muhacir, ensar ve tabiin helak olacağı yazılıydı.*” demektedir.¹¹⁷ Eban, ölümüne yaklaşık bir ay kala gördüğü bir rüya üzerine Süleym'in kitabını münavele¹¹⁸ usulü ile Ömer b. Üzeyne'ye vermiştir.¹¹⁹

Esere bakıldığında, ilk dönem tarihî kaynaklarda yer almayan pek çok rivayet vardır. Bazı rivayetlerde sahabenin ağır bir dille eleştirildiği, hatta hakarete varan ifadelerin yer aldığı açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra *Kitâbu Süleym*'de mezhebî tartışmaların odağında yer alan rivayetlerin çok olması da dikkat çekmektedir. Bu tartışmalar bağlamında Hz. Ali'nin imâmeti, diğer sahabeye üstünlüğü gibi konuların Hz. Peygamber'in diliyle ifade edilmiş olması kayda değerdir. Eserin içeriğine dair bazı rivayetleri burada zikretmemiz konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Kitâbu Süleym'de aktarılan rivayetlerden birinde Hz. Peygamber'in ardından dört kişi dışında tüm insanların irtidat ettiği Hz. Ali tarafından dile getirilmiştir.¹²⁰ Eserde sahabenin ileri gelenlerine yönelik hakaretler önemli yer

¹¹⁴ Tahrânî, *ez-Zerîa*, II, 156, 158.

¹¹⁵ Tahrânî, *ez-Zerîa*, II, 152.

¹¹⁶ Süleym b. Kays, s. 126 (Tahkik edenin mukaddimesi).

¹¹⁷ Mâmekânî, II, 53.

¹¹⁸ **Münavele:** Hadis tahammül yollarından biridir. Şeyhin, hadislerini ihtiva eden kitabını rivayet etmesi için elden talebeye vermesini ifade eder. Geniş bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 253-255.

¹¹⁹ Tahrânî, *ez-Zerîa*, II, 152.

¹²⁰ Süleym b. Kays, s. 162. Kaynaklar incelendiğinde irtidat etmediği belirtilen kişilerin Selmân, Ebû Zer, Mikdâd, Ammâr, Ebâ Sasân, Ebû Amra ve ismi rivayette zikredilmeyen biri olduğu ifade

tutar. Bunlardan birinde Hz. Ömer için “*Samirî*”; Hz. Ebu Bekir için ise “*Samirî'nin buzağısı*” benzetmelerinde bulunulmuş; buna mukabil Hz. Ali için ise Hz. Mûsâ'nın kardeşi “*Hârûn*” benzetmesi yapılmıştır.¹²¹ Yine eserde Hz. Ömer'in veled-i zina olduğuna, sık sık sahabenin ileri gelenlerinin diliyle “*Suhâk'ın oğlu*” ifadesi kullanılarak imada bulunulmuştur.¹²² Kırtâs meselesi bağlamında da Hz. Ömer için “*Bu Ümmetin Firavunu*” yakıştırmasında bulunulması gözden kaçmamıştır.¹²³ Öte yandan eserde ilk üç halifenin, dinde olmayıp sonradan ihdas ettiği hususlar dile getirilmiştir. Bunlar arasında humusun ehl-i beyte verilmemesi, dedenin mirası, ümmü veledin satışının yasaklanması, tek meclisteki üç talakın üç sayılması sayılabilir.¹²⁴ Bunun yanı sıra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Peygamber henüz hayatta iken ona çeşitli konularda itiraz ettiklerine dair rivayetler de Süleym tarafından nakledilmiştir.¹²⁵

İmâmiye Şîasının, imâmet ve Ehl-i Beyt'in haklarının korunması bağlamında ortaya attığı Kur'an'ın tahrif edildiği iddialarına dair rivayetler ilk olarak *Kitâbu Süleym*'de yer almıştır. Bu kapsamda zikredilen nakillerde Hz. Peygamber'in vefatından önce Hz. Ali'ye ayet ve sureleri yazdırdığı, Kur'an'ın cem'i sürecinde Hz. Ömer'in Hz. Ali'den yanındaki mushafı getirmesini istediği ancak Hz. Ali'nin bu talebi olumlu karşılamadığı, buna rağmen Kur'an'ın cem edildiği iddia edilmiştir.¹²⁶

Eserde, Şîa'nın Ğulat kesimine ait olduğu bilinen bazı bilgilerin yer alması da önemli bir husustur. Buna dair en açık örnek Hz. Ali'ye ilahlık vasfı verilmesidir.¹²⁷

Bu eserde, Hz. Ali ile ilk iki halife arasında sürekli bir mukayeseye gidilmiş ve Hz. Ali'nin her yönden onlardan üstün olduğu ve imamete daha layık olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Örneğin, savaşlarda Hz. Ali'nin cesaretine ve liderliğine vurgu yapılırken Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in korkaklıklarına, yakînî bir imana sahip olamadıklarına, maslahatları gereğince hareket ettiklerine imada bulunulmuştur.¹²⁸

Kitâbu Süleym'de Hz. Ali'nin imametinin nass ve tayin ile olduğu, onun imâmetinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından gasp edildiği iddialarının ispatı bağlamında pek çok rivayetin ele alındığı ve detaylı bir şekilde anlatıldığı dikkat

edilmektedir. Bkz. Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, s. 10; Keşşî, *Ricâl*, s. 8; Meclisî, *Bihâr*, XXII, 352, 440; XXVIII, 238, 239; LXIV, 164.

¹²¹ Süleym b. Kays, s. 162.

¹²² Süleym b. Kays, s. 150, 158, 161. Geniş bilgi için bkz. Akdoğan, “İmâmiye Şîası Kaynaklarına Göre Hilafetine Kadar Hz. Ömer”, s. 52-54.

¹²³ Süleym b. Kays, s. 324.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. Süleym b. Kays, s. 224-232.

¹²⁵ Süleym b. Kays, s. 232-242.

¹²⁶ Süleym b. Kays, s. 210-212.

¹²⁷ Süleym b. Kays, s. 454-455.

¹²⁸ Süleym b. Kays, s. 238-239, 249-250.

çekmektedir. Bunlar arasında Ğadîr Hum, Kırtâs ve Sakîfe meseleri en önemli olanlardır.¹²⁹

Süleym'in eserinde, ilk dönem tarih kaynaklarında geçmeyen ve Hz. Peygamber'in ardından Ehl-i Beyt'ten olan insanlara karşı ilk iki halifenin tutumuna dair rivayetler de önemli bir yekün tutar. Örneğin, Hz. Peygamber'in ardından Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer'in kışkırtmalarıyla Hz. Ali ve onunla beraber hareket edenleri zorla kendisine biat ettirdiği, Hz. Fatıma'nın evinin hane halkı evdeyken yakılmaya çalışıldığı, bu esnada gebe olan Hz. Fatıma'nın çocuğunu düşürdüğü, kaburga kemiğinin kırıldığı nakledilmiştir.¹³⁰ Yine bu bağlamda Hz. Peygamber tarafından Hz. Fatıma'ya tahsis edilen Fedek arazileri Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer tarafından engellenerek Ehl-i Beyt'in haklarının gasp edildiği iddia edilmiştir.¹³¹

Eserde *Sahîfe-i Mel'ûne* diye bir metinden bahsedilir. Buna göre Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Ebu Ubeyde, Salim ve Muaz b. Cebel'in de aralarında bulunduğu bir grup Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ali'ye yönetimi bırakmayacaklarına dair söz verirler ve bunu yazılı metne dönüştürürler. Bunun neticesi olarak da hilafet tartışmalarında bu isimler saflarını belirlerler. Ancak bunu gizli tutmalarına rağmen her biri ölüm anı yaklaşınca bir diğerini bu anlaşmadan dolayı kınar ve böyle bir metnin üzerinde anlaştıklarını ikrar ederler.¹³²

Kitâbu Süleym'de Hz. Aişe'nin Cemel Savaşı'na Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in telkinleri ile katıldığı ifade edilmiş ve bizzat Hz. Peygamber'in diliyle, Hz. Ali'ye karşı savaşan grubun lanetlendiği iddia edilmiştir.¹³³ Yine eserde, Sıffîn Savaşı üzerinde uzun uzadıya durulmuş, Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında yapılan çeşitli yazışmalara yer verilmiştir.¹³⁴

Müellif, kitapta tarihî olayları kronolojik bir düzenle ele almamış; olayları imâmîmete dair sözleri pekiştirmek için nakletmiştir. Aynı şekilde eserde, şahıslara ait görüşlere tarihî olaylardan daha fazla ehemmiyet gösterilmiştir.¹³⁵

İçeriği hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden de anlaşılacağı üzere eser, İmâmîye Şîası nezdinde büyük bir kıymete haizdir. Zira bu kitap kendisinden önce hiçbir eserin ele almadığı ve de nakletmediği bazı hadisleri ve mevzuları İmâmîye'nin benimsediği şekliyle zikretmiştir. Öte yandan kitaptaki konular üç temel başlık altında toplanmıştır:

¹²⁹ Süleym b. Kays, s. 138-147, 324, 355-356.

¹³⁰ Süleym b. Kays, s. 385-389.

¹³¹ Süleym b. Kays, s. 390-391.

¹³² Süleym b. Kays, s. 345-352.

¹³³ Süleym b. Kays, s. 325-329.

¹³⁴ Süleym b. Kays, s. 288-310.

¹³⁵ Nebîle, s. 28.

1. Akaide dair temel hadisler: Ğadîr Hum, Sakaleyn, Menzile, Havz, Mübahele, Sefîne, Hz. Ali'nin kapısı dışında Mescid-i Nebevî'ye açılan diğer kapıların kapatılması hadisleri vb.

2. Akaide dair meseleler: İslâm ve imanın anlamları ve şartları, hilafet/İmâmet konuları ve zarureti, velayetin farziyeti, Hz. Peygamber'in hadislerinde zikredilen imamların isimleri, bilginin kaynağı, Kureyş'in ve münafıkların Ehl-i Beyt'e düşmanlıkları, hilafeti gasp edenler, Ehl-i Beyt'e zulmedenler, Mehdi inancı, şefaet vb.

3. Tarihe dair meseleler: Hz. Peygamber'in savaşları, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e desteği, Hz. Ali'nin hilafetine dair hadisler, Münafıkların Hz. Peygamber'i öldürmeye çalışması, Kureyşli münafıkların Hz. Peygamber'e karşı yazdıkları Sahîfe-i Mel'üne, Hz. Peygamber'in son anları, Sakîfe, Hz. Fatîma'nın evine saldırı ve yakma girişimi, Hz. Peygamber'den sonra insanların irtidadına dair rivayetler, Hz. Ali'nin Şîasının başına gelenler, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın vefatları, Cemel, Sıffin ve Nehrevan Savaşları, Hz. Hasan ile Muaviye arasındaki anlaşmaya dair haberler vb.¹³⁶

Sonuç

Aslı itibariyle siyasî bir konu olan imâmet, Şîa'nın en önemli inanç esaslarından biri olarak kabul edilmiş, bu düşüncüyü ispat bağlamında da imâmın nass ve tayin ile belirlendiği fikri benimsenmiştir. Bu düşüncenin ispatı amacıyla da yeni bir tarih oluşturma faaliyetlerine girişilerek geçmiş yeniden yorumlanmıştır. Bu yönelim bazı Şîî alimleri Ehl-i Beyt'in gerçek kültüründen ve ilk Şîî öncülerin tarihsel rotasından sapmaya sevk etmiş, buna bağlı olarak hicrî III. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şîa tarafından bir kurgulama ve üretim süreci başlamıştır. Bu hedefe ulaşmak adına, Ehl-i Beyt'ten olan insanların ağzından rivayetler uydurulmuş, tarihsel gerçeklikler hiçe sayılmış ve bunun sonucunda da İmâmiye Şîası mensupları arasında pek çok yanlış tarihî bilgi yayılmıştır. Daha sonra da, uydurulan bütün bilgileri bir araya getirerek Şîa'nın öncülerine isnat edenler çıkmış ve bu çevreler İslâm tarihini yeniden yazarak ona, kendilerinden birçok şey ilave etmişlerdir.

Kitâbu Süleym b. Kays, daha çok Ahbârî geleneğe mensup âlimler tarafından ilgi görmüş ve savunulmuştur. Bilindiği üzere bu ekol, Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında rivayetlere ve hadislere yaklaşım tarzı olarak Ehl-i Hadîs ile benzerlik arz etmektedir. Ehl-i Hadîsin, en belirgin özelliğinin hadisleri yoruma tabi tutmadan, anlamaya gayret etmeden nakletmeleridir. Benzer bir durum Ahbârîlerde de görülmektedir. Onlar, imamların masum oluşlarından yola çıkarak onlar kanalıyla gelen rivayetlere büyük bir ehemmiyet vermişler ve bu kanaldan gelen haberleri aklın önüne koyarak savunmuşlardır. Bu bağlamda, eserde geçen

¹³⁶ Konularla ilgili geniş bilgi için bkz. Nebîle, s. 27-28; Süleym b. Kays, s. 16-19 (Tahkik edenin mukaddimesi).

rivayetlerin imamlar kanalıyla gelmesi Ahbârîlerin rivayetlere karşı daha titiz davranmalarına ve eserlerinde Süleym'in rivayetlerine sıklıkla yer vermelerine neden olmuştur. Ahbârî ekolün bu tavrına karşın, akli ve istidlali ön planda tutmalarıyla dikkatleri celbetmiş olan Usûlîler esere temkinle yaklaşmışlardır. Bununla beraber Usûlîlerin öncülerinden olan Şerîf Murtazâ (ö. 436/1045) ve Tûsî (ö. 460/1068) gibi isimler *Kitâbu Süleym*'den, Ehl-i Beyt'in fazileti ve imâmete dair rivayetleri aktarmaktan kendilerini alamamışlardır.

Kitâbu Süleym'de Hz. Ali'ye ilahlık vasfı verilmesi, sahâbeye hakaret ve lanet içeren rivayetlerin nakledilmesi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından vasi olarak tayin edildiğinin iddia edilmesi, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi isimlerden teberri düşüncesinin yer alması, Hz. Hüseyin soyunun kutsallığına ve imam olarak tayin edildiklerine atıflarda bulunulması eserin Ğulat'a ait pek çok fikri taşıdığına açık işarettir.

Eserde, İmâmiye'nin asıl unsurlarından olan 12 imamın varlığına direkt veya dolaylı olarak işaret edilmesi, kitabın daha geç bir dönemde, tarihi yeniden yazmak ve yazılanları Hz. Ali ve bazı sahabilerin diline uyarlamak üzere hicrî III. asrın sonunda kaleme alındığı düşüncesini bizde uyandırmıştır. Ayrıca Süleym'e ait rivayetlerin hicrî III. asrın sonlarında vefat ettiği belirtilen Ali b. İbrâhîm el-Kummî'nin öncesinde yazılan eserlerde yer almaması bu fikrimizi destekler niteliktedir.

Kitâbu Süleym, içerdiği konular bakımından İmâmiye'nin tarih algısının tespitinde önemli bir yer tutmuştur. Eser sadece tarih değil; mezhepler tarihi, akaid, Kur'an tarihi vb. konularda da önemli bilgiler içermektedir. Ancak bu bilgilerin bir bölümünün temel tarih kaynaklarıyla uyuşmaması, tarihî gerçekliklerle çelişmesi gibi hususlar hem Şîî hem de Sünnî dünyada eserin tenkit edilmesine neden olmuş ve kitaba dışardan müdahalelerin yapıldığı fikrini doğurmuştur. Bununla birlikte, her ne kadar eser, bir dizi eleştirilere maruz bırakılmışsa da İmâmiye Şîası nezdinde kaynaklık teşkil ettiği hususunda hiçbir şüphe yoktur. Zira her dönemde, imâmete dair nakillerde bulunan Şîî âlimler onu sahih bir kaynak olarak görmüş olmalı ki kitapta geçen pek çok rivayeti hiçbir elemeye tabi tutmadan eserlerine almışlardır. Bu da, Şîî müellifler nezdinde *Kitâbu Süleym*'in önemli bir kaynak addedildiğini, yapılan eleştirilerin ise eserin benimsenmesine ve referans olarak görülmesine bir zarar vermediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

ABDÜLHAMÎD, Sâib, *Mu'cemu Müerrihi's-Şîa*, Müessesetu Daireti Mearifi'l-Fıkhî'l-İslâmî, I-II, Kum 2004.

AKDOĞAN, Mehmet Nur, “İmâmiye Şîası Kaynaklarına Göre Hilafetine Kadar Hz. Ömer (Yayınlanmamış Doktora Tezi)”, (Dan.: Prof. Dr. Mehmet Özdemir), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

ALLÂME HİLLÎ, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, *Hulasatü'l-Akvâl fî Marifeti'r-Ricâl*, Müessesetü Neşri'l-Fekâhe, Kum 1388.

_____, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, *er-Rical*, (yazma).

ALTIKULAÇ, Tayyar, “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 2012, Sayı: 21, s. 5-26.

APAK, Adem, “Muhammed b. Ebû Bekr es-Siddîk”, DİA, İstanbul 2005, XXX, 518.

AYCAN, İrfan, “Ziyad b. Ebih”, DİA, İstanbul 2013, XLIV, 481-482.

AYDINLI, Abdullah, “Ehl-i Hadîs”, DİA, İstanbul 1994, X, 507-508.

el-BEHRÂNÎ, Haşim, *Ğayetü'l-Meram ve Hüccetü'l-Hisâm fî Ta'yini'l-İmâm*, Müessesetü'l-Tarihî'l-Arabî, I-VII, Beyrut 2001.

BOZAN, Metin, *İmâmiye Şîasının İmâmet Tasavvuru*, Ankara 2007.

BULUT, Halil İbrahim, “Şeytanüttak” DİA, XXXIX, İstanbul 2010, s. 104.

el-CÜRCÂNÎ, Ebu Ahmed b. Adîyy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 1997.

DÂVÛD, Nebîle Abdülmun'im, *Neş'etü's-Şîati'l-İmâmiye*, Dâru'l-Müerrihi'l-Arabî, Beyrut 1994.

el-EMÎN, Muhsin, *A'yânu's-Şîa*, Daru't-Teâruf, I-XV, Beyrut 2000.

el-EMÎNÎ, Muhammed Hadî, *Ashâbu'l-İmam Emiri'l-Müminin ve'r-Ruvâtu anh*, Daru'l-Kitabi'l-İslâmî, I-II, Beyrut 1992.

el-ERDEBÎLÎ, Muhammed Ali, *Camiu'r-Ruvât ve İzahatü'l-İştibâhâti ani't-Turuki ve'l-İsnad*, Mektebetu Ayetillah el-Mar'aşî, I-II, Kum 1403.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Abdullah b. Sebe”, DİA, İstanbul 1988, 133-134.

_____, “İsnâaşeriyye”, DİA, İstanbul 2001, XXIII, 142-147.

HATİBOĞLU, İbrahim, “Selmân-ı Farisî”, DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 441-443.

el-HONSÂRÎ, Muhammed Bâkır el-Musevî, *Ravdatü'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*, ed-Dâru'l-İslâmiyye, I-VII, Beyrut 1991.

İBN ABDİLBERR, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstîâb fi Marifeti'l-Ashab*, Daru'l-Marife, Beyrut 2012.

İBN DÂVÛD EL-HİLLÎ, Takiyüddin el-Hasan b. Ali, *Kitabu'r-Ricâl*, İntişarat-ı Danişgah-i Tahran, Tahran 1383.

İBN EBÎ HATİM ER-RAZÎ, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-IX, Beyrut 1952.

İBN EBÎ'L-HADÎD, Ebu Hamid İzzüddin Abdülhamid b. Hibetullah el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-Belağâ*, Daru'l-Cîl, I-XXII, Beyrut 1996.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Lisânu'l-Mîzân*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I-X, Beyrut 2002.

İBN MANZÛR, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sâdır, I-XV, Beyrut 1414.

İBNÛ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-X, Beyrut 1997.

İBNÛ'L-ĞADÂİRÎ, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ubeydillah b. İbrahim, *er-Ricâl*, Dâru'l-Hadîs, Kum 1422.

İBNÛ'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshâk, *el-Fihrist*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

el-KAFÂRÎ, Nasır b. Abdillâh b. Ali, *Usûlu Mezhebi's-Şiati'l-İmamiyye*, Daru'r-Rızâ, I-III, Cîze 1998.

el-KÂTİB, Ahmed, *Nedenleri Tarihte Kalmış Ayrılık: Sünnîlik – Şîlik*, Mana Yayınları, İstanbul 2009.

el-KEŞŞÎ, Ebu Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz, *Ricalu'l-Keşşî*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 2009.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

el-KULEYNÎ, Muhammed b. Yakub, *Usûlu'l-Kâfi*, Menşuratu'l-Fecr, I-VIII, Beyrut 1428.

el-KUMMÎ, Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummî*, Müessesetu'l-A'lemî, Beyrut 2007.

el-MÂMEKÂNÎ, Abdullâh b. Muhammed Hasan, *Tenkîhu'l-Mekâl fi İlmi'r-Ricâl*, el-Matbaatu'l-Murtazaviyye, I-III, Nefes 1350.

el-MECLİSÎ, Muhammed Bâkır, *Bihâru'l-Envari'l-Camia li Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athar*, Messesetü'l-Vefa, I-CX, Beyrut 1983.

en-NECAŞÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas, *Fihristu Esmâi Musannefi'ş-Şîa (Ricâlu'n-Necaşî)*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1416.

en-NESÂÎ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *ed-Duağâ ve'l-Metrûkûn*, Daru'l-Va'y, Haleb 1396.

en-NU'MÂNÎ, Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Zeyneb, *Kitâbu'l-Ğaybe*, Envâru'l-Hüdâ, Kum 1422.

ÖMER, Ahmed Muhtâr Abdülhamîd, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, Alemü'l-Kütüb, I-IV, Beyrut 2008.

ÖZ, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

es-SADR, Hasan, *eş-Şîa ve Funûnu'l-İslâm*, Müessesetü's-Sıbteyni'l-Alemiyye, Kum 1427.

SÜLEYM B. KAYS el-Hilâlî el-Kûfî, *Kitabu Süleym b. Kays*, Daru'l-Hadî, Kum 1420.

_____, *Ehl-i Beyt'in Sırları* (Çev. Kemal Küntaş), Kalender Yayınevi, İstanbul 2013.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2013.

ŞERİF EL-MURTAZÂ, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Müessesetü's-Sadık, I-IV, Tahran 1987.

ŞEYH MÜFİD, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *el-İhtisâs*, Kum 1993.

_____, *Tashîhu İtikâdati'l-İmamiyye*, el-Mu'temeru'l-Alemî li Elfiyyeti'ş-Şeyh el-Müfîd, Kum 1413.

ŞEYH SÂDÛK, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî, *el-İ'tikâdât*, Müessesetü'l-İmâm Sadık, Kum 1413.

et-TABERÎ, Muhammed b. Cerir, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut 1407.

et-TABERSÎ, Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Talib, *el-İhticâc*, Zevi'l-Kurba, I-II, Kum 1431.

et-TABERSÎ, Mirza Hüseyin en-Nuri, *Müstedreku'l-Vesail ve Müstanbetu'l-Mesâil*, Müessesetü'l-Âli'l-Beyt, I-XVIII, Beyrut 1988.

_____, *Nefsü'r-Rahmân fi Fedâili Selmân*, Müessesetü'l-Âfâk, byy., 1411.

et-TAHHAN, Mahmud, *Yeni Hadis Usulü* (Çev. Cemal Ağırman), Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.

et-TAHRÂNÎ, Akâbuzurg, *ez-Zerîa ilâ Tesânîfi's-Şîa*, Dâru'l-Advâ, I-XXV, Beyrut 1983.

et-TÛSÎ, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ali, *el-Fihrist*, eş-Şerîf er-Rıza, Kum, trz.

_____, *Tehzîbu'l-Ahkâm fî Şerhi'l-Muknia*, Darü'l-Kütübi'l-İslâmî, I-X, Tahran 1365.

et-TÛSTERÎ, Nûrullah el-Mar'aşî, *Şerhu İhkaki'l-Hak ve İzhâki'l-Batıl*, Mektebetu Ayetillah el-Uzma el-Mar'aşî, I-XXXIII, Kum 1376.

UYAR, Mazlum, *Ahbarilik*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

YAKÛT EL-HAMEVÎ, Şihabüddin Ebu Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Daru Sâdır, I-VII, Beyrut 1995.

YURDAGÛR, Metin, "Ahbariyye", DİA, İstanbul 1988, I, 490-491.

ez-ZEBÎDÎ, Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, I-XL, Kuveyt 1980.

ez-ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Tarîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-XV, Beyrut 2003.

BEU. SBE. Derg.
Cilt:3 Sayı:2 Aralık 2014

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ: ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

Reşat KARCIOĞLU* - Fatma TEMELLİ**

Özet

Bu çalışmada, lojistik kavramına, lojistik faaliyetlere ve yönetimine değinilmiş ve Erzurum İl merkezinde faaliyet gösteren kargo firması çalışanlarına bir anket uygulanarak onların lojistik ve lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeylerini (hakimiyeti) ve konuya bakış açılarını değerlendirmek ve lojistik sektöründe faaliyet gösteren meslek mensuplarına, bu konuyla ilgili tüm kişi ve kuruluşlara bilgi ve katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2011 yılında Erzurum il merkezinde faaliyet gösteren toplam 37 kargo firmasından (şubeleriyle birlikte) 20'sinin farklı pozisyonlardaki çalışanlarına bir anket çalışması uygulanmıştır. Anket sonuçları SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 17.0 paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metodları (Frekans, Yüzde Oranları) kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; araştırmaya katılan kargo firması çalışanlarının çoğunluğunun lojistik hakkında bilgisinin olduğu, az bir kısmının ise lojistik hakkında bilgisinin olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Lojistik, Lojistik Faaliyetler, Lojistik Yönetimi.*

* Bu çalışma, yazarın, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim ve Muhasebe-Finansman Bilim Dalı'nda 2011 yılında tamamladığı, "Lojistik Faaliyetler Yönetimi, Maliyetlemesi ve Muhasebeleştirilmesi" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, rkarci@atauni.edu.tr

** Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Doğubayazıt Ahmed-i Hani MYO, fatmatemelli@hotmail.com

LOGISTIC ACTIVITIES AND MANAGEMENT: A RESEARCH ON EMPLOYEES OF A COURIER COMPANY IN ERZURUM

Abstract

In this study, logistic concept, logistics activities and logistic management have been emphasized; a questionnaire has been applied to the employees of shipping companies running in Erzurum city center to evaluate their knowledge level and point of view about the logistics and logistic activities; and it is aimed to make contribution to all professionals, individuals and institutes working on that subject. For this purpose, a survey has been performed to the employees in different positions from 20 of the 37 cargo companies (with branches) operating in the province of Erzurum. The survey results have been evaluated by using SPSS for Windows 17.0 software. When evaluating data, descriptive statistical methods (Frequency, Percentage Rates) have been used. According to the results of the study, the majority of the "employees of Cargo companies" participated in the study has information about "logistics", whereas a small part of the employees does not have any formation about the logistics.

KeyWords: *Logistics, Logistic Activities, Logistics Management.*

1.GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte dünya hızlı bir değişim sürecine girmiş, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, artan ulusal ve uluslararası rekabet ve tüketicilerin daha da bilinçlenmesi işletmeleri de bu değişim ve gelişime uymaya zorlamıştır (Keskin, 2009: V). Günümüzde küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamında işletmeler rakiplerinin üstesinden gelebilmek için yüksek kalitede, düşük maliyetle ve hızlı bir şekilde mal veya hizmet üretmek zorundadırlar. Bu açılarından bakıldığında lojistik kilit bir rol üstlenmiştir. Lojistiğin önemi günümüzde her geçen gün daha da artmaktadır. Lojistik faaliyetler; maliyet düşürücü, üretim artırıcı, kalite yükseltici ve müşteriye memnun edici etkilere sahip olması dolayısıyla, uluslararası rekabette tüm iş dünyası için rekabet avantajı sağlamada önemli bir stratejik unsurdur.

Lojistik, genel olarak işletme fonksiyonlarının gerçekleştirilmesi amacıyla her türlü fiziksel varlığın bir konumdan başka bir konuma geçmesini sağlayan faaliyetlerin bütünüdür (Emel, Taşkın ve Deniz, 2004: 59). Yunanca kökenli bir kelime olan lojistik, önceleri sadece askeri alanda kullanılan bir kavram olmuş, sonraları nakliye ve depolama kavramıyla bütünleşmiş ve günümüzde ise tedarik, üretim, dağıtım, stok yönetimi, paketleme, elleçleme, müşteri hizmetleri gibi pek çok faaliyeti de içine alan disiplinler arası bir alan haline gelmiştir. Daha da önemlisi, pasif konumundan sıyrılarak rekabet avantajı sağlayan maliyet azaltıcı bir fonksiyon olmuştur (Baki, 2004: XI).

Bu çalışmanın amacı; lojistik kavramı, lojistik faaliyetler ve yönetimi hakkında bilgi verip, bu teorik çerçeveden hareketle Erzurum il merkezinde faaliyet gösteren kargo firması çalışanlarının lojistik ve lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeylerini tespit etmek ve konuya bakış açılarını değerlendirmektir.

2. LOJİSTİK KAVRAMI

Lojistiğin birçok tanımı yapılabilmektedir. Bunun başlıca nedeni; lojistiğin çok geniş bir uygulama sahasının oluşu ve bu yüzden bu kavrama farklı açılardan bakılabilmektedir (Gülenç ve Karagöz, 2008: 73-91).Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

- Lojistik Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Güncel Sözlükte; “geri hizmet”,“geri hizmetle ilgili” ve “kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürünün, hizmetin ve bilgi akışının çıkış noktasından varış noktasına kadar taşınmasının etkili ve verimli bir biçimde planlanması ve uygulanması” olarak, Büyük Türkçe Sözlükte ise“mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik etkinliklerin yönetimi, örgütlenmesi ve planlaması bilimi” olarak tanımlanmıştır (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 2011).
- Lojistik; malzemelerin, nihai ürünlerin ve parçaların, tedarikçilerle müşteri ve satıcılar arasındaki hareketinin ve depolanmasının stratejik olarak yönetilmesidir (Bowersox, 1978:3).
- Lojistik Yönetim Konseyi’ne (The Council of Logistics Management: CLM) göre lojistik; müşteri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her türlü ürün, hizmet ve bilgi akışının, hammaddenin başlangıç noktasından ürünün tüketildiği son noktaya kadar olan hareketinin etkili ve verimli bir biçimde planlanması, uygulanması, taşınması, depolanması ve kontrol altında tutulmasıdır (Ersoy, 2006:2).
- Lojistik Mühendisleri Birliği’ne (Society of Logistics Engineers: SOLE) göre lojistik; tasarım, tedarik ve kaynakların sürdürülmesine ilişkin ihtiyaç duyulan amaç, plan ve operasyonların desteklenmesi mühendislik ve teknik faaliyetlerin yönetim bilimi ve sanatı olarak tanımlanmaktadır (Erdal ve Saygılı, 2007: 1).
- Seven Rs (Yedi D) tanımı olarak adlandırılan başka bir tanımlamaya göre lojistik; “Doğru ürünün, doğru miktarda, doğru şartlarda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru maliyetle, doğru müşteri için kullanılabilirliğini sağlamaktır” (Baki, 2004: 15).
- İş dünyasında öne çıkan bir başka tanıma göre ise lojistik; siparişleri maliyet açısından en verimli şekilde sağlayarak anlık ve gelecekteki kârlılığı en üst seviyeye çıkaracak malzemenin, parçaların ve bitmiş envanterin organizasyon içinde ve pazarlama kanallarında tedarik,

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

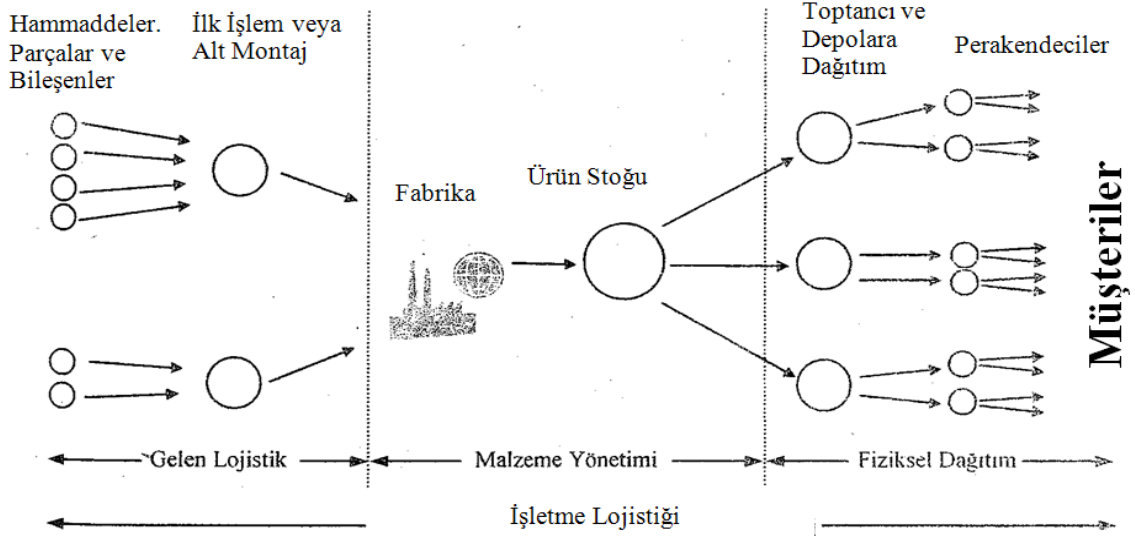
taşınma ve depolanma süreçlerini stratejik olarak yönetme sanatıdır (Bowersox ve Closs, 1996:122).

Görüldüğü gibi lojistik için farklı tanımlar yapılmış olmasına rağmen, söz konusu tanımlar içerik olarak aynı amaca hizmet etmektedirler. Lojistik sadece ürünlerin taşınmasına değil; depolanmasına, stoklanmasına, alıcıya en doğru şekillerde ulaştırılmasına yardımcı olan, planlama ve kontrolü de elinden bırakmayan bir süreçtir.

Lojistik çeşitli alanlardan oluşan bir faaliyetler bütünü olup, söz konusu bölümlerin ortaklaşa işbirliğini gerektirir (Çancı ve Erdal, 2003: 35) ve tedarikten başlayıp alıcıya kadar uzanan kanal içerisinde ürün veya hizmetlerin akışı ile ilgili pek çok faaliyeti kapsar (Sezgin, 2008: 35). Bu faaliyetler; tedarik (satın alma), dağıtım, stok yönetimi, sipariş yönetimi ve işleme, paketleme, parça ve hizmet desteği, üretim programlama, iadeler, talep tahmini, atıkların geri kazanılması ve imha edilmesi ve hatta müşteri hizmetlerini de içine alarak genişlemiştir (Coyle vd., 1992; Johnson vd., 1999; Magee vd.; 1985, Akt: Baki, 2004: 21).

Lojistik, genel olarak işletme fonksiyonlarının gerçekleştirilmesi amacıyla her türlü fiziksel varlığın bir konumdan başka bir konuma geçmesini sağlayan faaliyetlerin bütünüdür (Emel, Taşkın ve Deniz, 2004: 59). İşletme lojistiğiyle ilgili üç temel süreç vardır. Bunlar; giriş lojistiği (tedarik lojistiği), malzeme lojistiği ve fiziksel dağıtımdır. Giriş lojistiği (tedarik lojistiği); hammadde, malzeme vb. girdilerin tedarik kaynaklarından üretim noktalarına kadar hareket etmesiyle ilgilidir. Malzeme lojistiği; işletme içinde yapılan tüm lojistik faaliyetlerle ilgilidir. Fiziksel dağıtım ise; bitmiş ürünlerin, üretim noktalarından nihai tüketicilere kadar iletilmesiyle ilgili faaliyetleri kapsar (Baki, 2004: 15). İşletme lojistiğinin süreçleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: İşletme Lojistiğinin Süreçleri

Kaynak: Baki, 2004: 15.

Basitçe ifade etmek gerekirse, işletme lojistiği tedarik (satın alma), üretim ve satış aşamalarında ortaya çıkmaktadır. Zira, giriş lojistiği, tedarik lojistiğini; malzeme lojistiği, tüm hammadde ve malzemelerin üretilerek mamule dönüştürülmesini; fiziksel dağıtım lojistiği ise bitmiş ürünlerin satışını ifade edebilmektedir.

3. LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ

Küresel rekabet ortamı; işletmeleri, kaliteli ve ekonomik olarak ürün üretmeye, daha etkin hizmet kalitesi sunmaya ve müşterinin istediği yer ve zamanda ürünlerini teslim etmeye zorlamaktadır. Lojistik faaliyetler işletmelerin başarısında temel rol oynayan önemli fonksiyonel alanlardan oluşmaktadır ve her bir fonksiyonel alanın başarısı, işletmenin temel başarısını önemli ölçüde etkilemektedir. Günümüzdeki lojistik faaliyetler; işletmelerin rekabet gücünü doğrudan etkileyen bir performans boyutu durumuna gelmiştir (Bilginer, Kayabaşı ve Sezici, 2008: 277-278).

Lojistik, tedarikten başlayıp alıcıya kadar uzanan kanal içerisinde ürün veya hizmetlerin akışı ile ilgili pek çok faaliyeti kapsar (Sezgin, 2008: 35). Bu faaliyetler şöyle sıralanabilir:

Tedarik (Satın Alma): Lojistik faaliyetlerden biri olan tedarik, işletmenin ihtiyaç duyduğu hammadde, yarı mamul, hazır parça vb. bileşenlerin en uygun zamanda ve en uygun miktarda sağlanmasıyla ilgilidir.

Üretim Planlama: Üretim planlama, etkin bir stok kontrolü için tahminle yakından ilişkilidir. Tahmin yapılır yapılmaz, eldeki mevcut stoklar ve kullanım

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

oranı değerlendirilerek, üretim yöneticileri pazarın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik birimleri belirler (Baki, 2004: 23).

Pazarlama (Satış): Pazarlamanın lojistik faaliyetlere en büyük etkisi malzeme ve dağıtım ihtiyaçları yani; “akış yönetimi” üzerinedir (Çancı ve Erdal, 2003: 35).

Stok Yönetimi (Envanter Yönetimi): Stok yönetimi, stoktaki dalgalanmaları ve stok maliyetlerini azaltmak, tüketici ya da müşteri taleplerini zamanında karşılamak ve malların olası değer kayıplarını önlemek amacıyla yerine getirilen tüm faaliyetleri içerir (İslamoğlu, 2000: 436). Stok yönetimi; hammadde, yarı mamul ve mamullerin stoklanmasıyla ilgili faaliyetlerin düzenlenmesini, stok maliyetlerinin düşürülmesini, kayıp ve zararların etkin bir biçimde yönetilmesini içeren bir süreçtir.

Nakliye: Nakliye, ürünün üretim noktasından tüketim noktasına doğru fiziksel hareketidir. Yani; hem tedarikçiden fabrikaya, fabrikadan depoya, depodan depoya taşımayı hem de depodan müşteriye teslimatı içeren bir süreçtir (Baki, 2004: 22).

Depolama: Depolama, lojistiğe konu olan malzemelerin, yarı mamul, bitmiş ürün gibi her türlü varlığın belirli bir alanda tutulması, saklanması ve korunması işlemi olarak açıklanmaktadır. Depolamada, maliyet etkinliği, depo içi yön levhaları, depo ürünlerine kolayca erişim, malzeme taşıma araçları ve depo içi hareketlerin minimize edilebilmesi gibi durumlar depolama esnasında dikkat edilecek unsurlar olarak belirtilmiştir (Küçük,2011: 64).İşletmeler depolama faaliyetleriyle üretim maliyetlerini düşürebilirler ve talepteki aşırı dalgalanmalara karşı kendilerini koruyabilirler (Tek, 1999: 663).

Paketleme: Paketleme; hammadde, yarı mamul ve mamullerin depolanması ve taşınması esnasında zarar görmemesi için yapılan kaplama veya sarmalama faaliyetleridir. Paketleme, söz konusu ürünleri hasardan korumak ve satışları artırmak açısından önemli bir role sahiptir (Tek, 1999: 689). Paketleme; malın niteliğine, taşıma araçlarının özelliğine, aracı işletmelerin çalışma tarzlarına ve onların depolama özelliklerine, dağıtım kanalının uzunluğuna ve iklim koşulları gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Örneğin; karayolu taşımacılığında koruyucu ambalajın kamyon boyutlarına uydurulması gerekir (İslamoğlu, 2000: 422). Paketleme ürün içeriğini ve çevreyi korur; taşımayı, depolamayı, satışları ve kullanımı kolaylaştırır; satış ve maliyetleri etkiler (Timur, Oyman ve Öztürk, 1997: 262).

Elleçleme (Malzeme Aktarımı): Üretimde kullanılan malzemelerin; üretim öncesinde, üretim sırasında ve üretim sonrasında yer değiştirmeleriyle ilgili olan hareketlerine elleçleme (malzeme aktarımı) denir. Elleçleme durum ve şekilleri ne olursa olsun, malzemelerin hareketleri, yüklenmesi, boşaltılması, depolanması gibi faaliyetlerin toplamıdır (Timur vd., 1997: 263). Elleçleme, asıl olarak stokların fiziksel transferiyle ilgilidir ve bu transferler genellikle elle yapılır.

Ayrıca otomatik sistemler de kullanılır. Lojistik sistemlerde elleçleme; istifleme, yükleme, boşaltma, yerleştirme, çekme, indirme, tartma, bohçalama, balyalama, aktarma gibi faaliyetleri içerir ve genellikle depolama tesisleri içinde ve hareket (taşıma) esnasında gerçekleşir (Tek, 1999: 693).

Sipariş İşleme: Siparişlerin zamanında karşılanması, hem rekabet açısından hem de müşteri bağlılığı ve kâr açısından büyük bir öneme sahiptir (İslamoğlu, 2000: 436). Sipariş işleme, müşteri siparişlerinin istenilen yerde ve zamanda teslim edilmesiyle ilgili faaliyetleri içeren bir süreç olup, bazı ek maliyetler gerektirse bile ulaştırma maliyetlerinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Sipariş işleme faaliyeti artık internet üzerinden verilmektedir (Baki, 2004: 22-23).

Müşteri Hizmeti: Yüksek rekabet koşullarında ayakta kalabilmenin en önemli şartlarından biri mevcut müşterilerin tatminini sağlamak, müşteri beklentilerini karşılamaktır (Koçak, 2003: 17).Günümüzde rekabetin artması müşteri beklentilerinin değişmesine neden olmuş, bu değişim ise lojistik servis düzeyi kavramının öne çıkmasında önemli olmuştur (Kayabaşı, 2010:98).Müşterilere yönelik daha iyi hizmetlerin, hem rekabet hem de ekonomik üstünlük sağladığı tüm işletmelerce benimsenmiştir. Örneğin; kimi ürün türleri için demiryolu taşımacılığı yerine havayolu taşımacılığının kullanılması müşteri stoklarının daha düşük düzeyde tutulmasını sağlayarak hizmet düzeyini yükseltmektedir (Timur vd., 1997: 264).

Yer Seçimi: Fabrika veya depo yerinin seçimi lojistik açıdan son derece önemlidir. Yer seçimiyle ilgili kararlar ulaşım maliyetlerini, stok ihtiyaçlarını ve müşteri hizmetlerini etkileyeceğinden dolayı son derece önem arz etmektedir (Baki, 2004: 24).

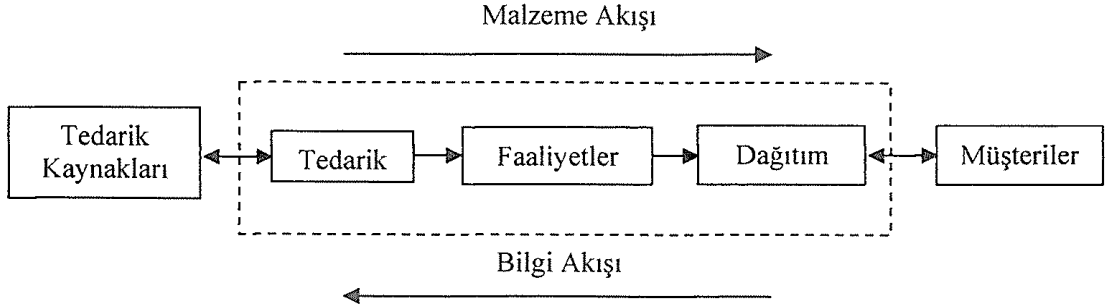
Diğer Faaliyetler: Parça ve hizmet desteği, geri dönen malzemelerin elleçlenmesi, atıkların geri kazanımı ve imha edilmesi, hem ticaret hem de sanayi işletmelerinin lojistik faaliyetlerinde önemlidir (Baki, 2004: 24).

Lojistik, müşterilere değer yaratmak, maliyet tasarrufları sağlamak, pazar kontrolü kazanmak ve üretim esnekliğini artırmak için şirket stratejisini belirleyen en önemli öğelerden biri olarak görülmektedir (Şen, 2006: 22).Lojistik faaliyetler kapsam olarak; malzeme yönetimi ve fiziksel dağıtım olarak iki açıdan ele alınmaktadır. Lojistik yönetiminin ana hedefi, bu iki aşamanın etkili bir biçimde koordinasyonunu sağlamak ve bu aşamalarda işletmenin kullandığı unsurları maksimum maliyet etkinliği anlayışı çerçevesinde yönetmektir (Gümüş, 2009: 108). Lojistik yönetimi; “Materyallerin, yedek parçaların ve bitmiş ürün envanterinin (stoklarının) akışını, işletmenin yararını maksimuma çıkarmak amacıyla bir sistem tasarımı ederek yönetmektir” şeklinde tanımlanmaktadır (Aşıcı ve Tek, 1985: 3). Tedarik zinciri yönetiminin bir parçası olan lojistik yönetimi “Profesyonel Tedarik Zinciri Yönetimi” tarafından şöyle tanımlanmıştır: “Tüketicilerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla ilk madde ve malzemenin, süreç içerisindeki stokların, mamulün veya ilgili bilginin çıkış noktasından son

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

tüketim noktasına kadar etkin ve verimli bir biçimde varabilmesi için planlama, uygulama ve kontrol süreçlerini içeren faaliyetler bütünüdür” (Gümüş, 2009: 108). Lojistik yönetiminin faaliyet alanı ilk madde ve malzemelerin yönetilmesinden nihai ürün haline gelinceye kadar olan aşamalarda faaliyetlerin planlanması ve yönetilmesidir. Aşağıdaki şekil lojistik yönetim sürecini toplu bir biçimde göstermektedir (Gümüş, 2009: 109).

Şekil 2: Lojistik Yönetim Süreci

Kaynak: Gümüş, 2009: 109.

Yukarıdaki şekilden de görüldüğü gibi; lojistik yönetimi işletmeye daha geniş bir perspektiften bakarak tedarik kaynaklarından müşterilere olan malzeme akışını ve müşterilerden tedarik kaynaklarına olan bilgi akışını bir bütün olarak ele alan bir süreçtir. Lojistik yönetiminin başarısı bu faaliyetler arasındaki ilişkinin iyi bir biçimde planlanarak yürütülmesine bağlıdır (Gümüş, 2009: 109). Lojistik yönetiminin işletme yönetimindeki önemi de giderek artmaktadır. Çünkü; işletmelerde yapılan maliyetlerin büyük bir kısmını taşıma maliyetleri oluşturmaktadır. Bütün bunlara rağmen işletmelerde lojistik yönetim faaliyetlerinin bilimsel yöntemlerle yapılmadığı; taşıma ve malzeme israfının çok fazla olduğu görülmektedir. İşletmelerde lojistik yönetiminin amacı, taşıma ve malzeme israfının önüne geçmek ve etkin ve verimli bir biçimde kullanımını sağlamaktır (Özcan, 2008: 276). Lojistik süreçlerin iyi bir şekilde yönetilmesi, sadece maliyetleri azaltıcı bir etki yapmamakta, aynı zamanda hizmet düzeyini ve müşteriye erişim hızının artırılmasını sağlayarak gelirleri de artırmaktadır (Gümüş, 2007: 155). Günümüzde küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamında işletmeler rakiplerinin üstesinden gelebilmek için yüksek kalitede, düşük maliyetle ve hızlı bir şekilde mal veya hizmet üretmek zorundadırlar. Bu açılarından bakıldığında lojistik kilit bir rol üstlenmiştir. Lojistiğin önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Lojistik faaliyetler; maliyet düşürücü, üretim artırıcı, kalite yükseltici ve müşteriye memnun edici etkilere sahip olması dolayısıyla, uluslararası rekabette tüm iş dünyası için rekabet avantajı sağlamada önemli bir stratejik unsurdur. Lojistik sistemini başarılı bir şekilde uygulamak ve yönetmek; hem rekabet avantajı elde etmede, hem maliyetleri azaltmada hem şirketlerin katma değer faaliyetlerini artırmada, hem de müşteri hizmetlerini geliştirmede önemli faydalar sağlamaktadır (Baki, 2004: 17). Ayrıca bu konuda kargo şirketleri

üzerinde yapılmış bir araştırma da bulunmamaktadır. Bu nedenlerden dolayı Erzurum İl merkezinde faaliyet gösteren kargo şirketi çalışanlarının lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeylerinin tespit edilmesine karar verilmiştir.

IV. ERZURUM İL MERKEZİNDE FAALİYET GÖSTEREN LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARININ LOJİSTİK FAALİYETLER HAKKINDAKİ BİLGİ DÜZEYLERİNİN TESPİTİ

A. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Erzurum il merkezinde faaliyet gösteren kargo firması çalışanlarının lojistik ve lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeylerini tespit etmek ve konuya bakış açılarını değerlendirmektir.

Lojistik ekonomik ve yönetsel olarak önemlidir. Optimize lojistik operasyonlu işletmelerde hem malzeme veya yarı mamulü üretme, mamulün son kullanıcıya doğru zamanda, doğru yerde, doğru kalitede ulaşması ve işletmelerde maliyet etkinliği sağlayacaktır (www.slideshare.net/cafersalcan/lojistik-kavrami-ve-nemi). Aynı zamanda, taşımacılıkta lojistik anlayışın gelişmesi, çeşitli ulaşım alt sistemlerinden en verimli bir şekilde yararlanılması imkânını vermektedir (Akt. Kara, Tayfur, Basık; Yıldıztekin, 2003: 16). Bu açıdan, kargo şirketi çalışanlarının lojistik ve lojistik faaliyetler konusundaki bilgileri veya görüşleri önem arz etmektedir. Bundan dolayı, araştırmamızın amacının gerçekleştirilmesi ile ülkemizde lojistik ve lojistik faaliyetlerinin geliştirilmesi, iş dünyası için rekabet ortamlarının geliştirilmesi ve özellikle taşımacılık işini yapan sektörlere de olumlu katkılar sağlaması düşünülmüştür.

B. Araştırmanın Kapsamı, Sınırlılıkları ve Örneklem Seçimi

Bu araştırma, Erzurum il merkezinde faaliyet gösteren kargo firmalarının çeşitli pozisyonlardaki çalışanları ile sınırlıdır. Bu nedenle bu çalışmanın sonuçları, Türkiye'deki bütün kargo firmalarına ve tüm çalışanlarına genellenemez.

Araştırmanın en önemli kısıtı, Erzurum'da doğrudan lojistik firması olarak faaliyet gösteren işletmelerin bulunmaması ve buna bağlı olarak uygulama çalışmasının lojistik firmalarına en yakın şekilde faaliyet gösteren kargo firmalarına uygulanmak zorunda kalınmasıdır.

Araştırmaya katılan çalışanların çalıştıkları kargo firmalarının isimleri gizli tutulmuştur. Katılımcıların sorulara doğru yanıt verdikleri varsayılmıştır.

Araştırmanın örneklemini, Erzurum il merkezinde faaliyet gösteren kargo firmalarının çeşitli pozisyonlardaki çalışanlarından random yoluyla belirlenen toplam 85 kişi oluşturmaktadır.

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

C. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada veriler, anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Söz konusu anket, Türkiye’de lojistik üzerine yapılan tez çalışmaları ve ilgili yayınların incelenmesi ve uzman görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Anket iki bölümden oluşmuştur; 1.bölümde kişisel bilgilere, 2. bölümde ise lojistik ve lojistik faaliyetleriyle ilgili sorulara yer verilmiştir.

Ankette yer alan sorular “5’li Likert Tipi Ölçek” düşünülerek hazırlanmıştır. Anketin güvenilirliğini test etmek için anketler öncelikle Erzurum il merkezinde faaliyet gösteren kargo firmasının çeşitli pozisyonlarında çalışanlarından 30 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Anketlerin değerlendirilmesi sonucunda güvenilirliği 0,67 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, anketin oldukça güvenilir olduğunu gösterir (Kalaycı, 2010: 405). Daha sonra anket, söz konusu kargo firmalarının çalışanlarından random yoluyla belirlenen toplam 85 kişiye uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS-17.0(Statistical Package for Social Sciences)programı kullanılmıştır. Bu değerlendirmeler, istatistiksel olarak frekans ve yüzde oranları esas alınarak yorumlanmıştır.

D. Araştırmanın Bulguları ve Bulguların Değerlendirilmesi

Örneklem grubunun yaşlarına göre dağılımı Tablo 1’de incelenmiştir.

Tablo 1:Örneklem Grubunun Yaşlarına Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
18-25	21	24,7
26-35	43	50,6
36-45	15	17,6
46-55	6	7,1
Toplam	85	100,0

Tablo 1’e göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 21’i (%24,7) 18-25 yaş, 43’ü (%50,6) 26-35 yaş, 15’i (%17,6) 36-45 yaş, 6’sı (%7,1) 46-55 yaş aralığındadır.

Örneklem grubunun cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 2’de incelenmiştir.

Tablo 2: Örneklem Grubunun Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Erkek	63	74,1
Kadın	22	25,9
Toplam	85	100,0

Tablo 2'ye göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 63'ü (%74,1) erkek, 22'si (%25,9) kadındır.

Örneklem grubunun medeni durumuna göre dağılımı Tablo 3'de incelenmiştir.

Tablo 3: Örneklem Grubunun Medeni Durumuna Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Evli	51	60,0
Bekâr	34	40,0
Toplam	85	100,0

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 51'i (%60,0) evli, 34'ü (%40,0) bekârdır.

Örneklem grubunun öğrenim düzeyine göre dağılımı Tablo 4'de incelenmiştir.

Tablo 4: Örneklem Grubunun Öğrenim Düzeylerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
İlköğretim	7	8,2
Ortaöğretim	57	67,1
Üniversite	19	22,4
Lisansüstü	2	2,4
Toplam	85	100,0

Tablo 4'e göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 7'si (%8,2) ilköğretim, 57'si (%67,1) ortaöğretim, 19'u (%22,4) üniversite, 2'si (%2,4) lisansüstü mezunudur.

Örneklem grubunun işletmesindeki çalışma süresine göre dağılımı Tablo 5'de incelenmiştir.

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

Tablo 5: Örneklem Grubunun İşletmesindeki Çalışma Süresine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
1 yıldan az	29	34,1
1-5 yıl	30	35,3
5-10 yıl	13	15,3
10 yıl ve üstü	13	15,3
Toplam	85	100,0

Tablo 5'e göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 29'unun (%34,1) 1 yıldan az, 30'unun (%35,3) 1-5 yıl, 13'ünün (%15,3) 5-10 yıl, 13'ünün (%15,3) 10 yıl ve üstü süre işletmesinde çalıştığı görülmektedir.

Örneklem grubunun çalıştıkları birimlere göre dağılımı Tablo 6'da incelenmiştir.

Tablo 6: Örneklem Grubunun Çalıştıkları Birimlere Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Bilgi işlem birimi	16	18,8
Müdür ve Yönetici pozisyonu	16	18,8
Dağıtım birimi	33	38,8
Müşteri hizmetleri birimi	7	8,2
Muhasebe Birimi	13	15,3
Toplam	85	100,0

Tablo 6'ya göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 16'sının (%18,8) bilgi işlem biriminde, 16'sının (%18,8) müdür ve yönetici pozisyonunda, 33'ünün (%38,8) dağıtım biriminde, 7'sinin (%8,2) müşteri hizmetleri biriminde, 13'ünün (%15,3) muhasebe biriminde olduğu görülmektedir.

Örneklem grubunun lojistik hakkındaki bilgi düzeylerine göre dağılımı Tablo 7'de incelenmiştir.

Tablo 7: Örneklem Grubunun Lojistik Hakkındaki Bilgi Düzeylerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Hiç bilgim yok	1	1,2
Bilgim yok	2	2,4
Biraz bilgim var	27	31,8
Bilgim var	40	47,1
Çok iyi bilgim var	15	17,6
Toplam	85	100,0

Tablo 7'ye göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 1'inin (%1,2) lojistik hakkında hiç bilgisinin olmadığı, 2'sinin (%2,4) bilgisinin olmadığı, 27'sinin (%31,8) lojistik hakkında biraz bilgisinin olduğu, 40'ının (%47,1) lojistik hakkında bilgisinin olduğu, 15'inin (%17,6) lojistik hakkında çok iyi bilgisinin olduğu görülmektedir.

Örneklem grubunun “*Lojistik denilince aklınıza ilk olarak ne geliyor?*” sorusuna verdiği cevaplara göre dağılımı Tablo 8’de incelenmiştir.

Tablo 8: Örneklem Grubunun “*Lojistik denilince aklınıza ilk olarak ne geliyor?*” Sorusuna Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Taşımacılık	55	64,7
Depolama	10	11,8
Stok bulundurma	4	4,7
Sipariş işleme	3	3,5
Hepsi	13	15,3
Toplam	85	100,0

Tablo 8’e göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 55'inin (%64,7) taşımacılık, 10'unun (%11,8) depolama, 4'ünün (%4,7) stok bulundurma, 3'ünün (%3,5) sipariş işleme, 13'ünün (%15,3) hepsi cevabını verdiği görülmektedir. Lojistik denilince katılımcıların aklına ilk olarak taşımacılık geliyorsa bu durum, lojistik işletmelerinde taşımacılık faaliyetinin diğer faaliyetlere göre daha fazla yapıldığının bir göstergesi olabilir.

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

Örnekleme grubunun “Lojistik sadece taşımacılık ve depolamayla sınırlı değildir. Lojistik aynı zamanda tedarik, dağıtım, stok yönetimi, sipariş yönetimi, ambalajlama, elleçleme, müşteri hizmetleri gibi pek çok faaliyeti kapsar.” İfadesine ne kadar katılıyorsunuz?” sorusuna verdiği cevaplara göre dağılımı Tablo 9’da incelenmiştir.

Tablo 9: Örnekleme Grubunun “Lojistik sadece taşımacılık ve depolamayla sınırlı değildir. Lojistik aynı zamanda tedarik, dağıtım, stok yönetimi, sipariş yönetimi, ambalajlama, elleçleme, müşteri hizmetleri gibi pek çok faaliyeti kapsar.” İfadesine ne kadar katılıyorsunuz? Sorusuna Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	4	4,7
Katılmıyorum	11	12,9
Fikrim yok	5	5,9
Katılıyorum	48	56,5
Tamamen katılıyorum	17	20,0
Toplam	85	100,0

Tablo 9’a göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 4’ünün (%4,7) hiç katılmıyorum, 11’inin (%12,9) katılmıyorum, 5’inin (%5,9) fikrim yok, 48’inin (%56,5) katılıyorum, 17’sinin(%20,0) tamamen katılıyorum cevabını verdiği görülmektedir. Demek ki katılımcıların çoğunluğu, lojistiğin taşımacılık ve depolamanın ötesinde pek çok faaliyetten oluşan bir süreç olduğunun farkındadırlar.

Örnekleme grubunun “Lojistiği kullanmak işletmenizin faaliyetlerini yerine getirmesinde hız ve kolaylık sağladı mı?” sorusuna verdiği cevaplara göre dağılımı Tablo 10’da incelenmiştir.

Tablo 10: Örnekleme Grubunun “Lojistiği kullanmak işletmenizin faaliyetlerini yerine getirmesinde hız ve kolaylık sağladı mı?” Sorusuna Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Hiç sağlamadı	2	2,4
Sağlamadı	1	1,2
Fikrim yok	16	18,8
Sağladı	50	58,8
Çok sağladı	16	18,8
Toplam	85	100,0

Tablo 10'a göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 2'sinin (%2,4) hiç sağlamadı, 1'inin (%1,2) sağlamadı, 16'sının (%18,8) fikrim yok, 50'sinin (%58,8) sağladı, 16'sının (%18,8) çok sağladı cevabını verdiği görülmektedir. Demek ki genel olarak katılımcılar, işletmelerinin lojistiği kullanmaları durumunda faaliyetlerini daha hızlı, daha kolay bir şekilde yerine getirdiğinin farkındadırlar.

Örneklem grubunun “*Lojistik faaliyetlerin (tedarik, üretim, depolama, ambalajlama, elleçleme, taşıma vb.) etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi sizce işletmenin maliyetlerini ne ölçüde etkiler?*” sorusuna verdiği cevaplara göre dağılımı Tablo 11’de incelenmiştir.

Tablo 11: Örneklem Grubunun “*Lojistik faaliyetlerin (tedarik, üretim, depolama, ambalajlama, elleçleme, taşıma vb.) etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi sizce işletmenin maliyetlerini ne ölçüde etkiler?*” Sorusuna Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Hiç etkilemez	3	3,5
Etkilemez	3	3,5
Fikrim yok	14	16,5
Etkiler	44	51,8
Çok etkiler	21	24,7
Toplam	85	100,0

Tablo 11’e göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 3’ünün (%3,5) hiç etkilemez, 3’ünün (%3,5) etkilemez, 14’ünün (%16,5) fikrim yok, 44’ünün (%51,8) etkiler, 21’inin (%24,7) çok etkiler cevabını verdiği görülmektedir. Demek ki genel olarak katılımcılar, lojistik faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesinin işletmelerin maliyetlerini etkilediğinin farkındadırlar.

Örneklem grubunun “*Lojistik faaliyetlerin (tedarik, üretim, depolama, ambalajlama, elleçleme, taşıma vb.) etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi işletmelerin maliyetlerini düşürmesinde sizce nasıl bir etkiye sahiptir?*” sorusuna verdiği cevaplara göre dağılımı Tablo 12’de incelenmiştir.

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

Tablo 12:Örnekleme Grubunun “Lojistik faaliyetlerin (tedarik, üretim, depolama, ambalajlama, elleçleme, taşıma vb.) etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi işletmelerin maliyetlerini düşürmesinde sizce nasıl bir etkiye sahiptir?” Sorusuna Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde (%)
Hiç etkili değildir	5	5,9
Etkili değildir	4	4,7
Fikrim yok	18	21,2
Etkilidir	36	42,4
Çok etkilidir	22	25,9
Toplam	85	100,0

Tablo 12’ye göre araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının 5’inin (%5,9) hiç etkili değildir, 4’ünün (%4,7) etkili değildir, 18’inin (%21,2) fikrim yok, 36’sının (%42,4) etkilidir, 22’sinin (%25,9) çok etkilidir cevabını verdiği görülmektedir. Demek ki genel olarak katılımcılar, lojistik faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesinin işletmelerde maliyet azaltıcı bir işleve sahip olduğunun farkındadırlar.

V. SONUÇ

Lojistiğin önemi günümüzde her geçen gün daha da artmaktadır. Lojistik sektörü hem ülkemizde hem de tüm dünyada geleceğin parlayan sektörlerinden biri olma yolunda hızla ilerlemektedir. Küreselleşmeyle birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ticari engellerin ortadan kalkması, uluslararası çapta faaliyet gösteren şirketlerin sayısındaki artışa bağlı olarak lojistik büyük bir gelişme göstermektedir.

Lojistik, işletme fonksiyonlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olan; söz konusu ürünü, en doğru şartlarda, en kısa zamanda, en yüksek kalitede, en düşük maliyetle müşterilere teslim etmeye çalışan bir yönetim sistemidir. Dolayısıyla diyebiliriz ki, lojistik, işletmelerin yüksek rekabet gücü sağlaması için gerekli olan kriterleri yerine getirerek, rekabet üstünlüğü sağlamada çok önemli bir rol oynar.

Lojistiğin genel olarak sadece taşımacılık ve depolamadan, özellikle de taşımacılıktan ibaret olduğuna dair yaygın bir inanış bulunmaktaydı. Ancak bu inanış, artık günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü lojistik, hammadde ve malzemenin tedarik edilmesinden, mamullerin müşterilere ulaştırılmasına kadar olan tüm süreci içine alır. Bu süreçte; üretim planlama, dağıtım, depolama, sipariş

işleme, ambalajlama, elleçleme, müşteri hizmetleri gibi pek çok faaliyet vardır. Görüldüğü gibi lojistik çok kapsamlı bir süreçtir.

Teorik çerçeveden hareketle konuyla ilgili olarak yapılan anket çalışmasında kargo firması çalışanlarının lojistik ve lojistik faaliyetler hakkındaki hakimiyeti ve konuya bakış açısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

-Katılımcıların çoğunluğunu 26-35 yaş aralığında, erkek, evli, ortaöğretim mezunu, şirketinde çalışma süresi 1-5 yıl aralığında, dağıtım biriminde bulunanlar oluşturmaktadır.

- Araştırmaya katılan kargo firması çalışanlarının çoğunluğunun lojistik hakkında bilgisinin olduğu, az bir kısmının ise lojistik hakkında bilgisinin olmadığı belirlenmiştir.

-Araştırmaya katılan kargo firması çalışanlarının çoğunluğunun lojistik denilince akıllarına ilk olarak gelen kavramın taşımacılık olduğu belirlenmiştir. Buna göre diyebiliriz ki, lojistik denilince katılımcıların aklına ilk olarak taşımacılık geliyorsa bu durum, lojistik işletmelerinde taşımacılık faaliyetinin diğer faaliyetlere göre daha fazla yapıldığının bir göstergesi olabilir. Ya da taşımacılık olmadan lojistiğin de olamayacağı gerçeğinden hareketle katılımcılar böyle bir cevap vermiş olabilirler. Katılımcıların böyle bir cevap vermesindeki bir diğer bir ihtimal ise, günümüzde lojistik kavramının genel olarak taşımacılıkla aynı anlama gelecek şekilde kullanılmasından kaynaklanan kavram kargaşasıdır.

- Lojistiğin sadece taşıma ve depolamayla sınırlı olmadığını aynı zamanda tedarik, dağıtım, stok yönetimi, sipariş yönetimi, ambalajlama, elleçleme, müşteri hizmetleri gibi pek çok faaliyeti kapsadığı görüşüne çalışanların çoğunluğu katılmıştır. Bu durum, araştırmaya katılan kargo şirketi çalışanlarının genel olarak bu konuya hakim olduğunu göstermektedir. Demek ki genel olarak katılımcılar, lojistiğin taşımacılık ve depolamanın ötesinde pek çok faaliyetten oluşan bir süreç olduğunun farkındadırlar.

-Katılımcıların çoğunluğu lojistiği kullanmanın işletmenin faaliyetlerini yerine getirmesinde hız ve kolaylık sağladığı görüşündedirler. Demek ki genel olarak katılımcılar, işletmelerinin lojistiği kullanmaları durumunda faaliyetlerini daha hızlı, daha kolay bir şekilde yerine getirdiğinin farkındadırlar.

-Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, lojistik faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesinin işletmenin maliyetlerini etkilediği görüşündedirler. Demek ki genel olarak katılımcılar, lojistik faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesinin işletmelerin maliyetlerini etkilediğinin farkındadırlar.

-Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, lojistik faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesinin işletmenin maliyetlerini düşürmesinde etkili olduğu görüşündedirler. Demek ki genel olarak katılımcılar, lojistik faaliyetlerin etkin ve

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

verimli bir şekilde yönetilmesinin işletmelerde maliyet azaltıcı bir işleve sahip olduğunun farkındadırlar.

Sonuç olarak, lojistik faaliyetler işletmelerin toplam faaliyetleri içerisinde önemli bir paya sahiptir. Böylesine önem teşkil eden faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi, işletmelerin başarı sağlaması ve rakipleriyle mücadele edebilmesi için kaçınılmaz bir gerektir. Lojistiğin bir alt sektörü olan kargo firmaları çalışanları da bu durumun az çok farkındadırlar. Ancak çalışanların bu konuya daha duyarlı olmalarını sağlamak; firmalarının aslında ne kadar önemli bir amaca hizmet ettiğinin bilincine varmaları açısından, pozisyonlarına göre birtakım eğitimlerden geçmesi, hem çalıştıkları işletmeler adına hem de kendi meslekleri adına daha yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aşıcı, Ö. Z. ve Tek, Ö. B. (1985). *Fiziksel Dağıtım Yönetimi*. İzmir: Bilgehan Basımevi.
- Baki, B. (2004). *Lojistik Yönetimi ve Lojistik Sektör Analizi*. Trabzon: Lega Kitabevi.
- Ballou, R. H. (2004). *Business Logistics / Supply Chain Management Planning, Organizing and Controlling the Supply Chain*. New Jersey: Prentice Hall.
- Bilginer, N., Kayabaşı, A. ve Sezici, E. (2008). “Lojistik Faaliyetlerin Süreçsel Etkinliğine Etki Eden Faktörlerin Değerlendirilmesi Üzerine Ampirik Bir Çalışma”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, 277-295.
- Bowersox, Donald J. (1978). *Logistical Management-A Systems Integration of Physical Distribution and Materials Management*. New York: Macmillan Publishing Co., Inc. Collier Macmillan Ltd; 2nd edition July 6.
- Bowersox, D.J. ve Closs, D.J. (1996). *Logistical Management: The Integrated Supply Chain Process*. New York: Mc Graw-Hill.
- Cemalcılar, İ. (1999). *Pazarlama: Kavramlar-Kararlar*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Çancı, M. ve Erdal, M. (2003). *Lojistik Yönetimi, Freight Forwarder El Kitabı 1*. İstanbul: UTİKAD Yayınları.
- Emel, G. G., Taşkın, Ç. ve Deniz, G. (2004). “Tedarik Zinciri Yönetimi: Otomotiv Sektöründe Bir Araç Rotalama Uygulaması”. *Öneri*, 6 (21), 59-70.
- Erdal, M. ve Saygılı, M. S. (2007). *Lojistik İşletmelerinde Yönetim Organizasyon ve Filo Yönetimi*. İstanbul: Utikad Yayınları

- Ersoy, S. (2006). “Türkiye’de Adım Adım Lojistik”, *Logistical Dergisi*, (2).
- Gülenç, İ. F. ve Karagöz, B. (2008). “E- Lojistik ve Türkiye’de E- Lojistik Uygulamaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,15/1,73-91.
- Gümüş, Y. (2007). *Üretim İşletmelerinde Lojistik Maliyetlerinin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemine Göre Hesaplanması ve Bir Uygulama*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, Y. (2009). “Lojistik Faaliyetlerin Rekabet Stratejileri ve İşletme Karı ile Olan İlişkisi”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Cilt: 41, 97-113.
- İslamoğlu, A.H. (2000). *Pazarlama Yönetimi: Stratejik ve Global Yaklaşım*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kara, M., Tayfur, L., Basık, H. (2009). “Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi ve Türkiye”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 69-84.
- Kayabaşı, A.,(2010). *Rekabet Gücü Perspektifinde Lojistik Faaliyetlerinde Performans Geliştirme*. İTO (İstanbul Ticaret Odası) Yayınları, No:2010-40,İstanbul.
- Keskin, M. H. (2009). *Lojistik Tedarik Zinciri Yönetimi (Geçmişi, Değişimi, Bugünü, Geleceği)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Koçak, H. (2003). *Lojistik yönetiminde Taşıma Sistemleri ve Bir Model Uygulaması*,(Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, O.,(2011). *Lojistik İlkeleri ve Yönetimi*.Ankara: Seçkin Yayınları.
- Özcan, S. (2008). “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde Lojistik Yönetiminin Önemi”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 275-300.
- Sezgin, T. (2008). *Lojistik Kavramı ve Türkiye’deki Uygulamaları*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Şen, E. (2006). *Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi*.Ankara: Dış Ticaret Merkezi İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Tek, Ö. B. (1999). *Pazarlama İlkeleri, Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

LOJİSTİK FAALİYETLER VE YÖNETİMİ:
ERZURUM'DAKİ LOJİSTİK KARGO FİRMASI ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

Timur, N., Oyman, M. ve Öztürk, S. A. (1997). *Pazarlama Kanalları*. Eskişehir:
Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayınları.

Yıldıztekin, A. (2003, 10 Nisan). “Taşımacılık Sektörünü Ölçmemiz Gerekıyor”.
Dünya Gazetesi.

İnternet Kaynakları

Lojistik, Erişim Tarihi: 1.07.2014, www.slideshare.net/cafersalcan/lojistik-kavrami-ve-nemi

BEU. SBE. Derg.
Cilt:3 Sayı:2 Aralık 2014

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

Özcan DEMİR* - İrem TANYILDIZI**

Özet

Teknolojik gelişmeler ve yeni üretim ortamları işletmelerin maliyet yapılarında önemli değişiklikler meydana getirmektedir. Yeni gelişmeler karşısında, yıllar önce geliştirilen maliyet muhasebesi sistemlerinin günümüz ortamında yetersiz kaldığı ileri sürülmekte ve bu konuda geleneksel maliyet yöntemi önemli eleştirilere maruz kalmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi; geleneksel maliyetleme sisteminin eksiklerini gidermek amacıyla ortaya çıkan maliyetleme yaklaşımlarından biridir. Bu yöntem aynı zamanda genel üretim giderlerinin ürünlere geleneksel yöntemlere göre daha doğru bir şekilde dağıtılmasına da imkan tanıyan çağdaş bir maliyetleme yöntemidir. Bu çalışmada geleneksel maliyet muhasebesi sisteminin kullanımından kaynaklanan, mamul ya da hizmet maliyetlerindeki çarpıklığı önlemeye çalışan, ürünlerden ziyade faaliyetlere odaklanan ve daha doğru finansal bilgi sağlama gibi üstünlükleri bulunan modern maliyetleme yaklaşımlarından faaliyet tabanlı maliyetleme, konusunda detaylı bilgiler verilmekte ve geleneksel maliyetleme sistemiyle karşılaştırılmasına yönelik bir uygulama yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Geleneksel Maliyet Sistemi, Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi*

EXAMINATION OF GENERAL PRODUCT EXPENSES IN THE PERSPECTIVE OF ACTIVITY BASED COSTING

Abstract

Technological developments and recent production environments are creating noticeable changes in construction of businesses. Costac counting systems which are developed long before are considered in sufficient in the presence of recent developments and traditional costac counting is heavily criticised because of this situation. Activity based costing system is one of the costing approaches which are developed to aim to over

* Yrd.Doç.Dr. Özcan DEMİR, Fırat Üniversitesi,İ.İ.B.F,odemir@firat.edu.tr

** İrem TANYILDIZI, Fırat Üniversitesi,Sos.Bil.Ens.Yük.Lisans,itanyildizi@firat.edu.tr

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

come the deficiencies of traditional costing system. Also, this approach is a contemporary costing approach that enables production costs to be distributed to products more accurate than traditional approaches. Detailed information is given about activity based costing which is one of the contemporary costing approaches and has benefits such as aiming to prevent the irregularities in good and service costs used by usage of traditional costing system, focusing on activities rather than products, and providing more accurate information; and a practice about comparison between activity based costing and traditional costing system is done in this study.

Keywords: *Traditional Costing System, Activity Based Costing System.*

GİRİŞ

Maliyet muhasebesinin amaçlarına yönelik bilgilerin edinilmesi ve amaçlarının gerçekleştirilmesi şimdiye kadar geleneksel maliyetleme sisteminden elde edilen bilgilerle mümkün olmuştur. Geleneksel maliyetleme sistemi genellikle standart mamullerin üretildiği, otomasyonun fazla olmadığı ve üretimin genellikle emeğe dayalı olarak gerçekleştirildiği ortamlarda gerçekleştirilmektedir. Geleneksel üretim sistemlerinde maliyetin üç önemli unsuru direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderleridir. Direkt ilk madde ve malzeme ve direkt işçilik giderlerinin ürünlere yüklenmesinde bir sorunla karşılaşılmazken, genel üretim giderlerinin ürünlere yüklenmesinde günümüzde değişen üretim yöntemleri ve teknolojiyle birlikte sorunlarla karşılaşmaktadır. Gelişen teknoloji ve üretim yöntemleriyle birlikte emek yoğun üretim ortamlarından sermaye yoğun üretim ortamlarına geçilmeye başlanılmıştır. Bu durum direkt işçilik ve genel üretim maliyetlerinin mamullere yüklenmesinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Direkt işçilik giderleri emek yoğun üretim yöntemlerinin kullanımının azalmasına paralel olarak azalmış, genel üretim giderleri ise artmıştır. Yapılan çeşitli araştırmalara göre geleneksel yöntemlerle yapılan maliyetlemenin hatalı sonuçlar doğurduğu ortaya konulmuştur. Hatalı sonuçları gidermek, doğru maliyetleme, yüksek kâr amacıyla yeni maliyetleme sistemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi; geleneksel maliyetleme sisteminin eksikliklerini gidermek amacıyla ortaya çıkan maliyetleme yaklaşımlarından biridir. Bu yöntem aynı zamanda genel üretim giderlerinin ürünlere geleneksel yöntemlere göre daha doğru bir şekilde dağıtılmasına da imkân tanıyan çağdaş bir maliyetleme yöntemidir.

Çalışmamızda kısaca genel üretim giderlerinden bahsedilerek asıl olarak faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi üzerinde durulacaktır. Bu maliyetleme sistemi ile geleneksel maliyetleme sisteminin karşılaştırılması yapılacak olup sayısal bir uygulamayla çalışma örneklendirilecektir.

1. GENEL ÜRETİM GİDERLERİ

Genel üretim giderleri; direkt ilk madde ve malzeme ile direkt işçilik giderleri dışında kalan tüm üretim giderlerini kapsar. Bu giderler üretilen mamullerle doğrudan bağlantısı kurulamayan (endirekt) giderler niteliğindedir. Bu nedenle, genel üretim giderlerinin üretilen mamullere ancak birtakım ölçütler kullanılarak dolaylı yollardan dağıtılması söz konusu olur. Genel üretim giderlerini oluşturan başlıca kalemler ise şunlardır; endirekt malzeme, endirekt işçilik, yönetsel ve teknik personel giderleri, dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler, çeşitli giderler, vergi-resim ve harçlar, amortisman ve tükenme paylarıdır. Bu kalemlerin genel üretim giderleri niteliği taşımaları için üretim fonksiyonuyla ilgili olmaları gerekmektedir. Aksi halde dönem giderleri kapsamına girerler (Büyükmirza, 2008:64).

Genel üretim giderlerinin maliyetleme açısından önemi gün geçtikçe artmaktadır. Geleneksel maliyetleme için önemli olan unsurlar üretimdeki direkt malzeme ve direkt işçiliktir; genel üretim giderleri hiçbir zaman bu iki unsurdan daha önemli görülmemiştir. Oysaki modern sistemlerde genel üretim giderleri ilk sırada yer almaktadır. Gelişen teknolojik yapılar, emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçişler, bilgi çağı, büyük ölçekli ar-ge harcamaları işletmelerin genel üretim giderlerini tekrar keşfetmelerine ve önemini kavramalarına neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki çağdaş işletmecilikte en önemli maliyetleme unsuru olarak genel üretim giderleri karşımıza çıkmaktadır.

Genel üretim giderlerinin başlıca özellikleri ise şunlardır (Kartal, 2000:116):

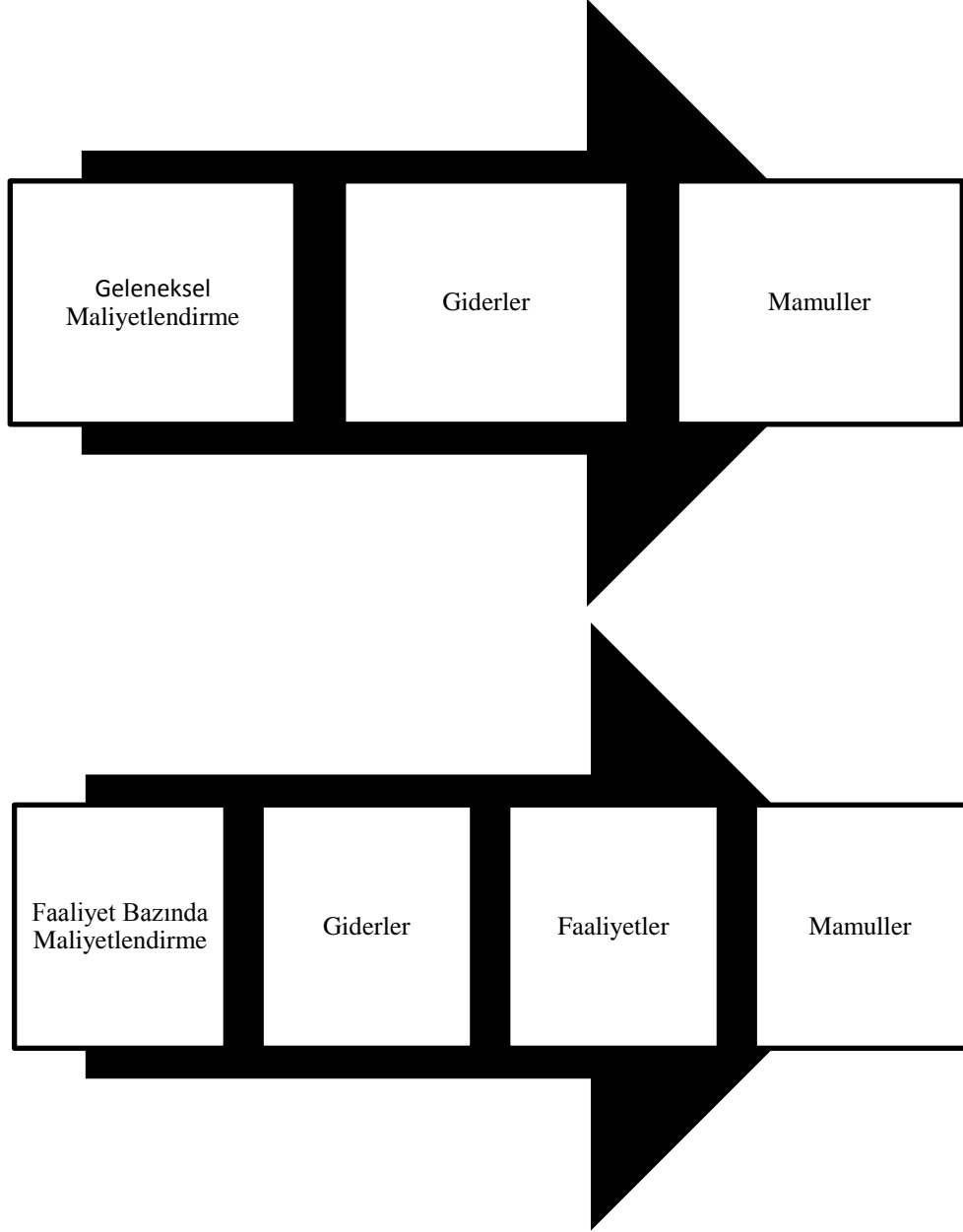
- ✓ Bu maliyetler ile üretilen mamul veya hizmetin arasında direkt ilişki yoktur.
- ✓ Bu maliyet grubu, birbirinden farklı nitelikte birçok gider unsurunun birleşmesinden oluşur.
- ✓ Bu maliyetlerin bir kısmı zaman içinde düzensiz bir dağılım gösterirler. Örneğin, ısıtma ve aydınlatma giderleri mevsimlere göre farklılık gösterir.
- ✓ Bu maliyetlerin bir kısmının kesin tutarları ancak yılsonunda belli olabilir. Örneğin, bakım-onarım giderleri gibi.

Önceden belli bir makine başında çalışarak üretimin yürütülmesine katkıda bulunan işçinin maliyeti direkt işçilik olarak değerlendirilirken hücre tipi üretim ortamlarında çalışan ve birden fazla makineyi kontrol edebilen aynı zamanda bu makinelere destek hizmeti de verebilen kalifiye elemanların maliyetlerini direkt işçilik olarak nitelendirmek ve bu maliyetlerin üretilen ürünlerle birebir ilişkili olduğunu söylemek mümkün değildir (Öker, 2002:92).

2. FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ

İşletme yönetiminin, işletmelerin amaçları ve stratejileri için gerekli bilgileri edinmeleri son zamanlarda ancak geleneksel maliyet hesaplama sistemlerinden alınan bilgilerle yapılmaktaydı. Ancak, işletmelerde son yıllarda maliyetlerin doğru bir şekilde hesaplanabilmesini sağlamak amacıyla direkt maliyetlerin yanı sıra endirekt maliyetlerin de dikkate alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereksinimleri karşılamada geleneksel maliyet hesaplama sistemleri yetersiz kalmıştır. Aslında 1970'lerde hissedilmeye başlayan bu yetersizlik, 1987 yılında Amerikalı iki muhasebe profesörü Dr. Robert Kaplan ve Dr. Tom Johnson'ın "Yönetim Muhasebesinin Yükselişi ve Düşüşü" adlı kitaplarında da belirtilmiş ve aynı günlerde Dr. Robin Cooper'da "Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi" denilen yeni bir maliyet hesaplama sistemini geliştirmiştir (Büyüksalvarcı, 2006:161).

Faaliyet tabanlı maliyetleme esas itibariyle işletme faaliyetleri üzerine odaklanmaktadır. Bu faaliyetler, alanında uzmanlaşmış kişilerin oluşturduğu gruplar tarafından yapılan işler ve görevlerdir (Romano, 1988:73). Söz konusu işletme faaliyetlerine malzemenin satın alınması, muayene edilmesi, depolanması, üretime sevk edilmesi, makinelerin ayarlanması, hammaddenin makinalama işlemine tabi tutulması gibi pek çok faaliyet örnek verilebilir. Bu faaliyetlerin yapılması işletme kaynaklarının tüketilmesine neden olup bu da maliyetleri ortaya çıkarmaktadır. Bunun anlamı, maliyetlerin asıl sebebinin faaliyetler olmasıdır. Üretilen mamuller ise, yapılan faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımına göre maliyetlerin asıl sebebi mamulün kendisi değil, bu mamulü üretmek için yapılan faaliyetlerdir. Bu yüzden faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımında faaliyetler üzerine odaklanılır ve öncelikle faaliyetlerin maliyetini belirlemek üzere maliyet havuzları oluşturulur. Daha sonra faaliyet maliyetleri, maliyet taşıyıcılarına dağıtılır. Bu dağıtım aşamasında çok sayıda dağıtım ölçüsünden yararlanılır. Dolayısıyla faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi, tek bir dağıtım ölçüsünü dikkate alan geleneksel sisteme göre -karar almaya yönelik olarak- daha sağlıklı bilgiler sunmaktadır (Karcıoğlu, 2000:13). Ancak toplam mamul maliyeti içinde direkt maliyetlerin önemli büyüklükte olduğu işletmelerde geleneksel maliyetlemenin de doğru sonuçlar verebileceği unutulmamalıdır. Zira mamul maliyetlemedeki asıl amaç, maliyetler ile mamuller arasında direkt dağıtım ilişkisinin kurulmasıdır. Bu bakımdan her işletmenin doğru maliyetlere ulaşmak için mutlaka faaliyet tabanlı maliyetleme uygulamasına geçmesinin gerekeceği gibi bir yanılgıya varılmamalıdır. Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi, "faaliyetler kaynakları tüketir, mamuller faaliyetleri tüketir" önermelerine dayanır (Doğan, 1996:212).

Şekil 2.1. Geleneksel Maliyetlendirme ile Faaliyet Tabanlı Maliyetlendirme Sistemi

Kaynak: Büyükmirza, 2008:291

2.1.Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminin İşleyişi

2.1.1.Faaliyetlerin Belirlenmesi

Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemindeki en önemli kavramlardan biri olan faaliyet, bir fonksiyonu yerine getirebilmek için yapılan işlemler bütünü olarak açıklanabilir. İşlemler ise, bir amaç birliği olmaksızın bağımsız olarak

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

yapılan detay çalışmaları tanımlamak için kullanılır. Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi, departmanlar yerine iş faaliyetleri üzerine odaklanıp maliyetleri mamullere bu mamuller için icra edilen faaliyetlere göre yüklemesini yapar. Departmanların esas alındığı dağıtım yöntemleri tarafından kullanılan sorumluluk merkezleri yerine bir iş sürecine odaklanmayı tercih etmektedir (Dumanoğlu, 2005:4). Esasen iyi tasarlanmış bir faaliyet tabanlı maliyetlendirme yöntemi, süreçlerin analiz edilmesiyle başlar. Süreç analizi, bir mamul veya hizmet üretmek için gerekli olan faaliyetlerin sistematik olarak analiz edilmesidir. Bu sistemde maliyetlendirme, ürün ya da departman bazında değil süreç bazında gerçekleştirilmektedir (İlter, 2001:214). Süreç analizi, bir mamul veya hizmet üretimiyle ilgili kaynak tüketen tüm faaliyetleri belirleyip, bu faaliyetleri değer katan veya değer katmayan faaliyet oluşlarına göre sınıflandırmaktadır. Bir mamul üretim süreci içinde işlem süreci, değer katan faaliyet iken diğer süreçler (taşıma, depolama vs.) mamule değer katmadan kaynakları tüketen faaliyetlerdir (Garrison ve Noreen, 1997:184). Bir başka tanıma göre katma değeri olan faaliyetler müşteri tarafından algılanan mamulün değerine, müşterilerin karşılığını ödediği mamulün özelliklerine ve satış sonrası verilen hizmetlerin çeşitli düzeylerine katkıda bulunmak amacıyla yapılan işlerdir. Bunlar, işletmelerin amaçlarına ulaşmasını ve sürekliliği sağlaması için yerine getirilen faaliyetlerdir. Bu faaliyetlere ürün veya hizmetin üretilmesiyle ilgili olmazsa olmaz faaliyetler de denilebilir (Arzova, 2002:21). Katma değeri olmayan faaliyetler ise müşteri değerine, mamulün özelliklerine ve satış sonrası hizmete katkıda bulunmayan işlerdir. Bu sebeple, bu faaliyetler azaltılabilir ya da kaldırılabilir. Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin amaçlarından biri de katma değeri olmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu faaliyetlerin tespit edilip ortadan kaldırılmasıyla işletme hem kaynak israfından kurtulabilir hem de kaynakları katma değer yaratan faaliyetlere yönlendirerek maliyetleri azaltabilir (Savcı, 1999:55).

Sistemin sağlıklı kurulması açısından faaliyetlerin belirlenmesi adımı oldukça önemlidir. Bu nedenle faaliyetlerin belirlenmesinde bazı kurallar belirlenmiştir. Bu kurallar (Doğan, 1996b:151-153):

- ✓ Faaliyetler sistemin amacına uygun olarak detaylandırılmalı,
- ✓ Makro faaliyetler kullanılmalı,
- ✓ Önemsiz faaliyetler bir araya getirilmeli,
- ✓ Faaliyetler açık ve tutarlı bir şekilde tanımlanmalıdır.

2.1.2.Faaliyet Merkezlerinin Belirlenmesi

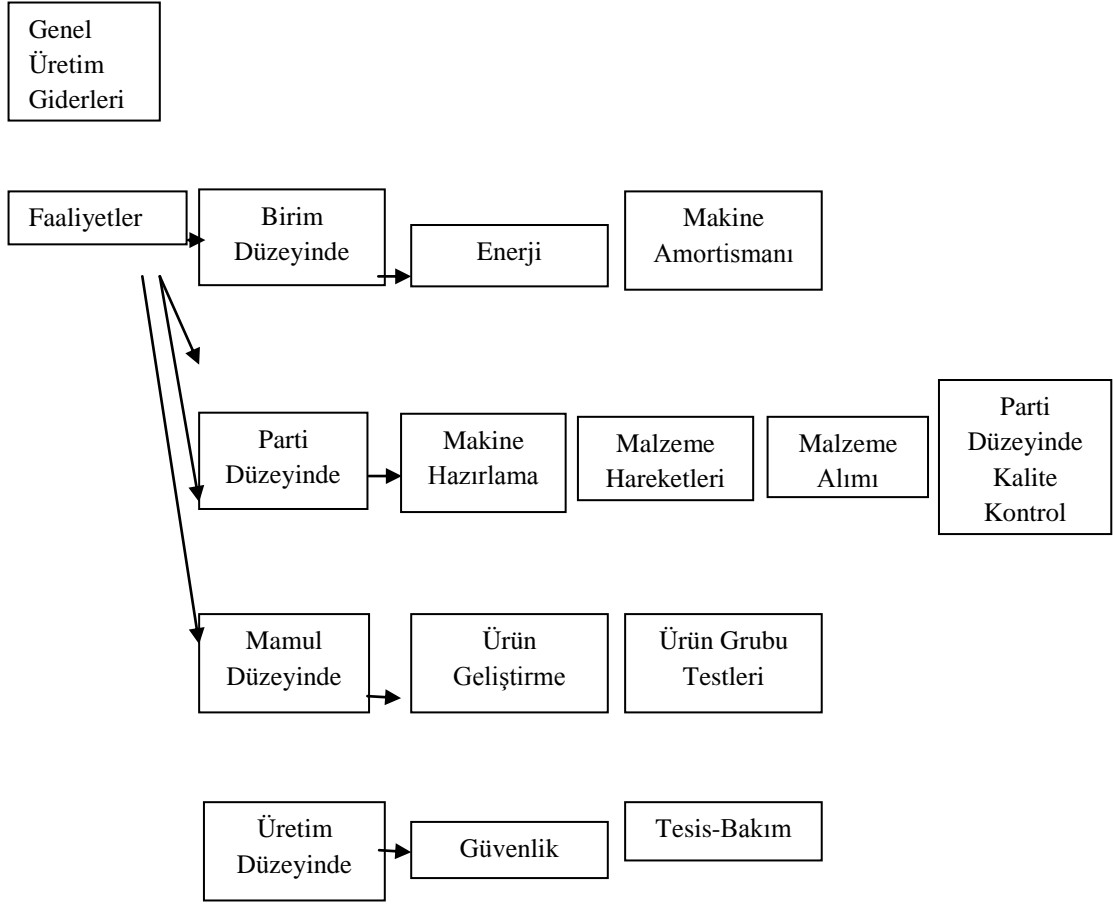
Uzun gözlem ve istatistik çalışmaları ile belirlenen faaliyetler eğer ortak özellikler gösteriyorlarsa, çok sayıda faaliyet olması sistemin uygulanmasını zorlaştıracağından, bu faaliyetlerin gruplandırılması veya faaliyet havuzlarının oluşturulması yoluna gidilir. Faaliyetler gruplandırılırken iki noktaya dikkat

edilmelidir. Birincisi ortak havuza atılacak faaliyetler belli bir maliyet objesi için tüketiliyor olmalıdır. Başka bir ifade ile bu havuzda gruplandırılacak faaliyetlerin her biri belli bir ürün grubu tarafından kullanılıyor olmalıdır. Örneğin araştırma geliştirme bölümündeki mühendislerin maaşları, bu bölümde kullanılan teknolojik ürünler için yapılan harcamalar ve bölümde kullanılan malzeme maliyetleri gibi unsurlar birleştirilerek mühendislik faaliyetleri havuzunu oluşturabilirler. Bu maliyetler, belli bir faaliyetin sürdürülebilmesi için destek faaliyetleridir (Öker, 2003:39).

Faaliyetlerin gruplandırılmasıyla ilgili ikinci nokta ise faaliyetlerin aynı maliyet etkenini kullanıp kullanmadığıdır. Örneğin mühendislik bölümü, üzerinde çalıştığı ürün grubuna harcadığı süreye göre maliyet aktarımı yapıyor ise ve tüm mühendislik giderleri için ortak maliyet etkeni mühendislik süresi ise bütün mühendislik maliyetlerinin gruplandırılmasında bir sakınca yoktur. Bu maliyetlerin ürünlere mühendislik süresi yerine farklı anahtarlar yardımıyla yüklenmesi durumunda bu faaliyetlerin ve onlara ait maliyetlerin aynı havuzda biriktirilmesi mümkün değildir (Öker, 2003:40).

Bir işletmede maliyet unsuru olarak mamul seçilmişse, faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde yerine getirilen faaliyetlerin sonucu olarak maliyetler; birim, parti ve mamul düzeyindeki faaliyetlerin maliyeti dönem maliyeti olarak kabul edilir veya bazı subjektif yöntemlere göre ürünlere dağıtılır. Çağdaş üretim süreçlerinin koşullarını kavramak üzere, bu süreçlerde gerçekleştirilen faaliyetler aşağıdaki hiyerarşik yapıda tanımlanabilmektedir (Dumanoğlu, 2005:4).

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

Şekil 2.2 Faaliyetlerin Çeşitli Düzeylerde Gruplandırılması

Kaynak: Öker, 2003:40

2.1.3. Maliyet Etkenlerinin Belirlenmesi

Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin odak noktasını faaliyetler oluşturmaktayken, geleneksel maliyetleme sistemi mamul üzerinde odaklanmaktadır. İki yöntem arasındaki farklılık sadece yükleme bazındaki farklılık olmayıp, son aşamada kullanılan yükleme anahtarları miktarları da farklılıklar göstermektedir. Geleneksel yaklaşımda en çok kullanılan üç yükleme anahtarı; direkt işçilik saatleri, makine saatleri ve direkt madde tutarları olarak sıralanır. Buna karşın faaliyet tabanlı maliyetlemede; hazırlık zamanları, sipariş verme sayısı ve sevkiyat sayısı gibi çok çeşitli yükleme anahtarları kullanılmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetlemede kullanılan yükleme anahtarları maliyet etkeni olarak adlandırılır (Şakrak, 1997:185). Kısaca maliyet etkeni,

faaliyet maliyetlerinin elde edilmesinde kullanılan ve belli bir faaliyete özgü ölçü birimidir. Faaliyet tabanlı maliyetleme iki aşamalı bir dağıtım sürecini kullanmaktadır. Birinci aşamada, maliyetler mamullere yüklemeyi beklemek üzere toplandıkları faaliyet merkezlerine dağıtılırlar. Bu aşamada maliyetler faaliyet merkezlerine ya doğrudan yüklenirler veya birinci aşama maliyet etkenleri kullanılmak suretiyle dağıtılırlar (Erden, 2004:187). Birinci aşama maliyet etkenleri faaliyet etkenleri olarak da adlandırılmakta ve faaliyet etkenlerinin bir kaynağı tüketen faaliyet arasında doğrusal ilişki sağladığı ifade edilmektedir. Maliyet etkenleri ise faaliyetlerde biriken maliyetlerin mamullere aktarılmasında kullanılan etkenler olarak algılanmaktadır. İkinci aşamada kullanılacak bir maliyet etkeninin seçiminde iki faktör önemlidir. Ölçme maliyeti (maliyet etkeni ile ilgili bilgilerin öğrenilmesindeki kolaylık) ve korelasyon derecesidir (maliyet etkeni ölçüsü ile mamullerin içerdiği faaliyetler arasındaki ilişki derecesidir). Literatürde üçüncü faktör olarak davranışsal etkiler kabul edilmekte olup bu da seçilen maliyet etkenlerinin uygulamacılar açısından kabul edilebilir olması ve kişiler üzerindeki etkilerinin olumlu olmasıdır (Dumanoğlu, 2005:5).

2.1.4.Maliyetlerin Faaliyet Merkezlerine (Havuzlarına) Aktarılması

Faaliyet tabanlı maliyetlemede iki aşamalı dağıtım süreci kullanıldığı daha önce de belirtilmişti. Birinci aşamada, maliyetler mamullere yüklenmeyi beklemek üzere toplandıkları faaliyet merkezlerine dağıtılırlar. Bu aşamada maliyetler faaliyet merkezlerine ya doğrudan yüklenirler ya da birinci aşama maliyet etkenleri kullanılmak suretiyle dağıtılırlar (Erden, 2004:187). Faaliyet merkezleri ya da faaliyet havuzları olarak da adlandırılan bu kavram, aynı ya da benzer faaliyetlerin bir araya getirilerek tek bir faaliyet merkezi çatısında birleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Burada belirtilmesi gereken en önemli husus, aynı ya da benzer faaliyetlerin bir araya getirilmesidir. Çünkü faaliyet merkezlerinde toplanan maliyetler aynı maliyet etkenleri aracılığı ile mamullere ya da hizmetlere dağıtılmaktadır. Bilindiği üzere işletmelerde çok sayıda faaliyet gerçekleştirilmektedir. Faaliyet merkezleri yardımı ile benzer faaliyetler aynı merkezde toplanmakta böylece işletmeler raporlama ve kontrol gibi amaçlara daha kolay ulaşabilmektedir. Faaliyet merkezleri, geleneksel maliyet sistemlerinde kullanılan sorumluluk merkezleri ya da maliyet merkezleri gibi de düşünülmektedir (Gürdal, 2007:114).Maliyetlerin faaliyetlere yüklenebilmesi için faaliyetler tarafından tüketilen tüm kaynakların, maliyetlerin izlenmesi gerekir. Bir kaynak tek bir faaliyet tarafından tüketiliyorsa izlenmesi kolaydır. Fakat bir kaynak birden çok faaliyet tarafından tüketiliyorsa veya bir faaliyet birden fazla faaliyeti tüketiyorsa bu durum maliyetlerin izlenmesini zorlaştıracaktır (Esen, 2002:27).

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

İşletmeler mümkün olduğu takdirde, maliyetleri faaliyet merkezlerine doğrudan yüklemeyi tercih ederler. Örneğin, bir işletme malzeme taşıma adında bir faaliyet merkezine sahipse, malzeme taşımayla doğrudan ilişkili tüm maliyetler belirlenerek gerçekleştirildiği anda malzeme taşıma faaliyet merkezine yüklenir. Bu maliyetlere ücretler, amortismanlar ve kullanılan çeşitli işletme malzemeleri de dahil edilebilir. İki veya daha fazla faaliyet merkezi tarafından paylaşılan bazı kaynaklardan doğabilecek malzeme taşıma faaliyeti ile ilişkili diğer maliyetler birinci aşama maliyet etkenleri aracılığıyla faaliyet merkezlerine dağıtılır (Erden, 2004:187). Bu dağıtım sonucu oluşan maliyet havuzlarının homojen olması gerekir. Her bir havuz içinde birleştirilen maliyetleri oluşturan faaliyetler arasında mantıksal ilişki olması ve havuz içindeki maliyet değişimlerinin tek bir maliyet etkeni ile açıklanması gerekir. Maliyetler faaliyet merkezlerine yüklenirken en doğru maliyet bilgisine, en kolay biçimde ulaşma ilkesi göz önünde tutulmalıdır (Uysaler, 2007:50).

2.1.5.Faaliyet Maliyetlerinin Ürünlere Yüklenmesi

Faaliyet merkezleri için uygun maliyet etkenleri belirlendikten sonra, her ürün grubunun bu maliyet etkenlerini kullanma miktarına göre faaliyetlerde toplanmış maliyetler ürün gruplarına aktarılır. Kullanılacak maliyet etkeninde hesaplanan döneme ait bir toplam söz konusudur. Bu toplam, her bir mamul ya da hizmet için söz konusu olan parçaların bütünüdür. Dolayısıyla bir faaliyetin maliyeti önce maliyet etkeni toplamına bölünür ve yükleme oranı bulunur. Diğer bir ifadeyle yükleme oranı; bir maliyet havuzunun toplam maliyetinin, maliyet etkeni miktarına bölünmesi ile bulunur. İkinci aşamada ise her mamulle ilgili maliyet etkeni miktarı ile yükleme oranının çarpılması sonucu mamullere yüklenecek faaliyet maliyetleri bulunacaktır (Dumanoglu, 2005:5). Maliyet havuzu yükleme oranı ve yüklenecek maliyet tutarı şu şekilde hesaplanır (Şener, 2003:37-38):

Maliyet Havuzu Yükleme Oranı= Maliyet Havuzundaki Toplam Maliyet/Maliyet Etkeni Sayısı

Yüklenecek Maliyet Tutarı = Maliyet Havuzu Yükleme Oranı x Mamul Tarafından Kullanılan Maliyet Etkeni Sayısı

3. GELENEKSEL MALİYETLEME SİSTEMİ İLE FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİ

Günümüzde globalleşme ile birlikte artan rekabet koşulları ve bu koşullar altında rekabet edebilme gücü, işletmelerin süreklilikleri açısından gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bu nedenle, işletme yöneticileri işletmelerinin hayatta kalabilmesi veya ellerinde bulunan rekabet gücünü koruyabilmek için sürekli

olarak bir uğraş içerisinde bulunmaktadır. İşletmelerin içinde bulunduğu bu avantajlı durumu koruyabilmesi ya da rakipleri ile rekabet edebilme seviyesine gelebilmeleri işletme yöneticilerinin alacakları kararlar ve izlenecek doğru işletme politikaları ile mümkün olmaktadır. İşletme yöneticilerinin alacakları bu kararların amacı ise israfın mümkün olduğunca en az seviyede gerçekleştirilmesi, toplam üretim zamanının azaltılması, kalitenin yükseltilmesi, çalışanların verimliliğinin yükseltilmesi ve maliyetlerin azaltılması olarak belirtilmiştir (Alkan, 2005:47).

Ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte işletmelerde geleneksel muhasebe bilgi sisteminin yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu yetersizlikleri gidermek için, yöneticilerce zamanında ve amaca uygun bilgi sağlamayı hedefleyen maliyet yönetimi yaklaşımlarının ortaya atıldığı görülmektedir (Otlu ve Karaca, 2005:246).Günümüzde gelişen teknoloji ve küreselleşmenin sonucu olarak rekabet artmış ve dolayısıyla mal ya da hizmetlerin rekabete karşılık verecek ve piyasada tutunacak şekilde fiyatlandırılması önem kazanmıştır. Geleneksel maliyet muhasebesinin yeni üretim ortamlarına uygun tasarlanmamış olması, işletmelerin özellikle ürün fiyatlaması, ürün kârlılık analizleri gibi yönetsel kararlar içinde yetersiz kalması nedeniyle yeni arayışlar içine girmesine neden olmuştur (Öker, 2003:27).

Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi, endirekt nitelikteki giderlerin üretilen mamul ya da hizmetlere dağıtılmasını sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Kaynaklar (girdi) ve mamul ya da hizmetler (çıktı) arasında nedenselliğe dayalı kaynak ve faaliyet kullanımı anlayışı oluşturulmuştur. Buna göre, kaynaklar faaliyetler tarafından kullanılmakta; faaliyetler ise mamul ya da hizmet olarak tanımlanan maliyet unsurları tarafından kullanılmaktadır (Kaygusuz ve Dokur, 2005:2). Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde dolaylı maliyetler maliyet objelerine daha doğru olacak şekilde dağıtılmakta, böylece yöneticilerin maliyet bilgilerinden daha etkin bir şekilde yararlanmaları sağlanmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin temel ilkesi; maliyetlere sebep olan ürünler değil, faaliyetlerdir ve ürünler ise faaliyetleri tüketirler. Bu durum faaliyet tabanlı maliyet sistemini geleneksel maliyet sisteminden ayırır. Faaliyet tabanlı maliyet sistemi; ürünlerin işletmenin kaynaklarını faaliyetler bazında tükettiği, dolayısıyla endirekt giderlerin faaliyetler bazında sınıflandırılması gerektiği anlayışı ile hareket eden ve ürün ile endirekt giderler arasında sadece üretim hacmine bağlı olmaksızın çeşitli seviyelerde doğrusal ilişki kuran bir maliyet ve yönetim anlayışı olarak tanımlanabilir (Çakıcı, 2001:106).

Bilindiği gibi direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile direkt işçilik giderleri, üretilen mamullerin maliyetine doğrudan yüklenebilmektedir. Buna karşılık, genel üretim giderlerinde böyle doğrudan yükleme olanağı bulunmadığından bu giderler bir iş ölçüsü yardımıyla mamullere dağıtılmaktadır. İş ölçüsü; mamullerin genel üretim giderlerinden yararlanma derecelerini ortaya koyan gösterge veya kıstas anlamındadır (Büyükmirza, 2003:280). Bilgisayar

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

teknolojisinde ve otomasyonda ortaya çıkan ilerlemeler ve bunların üretimde kullanılması; teknolojiye bağlı amortisman, enerji, mühendislik ve uzman işçilik gibi maliyetlerin önemini ve ağırlığını artırmıştır. Bunun sonucu olarak üretim maliyetleri içinde genel üretim maliyetlerinin payı artarken, otomasyon etkisiyle direkt işçilik maliyetlerinin payı azalmıştır. Hatta birçok sanayi dalında gittikçe daha fazla işletmelerde direkt işçilik kaleminin iptal edildiği, bu maliyeti dolaylı işçilik olarak genel üretim maliyetine dahil ettikleri görülmektedir (Civelek ve Özkan, 2008:623-624). Genel üretim maliyetlerinin zamanla üretim maliyetleri içerisinde payının ve öneminin artması, bu maliyetlerin üretilen mamullere paylaştırılmasında daha fazla özen gösterilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç, faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin doğmasına neden olmuştur. Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi; daha doğru mamul maliyeti bilgisi vermek üzere tasarlanmış, ayrıca işletme yönetimi için stratejik bilgiler de sağlayan ve yönetimin doğru kararlar almasına yardımcı olan stratejik bir maliyet/yönetim muhasebesi aracına dönüşmüştür (Doğan, 1996a:210).

Günümüzde hala pek çok işletme artan genel üretim giderleri ve destek maliyetlerini, azalan doğrudan işçilik maliyetlerini temel alarak dağıtmaktadır (Arzova, 2002:4). İşçilik saati gibi hacim tabanlı dağıtım anahtarlarının kullanılması, geleneksel üretim ortamlarında genel üretim giderlerinin toplam maliyet içindeki payının düşük olması nedeniyle mamul maliyetinin hesaplanmasında yanlışlığa sebep olmamaktadır. Ancak, günümüzde genel üretim giderlerinin toplam maliyet içindeki payı arttığından, (Karacan ve Aslanoğlu, 2005:21) genel üretim giderlerinin mamullere yüklenmesinde hacim tabanlı dağıtım anahtarlarının kullanılmasıyla hatalı maliyet bilgilerine ulaşılmaktadır (Parlakkaya, 1997:229).

Faaliyet tabanlı maliyetlendirmenin geleneksel maliyetlendirme yaklaşımından ayrıldığı temel nokta şudur; geleneksel maliyetlendirme de üretim giderlerinin üretilen mamuller için yapıldığı kabul edilerek, bu giderler ile mamuller arasında bağlantı kurulur. Direkt ilk madde ve malzeme ile direkt işçilik giderlerinde bu bağlantı direkt olduğundan söz konusu giderler ait oldukları mamullerin maliyetine doğrudan yüklenir. Genel üretim giderlerinde ise gider-mamul bağlantısı dolaylıdır. Söz konusu giderlerin üretilen mamullere bir iş ölçüsü yardımıyla dağıtılma nedeni de budur. Faaliyet tabanlı maliyetlendirme yaklaşımına göre ise giderler mamuller için değil, faaliyetlerin yürütülmesi için yapılmaktadır. Mamuller ise bu faaliyetlerden yararlanır. Bu bakımdan, giderler önce faaliyetlere yüklenerek, her bir faaliyetin maliyeti hesaplanır. Daha sonra da her faaliyetin maliyetinden mamullere, o faaliyetten yararlanma derecelerine göre pay verilir (Büyükmirza, 2003:290-291).

Tablo 3.1 Geleneksel Maliyetleme Sistemi ile Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminin Karşılaştırılması

	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme	Geleneksel Maliyetleme
Maliyet Havuzları	Faaliyet tabanlı maliyetleme, maliyetleri maliyet havuzlarında toplar. Bunlar işletme süreçlerine ve faaliyetlerine uygun olarak tasarlanır.	Geleneksel maliyetleme, maliyetleri bölümlerde toplar. Bölümlerdeki maliyetler homojen değildir. Bu maliyetler birçok sürecin maliyetidir ve genellikle tek bir faktöre bağlı olarak ortaya çıkmazlar.
Dağıtım Anahtarı	Faaliyet tabanlı maliyetleme maliyet havuzlarından mamullere, hizmetlere ve diğer maliyet taşıyıcılarına faaliyet maliyetleri ile uyumlu maliyet etkenleri kullanarak maliyeti dağıtır.	Geleneksel maliyetleme, maliyetleri mamul ve hizmetlere dağıtırken direkt işçilik saati, makine saati gibi hacme dayalı dağıtım anahtarları kullanarak maliyetleri dağıtır.
Maliyet Hiyerarşisi	Üretilen mamul miktarıyla (birim) ilişkisi olmayan maliyetleri de dikkate alır.	Genellikle işletmenin üretilen mamul veya sunulan hizmet miktarıyla ilgili tüm maliyetlerini dikkate alır.
Maliyet Taşıyıcısı	Mamul, parti, üretim hattı, işletme süreci, müşteri ve tedarikçi gibi çok çeşitli maliyet taşıyıcısının maliyetleri üzerine odaklanır.	Üretilen mamul birimi veya hizmet gibi tek bir maliyet taşıyıcısının maliyetleri üzerine odaklanır.
Karar Desteği	Dağıtımda maliyet etkenlerini kullandığı için yönetsel kararlara destek olmada doğru maliyet bilgisi sunar.	Dağıtımda kullanılan dağıtım anahtarlarının mamul maliyetlerini belirleme yönü zayıf olduğu için aşırı veya yetersiz maliyetleme ile karşılaşılabilir.
Maliyet Kontrolü	İşletme faaliyetlerinin maliyetine yönelik bilgi sağladığı için maliyet yönetimine imkân verir.	Maliyet kontrolü karşılıklı fonksiyonel çabadan ziyade bir bölüm çalışması olarak görülür.
Maliyet	Yöntemi etkin bir şekilde oluşturmak ve yürütmek oldukça maliyetlidir.	Yöntemi etkin bir şekilde oluşturmak ve yürütmek aşırı maliyetli değildir.

Kaynak:(Granof, Plat ve Vaysman,2000:9)

Geleneksel maliyetlemede maliyet yerleri olarak adlandırılan maliyet havuzlarında toplanan genel üretim giderleri, ilgili maliyet yerinden işlem gören ürünlere veya hizmetlere, direkt işçilik saatleri gibi maliyet etkenleri aracılığı ile yüklenir. Faaliyet tabanlı maliyetlemede ise, maliyet yeri olarak adlandırabileceğimiz maliyet havuzlarında toplanan genel üretim giderleri önce her biri anahtar faaliyetler aracılığıyla küçük maliyet havuzları şeklinde toplanır. Daha sonra faaliyetler itibariyle maliyet havuzlarında toplanan genel üretim giderleri de ilgili ürünün oluşturulmasında kullanılan çeşitli maliyet etkenleri aracılığı ile ilgili ürünlere yüklenir (Elitaş, 2004:140). Geleneksel maliyetleme sisteminde, kullanılan kaynakları etkileyen tek faktörün üretim hacmi olduğu ve ne kadar fazla birim üretilirse o kadar fazla üretim maliyeti ortaya çıkacağı kabul edilir. Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi, kaynak kullanımının çok sayıda nedeninin olduğunu bunlardan birisinin üretim hacmi olduğunu ifade eder. Nitekim geleneksel maliyetleme de genel üretim maliyetleri için bir tek maliyet

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

havuzu bulunurken, faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde çok sayıda maliyet havuzu bulunur (Karcıoğlu, 2000:156).

Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin ortaya koyduğu yeni bir görüş de her defasında bir miktar parça için işletmeye sipariş yapıldığında makineleri kurmanın ve hazırlamanın ne kadarlık bir maliyete sebep olduğu görüşüdür. Geleneksel maliyet muhasebesi sistemi, söz konusu maliyetleri diğer endirekt maliyetlerle birleştirmek suretiyle direkt işçilik saatiyle orantılı bir şekilde bütün parçalar üzerine yaymıştır. Sadece bir defalık makine hazırlık çalışması ile üretim hattını uzun bir süre ve sürekli olarak kullanan çok miktardaki parça siparişleriyle daha sık ve daha maliyetli kuruluş ve hazırlık çalışmaları gerektiren, az miktardaki parça siparişlerine birim başına aynı miktarda endirekt maliyet yüklenmiştir. Açık ki geleneksel maliyet muhasebesi sistemi, kısa sürelerde üretilen az miktarlardaki parçaların gerçek maliyetini ortaya koyamamıştır. Fakat faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi, üretim hattının kuruluş ve hazırlama maliyetlerini diğer endirekt maliyetlerden ayırarak, parçaların kuruluş ve hazırlama sürelerini kullanmalarıyla orantılı olarak üretilen parçalara dağıtmasıyla yanlışlığı ortadan kaldırmış ve maliyetleri ait oldukları yerlere mal etmiştir (Johnson, 1991:226).

Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin odaklandığı nokta daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi üretim sürecinde ortaya çıkan faaliyetler ve bu faaliyetler tarafından tüketilen maliyetlerdir. Buna karşın geleneksel maliyet sistemlerinin odaklandığı nokta ise üretilmesi planlanan mamul ya da hizmet olarak belirtilmiştir. Geleneksel maliyet sistemlerinde genel üretim maliyetlerinin mamul ya da hizmetlere dağıtılmasında direkt işçilik saatleri, makine saatleri, direkt ilk madde ve malzeme tutarları gibi üretim hacmi ile doğrudan ilişkili çeşitli dağıtım anahtarları kullanılırken; faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde ise sipariş verme sayısı, hasta sayısı, sevkiyat sayısı, kontrol süresi, test sayısı gibi birçok maliyet etkeni kullanılmaktadır (Şakrak,1997:184). Geleneksel maliyet sisteminin birim seviyesine bağlı maliyet etkenleri yerine faaliyet tabanlı maliyet sistemi birimsel etkenlerle birlikte parti ve ürün seviyesine bağlı maliyet etkenlerini de tanımlar. Faaliyet tabanlı maliyet sistemi bu maliyet seviyelerine uygun etkenler seçerek maliyetleri ürünlerle ilişkilendirir (Ülker, 2005:223).

Geleneksel maliyet muhasebesi sistemleri daha ziyade liratemeline dayanan işlemleri kapsamaktadır. Bu nedenle üretkenlik ile ilgili kesin bilgileri elde etmek çoğu zaman olanaksızdır. Bunun sonucunda alınacak kararlar yöneticilerin yapacağı tahminlere bağlı olacaktır (Köse, 2004:75). Faaliyet tabanlı maliyet sisteminde ise yöneticiler kararlarını doğru verebilmek için doğru maliyet bilgileri sağlayabilmektedir. Düşük katma değere sahip, karlılığı olmayan, maliyeti fazla olan mamul ya da hizmetleri faaliyet tabanlı maliyet sistemi sayesinde görebilmekte ve bunların üretimini ya düşük düzeyde sürdürmekte ya da üretimini durdurabilmektedir. Faaliyet tabanlı maliyet sistemi, yöneticilere daha basit ve daha anlaşılır maliyet hesaplama yöntemi sunmaktadır.

Faaliyet esasına dayanan maliyetleme sisteminin savunucuları; geleneksel sistem tarafından üretilen bilgileri, finansal olaylar ve işlemlerin birer gölgesi, faaliyet esasına dayanan maliyetleme sistemi tarafından üretilen bilgileri ise bu finansal olay ve işlemlerin birer gerçek görüntüsü olduğunu ileri sürmektedirler. Yine bunlara göre finansal gölgelerle, bu gölgelere sebep olan faaliyetler (gölgelerle gerçekler) arasındaki farkın bir işletmenin geleneksel maliyet muhasebesi bilgileriyle yönetilemeyecek kadar fazla olduğunu ileri sürmektedirler (Johnson, 1991: 225).

Otlu ve Demir'e (2005:159-161) göre geleneksel maliyet sistemlerinin uygulanmasında ortaya çıkan sorunlar ise:

- ✓ Genel üretim giderlerinin tespitinde direkt işçiliğin dağıtım anahtarı olarak kullanılması,
- ✓ Stok maliyetlerinin azaltılması gereği,
- ✓ Üretim merkezlerinin yerini mamul merkezlerinin alması,
- ✓ Sabit maliyetlerin artması,
- ✓ Maliyet sistemlerinin fonksiyonunu yerine getirmekte yetersiz kalması,
- ✓ Emek yoğun işletmelerden sermaye yoğun ve teknoloji ağırlıklı işletmelere geçme gereksinimi olarak sıralanmıştır.

4.ÖRNEK UYGULAMA

Faaliyet tabanlı maliyetleme; işletme süreçlerinde ortaya çıkan faaliyetler üzerinde odaklanarak, faaliyetlerin maliyetleri ile ilgilenirken geleneksel maliyet sistemleri ise daha çok mamul ve hizmet maliyetleriyle ilgilenmektedir. Geleneksel maliyet sistemleri, ortaya çıkan genel üretim giderlerini direkt işçilik veya makine saati gibi dağıtım anahtarlarıyla mamul ve hizmetlere yüklerken; faaliyet tabanlı maliyetlemede ise faaliyetlerde ortaya çıkan maliyetler bazı faaliyet maliyet etkenleri kullanılmak suretiyle mamul ve hizmetlere yüklenmektedirler. Bu durumda hem üretilen mamul/hizmetin gerçek veya doğru maliyeti hem de faaliyetlerin maliyetleri ortaya çıkmış olur. Bu nedenle iki maliyet sisteminin genel üretim giderlerini mamul maliyetlerine yüklemesi açısından bir örnekle karşılaştırmasını yapmak faydalı olacaktır.

ÖZ imalat şirketi X ve Y olmak üzere iki değişik parça üretmektedir. X'den yılda 500 adet, Y'den ise 400 adet satılmaktadır. Bütçelenmiş genel üretim giderlerinin tutarı 2.280.000 TL'dir. İşletme sahipleri daha önceden geleneksel yöntemle hesaplanan maliyetleri faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi ile hesaplayarak karşılaştırma yapmak istemektedir. İşletme;malzeme tedariki, üretim planlama, malzeme aktarma, kalite kontrol, montaj ve sevkiyat olmak üzere 6 faaliyet merkezine sahiptir. Hesaplamalar için gerekli veriler aşağıdaki şekildedir:

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL
ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

Tablo 4.1 ÖZ İmalat Şirketinin Birim Başına Direkt İlk Madde ve Malzeme-Direkt İşçilik Giderleri

	X	Y
Üretim Miktarı (adet)	500	400
Birim Başına İlk Madde ve Malzeme Gideri (TL)	300	250
Birim Başına Direkt İşçilik Gideri (TL)	500	500

Tablo 4.2 ÖZ İmalat Şirketinin X ve Y Mamullerine Ait Maliyet Belirleyicileri Sayısı

Birim (adet) Başına Kullanılan	X	Y
Birim Direkt İşçilik Saati	2	5
Üretim Direktifleri	100	200
Birim Makine Saati	4	5
Sevkiyat Sayısı	1000	2000
İstek Sayısı	30	50
Nakil Sayısı	200	300
Analiz Sayısı	200	500

Tablo 4.3 ÖZ İmalat Şirketinin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Tekniğine Göre Hesaplanmış Birim Maliyet Verileri

Faaliyet Merkezleri	Faaliyet Tutarları(Maliyet havuzu)	Maliyet Belirleyicisi	Maliyet Belirleyicisi Sayısı	Birim Yükleme Oranı
Malzeme Tedariki	40.000	İstek Sayısı	80	500 TL/adet
Üretim Planlama	120.000	Üretim Direktifleri Sayısı	300	400 TL/adet
Malzeme Aktarma	100.000	Nakil Sayısı	500	200 TL/adet
Kalite Kontrol	420.000	Analiz Sayısı	700	600 TL/adet
Montaj	400.000	Makine Saati	4000 (4x500+5x400)	100 TL/adet
Ambalaj ve Sevkiyat	1.200.000	Sevkiyat Sayısı	3000	400 TL/adet
TOPLAM	2.280.000			

Montaj İçin Makine Saati: (X birim makine saati)x(X'in üretim miktarı)+ (Y birim makine saati)x(Y'nin üretim miktarı)

Verilerden hesaplanan direkt işçilik saati : $(2 \times 500) + (5 \times 400) = 3000$ direkt işçilik saati.

Klasik Maliyet sisteminde genel üretim giderlerinin dağıtımını direkt işçilik saatine göre yapılacaktır.

Yükleme oranı = Bütçelenmiş Genel Üretim Gideri/ Toplam direkt işçilik saati

Yükleme oranı = $2.280.000 \text{ TL} / 3000 \text{ (DİS)} = 760 \text{ TL/direkt işçilik saati}$

Tablo 4.4 ÖZ İmalat Şirketinin Geleneksel Maliyetleme Sistemi ile Hesaplanmış Birim Maliyetleri

	X	Y
Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri	500x300= 150.000	400x250= 100.000
Direkt İşçilik Gideri	2x500x500= 500.000	5x400x500= 1.000.000
Genel Üretim Gideri	760x2x500=760.000	760x5x400=1.520.000
TOPLAM	1.410.000 TL	2.620.000 TL
Üretim Miktarı	500	400
BİRİM MALİYET	2820 TL	6550 TL

Tablo 4.5 ÖZ İmalat Şirketinin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi ile Hesaplanmış Birim Maliyetleri

	X	Y
Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri	150.000	100.000
Direkt İşçilik Gideri	500.000	1.000.000
Genel Üretim Giderler	(Toplam GÜG=815.000 TL)	(Toplam GÜG=1.465.000 TL)
- Malzeme Tedariki	30x500 = 15.000	50x500 = 25.000
- Üretim Planlama	100x400 = 40.000	200x400 = 80.000
- Malzeme Aktarma	200x200 = 40.000	300x200 = 60.000
- Kalite Kontrol	200x600 = 120.000	500x600 = 300.000
- Montaj	4x100x500= 200.000	5x100x400 = 200.000
- Sevkiyat	1000x400 = 400.000	2000x400 = 800.000
GENEL TOPLAM	1.465.000 TL	2.565.000 TL
Üretim Miktarı	500	400
BİRİM MALİYET	2930	6412,5
Malzeme Tedarik Gideri: İstek Sayısı x Birim Yükleme Oranı Üretim Planlama Gideri: Üretim Direktifleri Sayısı x Birim Yükleme Oranı Malzeme Aktarma Gideri: Nakil Sayısı x Birim Yükleme Oranı Kalite Kontrol Gideri: Analiz Sayısı x Birim Yükleme Oranı Montaj Gideri: Makine Saati x Birim Yükleme Oranı Sevkiyat Gideri: Sevkiyat Sayısı x Birim Yükleme Oranı		

Tablo 4.4 incelendiğinde geleneksel maliyetleme sistemine göre hesaplanmış X mamulünün birim maliyet 2820 TL, Y mamulünün ise birim maliyeti 6550 TL'dir. Tablo 4.5 incelendiğinde ise faaliyet tabanlı maliyetleme sistemine göre hesaplanan X mamulünün birim maliyeti 2930 TL, Y mamulünün birim maliyeti ise 6412,5 TL'dir. X mamulünün işletmeye maliyeti geleneksel sistemde daha az iken, Y mamulünün işletmeye maliyeti ise faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde daha azdır. Tablo 4.5 incelendiğinde genel üretim giderlerinin maliyetleme şekilleri işletmeler açısından daha ayrıntılı ve güvenilir bir şekilde görülmektedir. Yöneticiler bu durumda X mamulünün üretimini başka yöntemler kullanarak sürdürecektir, üretimi azaltacak ya X mamulünü maliyetini azaltacak katma değeri olmayan maliyetleri elimine edecektir. Y mamulünün üretimini ise bu sistem dahilinde faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi ile yapmaya devam edecektir.

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

SONUÇ

Ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte kârlılığa yönelmiş olan işletmeler maliyet sistemlerini tekrar gözden geçirmeye başlamışlardır. Kârlılık için ya maliyetlerin düşürülmesi ya da fiyatların yükseltilmesi gerekmektedir. Yüksek kalitede ve kârlı ürünler üretmek için işletmeler fiyatları yükseltmek yerine maliyetlere müdahale etmeyi ve maliyetleri düşürmeyi gerekli görmüşlerdir. Gelişen teknolojiyle birlikte üretim maliyetleri içerisinde direkt işçilik giderlerinin payı azalırken, genel üretim giderlerinin payı artmıştır. Bu durum mevcut maliyet sistemlerinin yetersiz kaldığını hissettirmiş ve yeni maliyet sistemlerinin geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Geleneksel maliyetleme sisteminde kullanılan hacim tabanlı dağıtım anahtarları işletmelerin maliyet sonuçlarını etkilemekte ve hatalı maliyet bilgilerine neden olmaktadır. Geleneksel maliyetleme sistemi yeni üretim ortamlarıyla uyum sağlayamamıştır. Bunun en önemli nedeni ise üretim maliyetleri içerisindeki direkt işçilik ve genel üretim giderlerinin oranlarının değişmesidir.

Maliyet bilgilerindeki hataları gidermek, doğru maliyetleme yapmak, fiyatı doğru belirlemek, maliyetleri doğru tespit edebilmek, geleneksel maliyet sistemlerinin genel üretim giderlerinin ürün maliyetindeki olumsuz etkisini tamamen yok etmek için yeni üretim ortamlarıyla uyum sağlayabilecek faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi geliştirilmiştir. Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin getirdiği temel yenilik genel üretim giderlerinin dağıtımında maliyet yerlerini değil de faaliyetleri dikkate almasıdır. Standart ürün üreten işletmelerde faaliyet seviyesi genellikle birim düzeyinde kalmakta ve faaliyet maliyetleri düşük olmaktadır. Ürün çeşitliliği fazla olan işletmelerde ise faaliyetler parti veya mamul seviyesinde gerçekleşmekte ve faaliyetlerin maliyetleri de yüksek olabilmektedir. Ürün çeşitliliği fazla, sermayeye dayalı ve esnek üretimin söz konusu olduğu işletmelerde faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi daha doğru bilgiler vermektedir. Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin başarılı olabilmesi için faaliyetleri ve maliyet kaynaklarının doğru bir biçimde belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için de işletmelerde bilgisayar yazılım programları kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

İşletme yönetimi faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi ile daha detaylı ve doğru bilgilere ulaşabilmektedir. Detaylı ve doğru bilgilere ulaşması gereksiz faaliyetleri elimine etmesine, hatalarını kolay tespit etmesine, işletmenin kârlılığına, rekabet gücüne, stratejik kararlar almasına yardımcı olmaktadır.

KAYNAKLAR

- ALKAN, A. Tunga, (2005). “Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi ve Bir Uygulama”,*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13).
- ARZOVA, S. Burak, (2002).*Faaliyet Tabanlı Maliyet Yönetimi*, İstanbul:Türkmen Kitabevi.
- BÜYÜKMİRZA, Kamil, (2003).*Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- BÜYÜKMİRZA, Kamil, (2008).*Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*,Ankara: Gazi Kitabevi.
- BÜYÜKŞALVARCI, Ahmet, (2006). “Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Bankalarda Bir Uygulama”,*Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 9 (10), 160-180.
- CİVELEK, Muzaffer ve ÖZKAN, Azzem, (2008). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*, Ankara: Detay Yayınları.
- ÇAKICI, Cemal,(2001).“Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulaması ve Muhasebeleştirilmesi”,*Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (12), 106-115.
- DOĞAN, Ahmet,(1996a).“Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemi: Yapısı, Farklılıkları ve Maliyetleme Süreci”, *Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*,6 (1), 207-228.
- DOĞAN, Ahmet, (1996b).*Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemi ve Türkiye Uygulaması*,Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DUMANOĞLU, Sezai, (2005).“Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi: Bir Dijital Baskı İşletmesinde Uygulama”,*Muhasebe Finansman Dergisi*, 105-116.
- ELİTAŞ, Cemal, (2004). “Sigorta İşletmeleri İçin Maliyetleme Önerisi: Faaliyete Dayalı Maliyetleme”,*Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*,(13), 139-162.
- ERDEN, S. Aziz, (2004).*Üretim Ortamları Maliyet Yönetim Sistemleri İlişkisi ve Stratejik Maliyet Yönetimi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- ESEN, Ö. Muhittin, (2002).*Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi ve Bir Tekstil İşletmesinde Uygulanması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GARRISON, H. Ray and NOREEN,W. Eric, (1997).*Managerial Accounting*, USA.

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL
ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

- GRANOF, M. H., PLATT, D. E. And VAYSMAN, I. (2000). Using Activity Based Costing to Manage More Effectively The Pricewaterhouse Coopers Endowment for The Business of Government, Grand Report.
- GÜRDAL, Kadir, (2007). *Maliyet Yönetiminde Güncel Yaklaşımlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- İLTER, Melih, (2001). *Kobiler'de Maliyet Analizleri ve Firma Çapında Maliyet Düşürme Uygulamaları*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- JOHNSON H. Thomas, (1991). "Activity Based Costing, Past, Present, and Future", *The Engineering Economist*, 36(3).
- KARACAN, Sami ve ASLANOĞLU, Suphi, (2005). "Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönetiminin Temel Mali Tablolar Üzerindeki Etkileri", *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 16, 17-38.
- KARCIOĞLU, Reşat, (2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi: Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar*, Erzurum: Aktif Yayıncılık.
- KARTAL, Ali, (2000). *Yönetim ve Maliyet Muhasebesi*, Eskişehir: Birlik Ofset Yayıncılık.
- KAYGUSUZ, S. Yüksel ve DOKUR, Şükrü, (2005). "Faaliyet Tabanlı Maliyet Yönteminin Temel Mali Tablolar Üzerindeki Etkileri", *Yaklaşım Dergisi*, (18), 36-45.
- KÖSE, Yaşar, (2004). "Teknolojik Gelişmeler ve Maliyet Sistemleri İlişkisi", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, (1), 70-84.
- OTLU, Fikret ve DEMİR, Özcan, (2005). "Stratejik Karar Verme Açısından Maliyet Sistemleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 155-170.
- OTLU, Fikret ve KARACA, Serdar, (2005). "Maliyet Yönetimi ve Yaşam Seyri Maliyet Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 245-270.
- ÖKER, Figen, (2002). "Değişen Üretim Koşullarının İşletmelerin Maliyet Yapılarına ve Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulamalarına Etkisi", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi (MÖDAV)*, 4 (4).
- ÖKER, Figen, (2003). *Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Üretim ve Hizmet İşletmelerinde Uygulamalar*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- PARLAKKAYA, Raif, (1997). "Küreselleşme Sürecinde Maliyetleme Sistemlerinde Çağdaş Yaklaşımlar ve Yeni Gelişmeler", *Süleyman*

Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,
(2), 197-208.

ROMANO, L. Patrick, (1988).*Trends in Management Accounting: Activity Accounting*, Management Accounting.

SAVCI, Mustafa, (1999). *Maliyet Muhasebesine Giriş*, Rize: Akademi Yayınları.

ŞAKRAK, Münir,(1997).*Maliyet Yönetimi: Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Yasa Yayınları.

ŞENER, H. H, (2003).*Çağdaş Maliyet Yönetimi Sistemlerinden Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ile Sipariş Maliyeti Sisteminin Karşılaştırılması ve Bir Uygulama*,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

UYSALER, Alpaslan, (2007).*Faaliyet Tabanlı Safha Maliyetleme Sistemi: Sentetik Dokuma Sanayinde Bir Uygulama*,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÜLKER, Yakup, (2005).‘‘Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ile Ön Maliyetleme Simülasyonu ve Bir Uygulama’’, *Mali Çözüm Dergisi*, (70), 223-242.

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ AÇISINDAN GENEL
ÜRETİM GİDERLERİNE BAKIŞ

BEU. SBE. Derg.
Cilt:3 Sayı:2 Aralık 2014

SATIŞ ÖNCESİ VE SATIŞ SONRASI MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN MÜŞTERİ SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Süleyman Can YILDIRIR*

Özet

Satış öncesi müşteri hizmetleri, satış gerçekleşmeden önce müşteri ve işletme arasındaki iletişimi ifade eder. Satılan ürün ya da hizmetin içeriği hakkında bilgi alışverişini sağlamanın yanında müşterinin karar verme sürecine de etki eder. Satış sonrası müşteri hizmetleri ise, satışın tamamlanmasının ardından satışın devamını sağlamak ve müşterinin ihtiyaçlarına cevap vermek için gerekli olan faaliyetleri kapsar.

Bu çalışmanın amacı; müşteri hizmetlerinin ilk ve son aşaması olan satış öncesi ve satış sonrası hizmetlerin, müşteri sadakati üzerinde olan etkisinin araştırılması ve işletmelerin hangi tür müşteri hizmetleri üzerinde yoğunlaştıklarında müşteri sadakatini artırabileceklerini belirlemede yardımcı olmaktır.

Günümüz pazarlarında teknolojik gelişmeler ışığında ürün/hizmetlerin birbirlerinden kalite, fiyat ve dağıtım konularında pek fazla farkının kalmaması, işletmelerin amaçlarına ulaşabilmeleri için, ürün ve hizmetlerin kalitesinin yanı sıra müşteri hizmetlerinin de rakiplerine oranla daha işlevsel ve müşteri memnuniyetine yönelik olmasını gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Satış Öncesi Müşteri Hizmetleri, Satış Sonrası Müşteri Hizmetleri*

COMPARİSON THE EFFECTS OF PRE-SALE AND AFTER SALE CUSTOMER SERVICE ON CUSTOMER LOYALTY

Abstaract

Pre-sale customer service, indicates the communication between customers and companies before the sale. In addition to providing for exchanges of information about product or service, it affects customer's decision making process. After-sale customer service consists of the services to provide more of the sale and to respond customer needs.

* Dok.Öğr.İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü,
suleymanyildirir@stu.aydin.edu.tr

SATIŞ ÖNCESİ VE SATIŞ SONRASI MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN MÜŞTERİ SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

The aim of this study is to determine whether there is a relationship between the pre-sale and after-sale customer services effects on customer loyalty. And the other aim is, to help the business administrations about how to increase customer loyalty with pre-sale and after-sale customer services.

In addition to product and service quality, company must be functional and interested about customer satisfaction more than their competitors for achieving their goal. In this study many scientific research have investigated and analyzed, and evaluated fort o get optimum benefit.

Key Words: *Pre-sale Customer Service, After-sale Customer Service*

1. GİRİŞ

Günümüz işletmeleri, müşteri ihtiyaçlarını ve taleplerini iyi analiz etmeli, müşteri tatmini odaklı bir hizmet politikası oluşturarak rakiplerine karşı sosyal ve ekonomik farklılıklar ile müşteri memnuniyetini azami seviyede tutmayı amaçlamalıdır.

İşletmeler, ürün ya da hizmetleriyle olduğu kadar, müşteriye davranışları ve müşterinin sorularına/sorunlarına çözümsel yaklaşımları ile de akılda kalırlar. Müşteri sadakati oluşturmada, ürün ve hizmetin dışında, müşteri hizmetlerinin de büyük etkisi vardır. Bu nedenle, satış öncesi müşteri hizmetleri ile satış sonrası müşteri hizmetlerinin müşteri sadakati üzerindeki etkisinin analiz edilmesi ve müşterilerin sadakatlerinin kazanılmasında, müşteri hizmetlerinin ne ölçüde etkisi bulunduğunun ortaya konulması yarar sağlayacaktır.

Araştırma sürecinde kuramsal ve ampirik olmak üzere iki temel araştırma yöntemi kullanılmış ve uluslar arası yayınlardan, bilimsel kitaplardan, ulusal kongrelerde sunulan bildirilerden ve ulusal süreli yayınlardan faydalanılmıştır. Teorik temel üzerine oturan birincil veriler, ampirik bir araştırma yöntemi olan anket uygulamasıyla toplanmıştır.

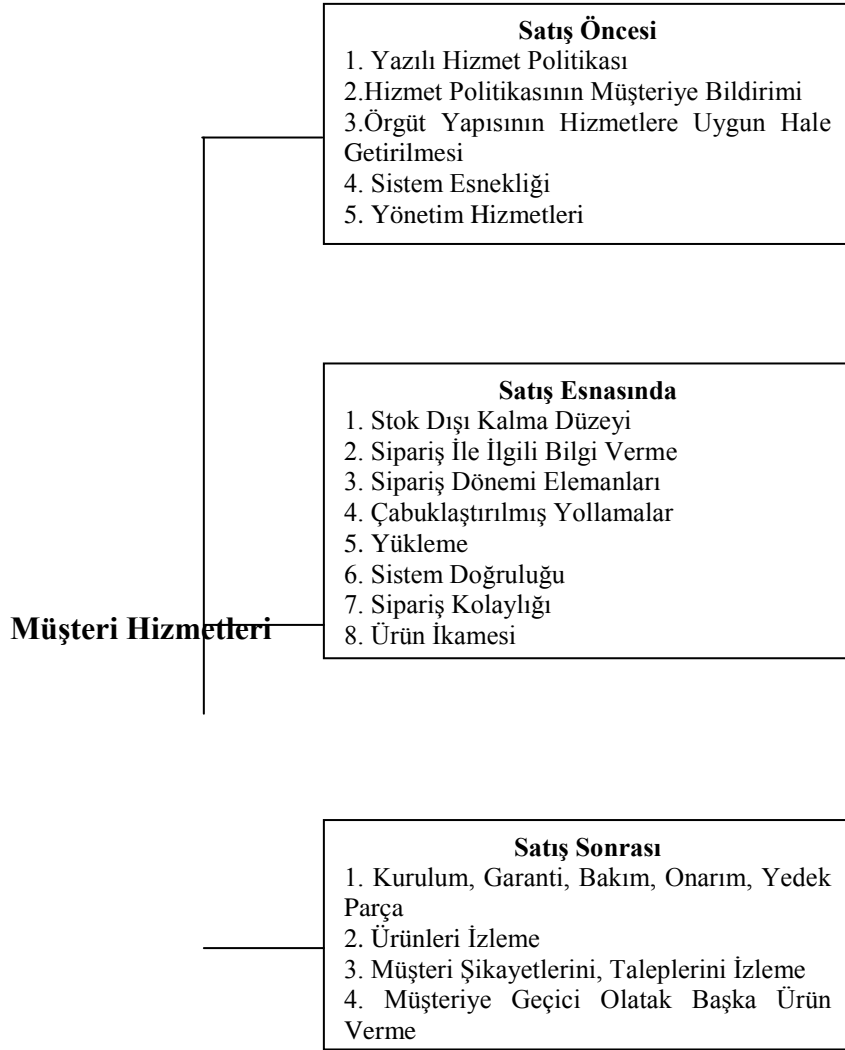
2. MÜŞTERİ HİZMETLERİ KAVRAMI

Müşterinin mutlu olmasını sağlayacak ve müşteride o işletmenin faaliyetleri konusunda olumlu izlenim bırakacak faaliyetleri müşteri hizmetleri olarak tanımlayabiliriz (Murphy ve Wood, 2005: 96). Müşteri hizmeti, satılan ürünle ilgili satış öncesinde, esnasında ve sonrasında müşteriye sunulan ilave faaliyetler, destekler ve faydalardır (American Marketing Association [A.M.A.], 1969: 21).

Rekabetçi piyasa ortamında, işletmelerin yeri, ürünlerinin kalitesi, fiyatı ya da teslimi taklit edilebilir. Günümüzde işletmelerin rekabet koşullarını belirlemede kullandıkları en etkin davranışlar müşteri hizmetleridir. Müşterinin

bir işletmeyi en başta tercih etmesinin sebebi ürün ya da hizmet olabilir ancak müşterinin o işletmeye bağlanmasının ölçütü müşteri hizmetinin kalitesidir.

Taklit edilmesi kolay olmayan müşteri hizmetleri işletmenin rakiplerine karşı üstünlük sağlamasına ve müşterilerin o işletmeyle temaslarının sürekliliğine neden olur. Müşteri hizmetlerinin aşamalarına göre üç gruba ayırabiliriz; satış öncesi müşteri hizmetleri, satış esnasındaki müşteri hizmetleri ve satış sonrası müşteri hizmetleri (A.g.e., Murphy ve Wood).

Şekil 1: Müşteri Hizmetlerinin Ögeleri

Kaynak: Bernard J. Lalonde and Paul H. Zinszer, Customer Service: Meaning and Measurement (Chicago: National Council of Physical Distribution Management, 1976),; 281

2.1. Satış Öncesi Müşteri Hizmetleri

Satış öncesi müşteri hizmetleri çoğunlukla müşteriye satın alma kararından önce işletmeyle, ürünle ve işletmenin ilave faaliyetleri ile ilgili bilgi vermeyi hedefler. Bazı hizmetler ise yalnızca müşterilerin soru ve sorunlarına tatminkâr bir yanıt bulmakla yetinebilir (Naumann, 1996: 74).

2.1.1. Politikanın Yazılı İfadesi

Müşterilerin beklentilerini belirlemek her ne kadar doğru olsa da genelde yetersiz kalmaktadır, bunun yanı sıra müşteride doğru algı performans standartları yansıtmalı ve işletmenin hizmet politikası müşteriye tam ve doğru olarak sunulmalıdır. Müşterilerin beklentilerini anlayabilmek bu beklentilere karşı uygulanacak hizmetleri doğru şekilde uygulamak anlamına gelmez. Yöneticiler beklentileri doğru hizmet standartlarına dönüştürmede daha işlevsel bir rol üstlenmelidir (Odabaşı, 2006: 98).

Müşteri hizmetlerinde yukarıda belirtilen sorunların yaşanmaması için hizmet politikasının hazırlanması aşamasında, müşteriye iyi analiz edebilen bir ekip, anlaşılır bir dil, spesifik ve nicel kriterler kullanılmalıdır.

Uygulanabilir ve işlevsel bir müşteri hizmetleri politikası için, politikanın çalışanlara ve müşterilere duyurulması, anlaşılır ve spesifik olması ve imkanlar dahilinde her noktada nicel olması gerekmektedir (Lalonde ve Zinszer, 1976: 281).

2.1.2. Hizmet Politikasının Müşteriye Bildirimi

İşletmenin hazırlanmış olduğu müşteri hizmet politikasının müşteri tarafından alınması, görülmesi ve anlaşılması gerekmektedir.

2.1.3. Örgütsel Yapı

Kaliteli, yetenekli ve bilgili çalışanlar, iyi bir müşteri hizmet politikasının temel unsurlarını oluşturmaktadır. Hizmeti sunan personelin nitelikleri hizmetin de kalitesini belirlemede faydalı olabilir. Müşterilerine iyi hizmet sunmak isteyen işletmeler, öncelikle bünyelerinde iyi ve çalışkan personel istihdam etmelidir (A.g.e., Odabaşı, 103).

Örgüt yapısı oluşturulurken, profesyonel tavır içerisinde, faaliyetlere hâkim, güvenilir, hızlı ve doğru karar verebilen personeller seçilmelidir.

Müşteri hizmetlerinde etkin bir örgüt yapısı için asgari şu sorular cevaplanmalıdır; oturmuş bir müşteri hizmet yönetim yapısı var mı? Hizmet süreci içindeki denetim düzeyleri ne durumdadır.

2.1.4. Sistem Esnekliği

Müşteri taleplerine, zamanında, doğru, açık, esnek ve yapıcı bir şekilde cevap verilmelidir. Müşteri hizmetlerinde sistem her ne kadar olumlu ve başarılı olarak algılansa da gerekli durumlarda revize edilebilmeli, müşteri ihtiyaçlarına karşılık memnuniyeti pekiştirecek şekilde sistemde düzenlemeler yapılmalıdır.

2.1.5. Yönetim Hizmetleri

Müşteri hizmet programı, kuruluşun tüm kademelerinde “yönetimin katılımı” olmadan ve yönetim konuya içtenlikle bağlanmadan gerçekleşemez. Bu noktada, yöneticilerin en önemli sorumluluğu; kuruluş için açık, net ve anlaşılır bir müşteri hizmeti vizyonu geliştirmek ve tüm çalışanlara bunu aktarmaktır (A.g.e., Odabaşı, 100).

2.2. Satış Sonrası Müşteri Hizmetleri

Müşterinin satın aldığı ürünle ilgili yaşadığı tüm sorunların tespit edilmesi ve bu sorunların çözülmesi ile ilgili faaliyetlerin tümü satış sonrası müşteri hizmetlerinin konusudur. Satış sonrası hizmetler satış işlemi gerçekleştikten sonra, müşterinin taleplerine cevap vermek ve satışın sürekliliğini sağlamak amacıyla icra edilen, ürün kurulumu, bakımı, onarımı, iyileştirilmesi, garantisi, kullanımı hakkında eğitim verilmesi, yedek parça temini ile müşteri şikâyetleri faaliyetlerini kapsar (Özgören, 2012: 2/23).

2.2.1. Kurulum, Garanti, Bakım, Onarım, Yedek Parça

Satış sonrası müşteri hizmetleri, destek hizmetleri olarak da adlandırılabilir. Destek unsuru olarak en yaygın hizmetler teknik açıdan, kurulum, onarım ve yedek parça desteğidir. Servis parçalarının stok desteği bu hizmetin kalitesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kurulum çalışmalarında, verilen hizmetin yanı sıra müşteriye satın aldığı ürünün kullanımı ve bakımı ile ilgili eğitim ve bilgiler de verilmelidir.

2.2.2. Ürün İzlenmesi (Takibi)

Müşterilerin memnuniyetini ve tatminini belirlemek için uygulanan satış sonrası izleme faaliyetleri sık uygulanan ve faydalı bir politikadır. Başta otomobil servisleri olmak üzere birçok işletme, müşterileri ile olan ilişkilerini devam ettirmek ve iletişimlerini sağlamak amacıyla, kart ve mektup gönderme ve telefon ile irtibat kurma gibi özel satış hizmetleri uygulamaktadır (Naumann, 1996: 84).

2.2.3. Müşteri Şikâyetleri ve Geri Dönüşleri

Müşteri şikâyetlerini ve geri dönüşleri koordine etmek, hızlı ve etkin bir şekilde tepki gösterebilmek için öncelikle müşterilerin işletmeyle iletişim kurabilmelerini kolaylaştıracak ve ihtiyaç duydukları hizmetlere anında ulaşabilmeleri için gerekli olan sistemin hazırlanması gerekmektedir.

Müşteri yalnızca satın aldığı ürünün faydasına değil, aynı zamanda satış sonrasında işletmeden alacağı faydayı da değerlendirmektedir. Müşterinin yaşadığı sorunu çözmek her zaman yeterli olmamakla birlikte, müşteri beklentilerine yerinde ve makul cevaplar vermek ve sorunlara karşı düzeltici, önleyici geri dönüşlerde bulunmak da gerekir. Bunlar satış sonrası müşteri hizmetleri fonksiyonunun verimliliğini ve müşteride bırakılacak izlenimin olumlu olmasını sağlayabilmektedir (Güngör, 1998: 543).

2.2.4. Ürünün Geçici Olarak Değiştirilmesi

Ürünün geçici olarak değiştirilmesi, satın aldığı ürün ile ilgili sorun yaşayan ve onarım için belli bir süre beklemek zorunda kalacak ve mağdur olacak müşteriye esas ürünün iade zamanına kadar kullanabileceği muadil bir ürün verilmesi faaliyetidir (A.g.e., Lalonde ve Zinszer).

Geçici ürün ikamesi, garanti, bakım onarım ve sigorta gibi satış sonrası hizmet faaliyetleri ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir hizmettir. Garanti kapsamında olan ya da sigortalı bir ürünün, bakım ve onarım faaliyetleri süresince müşterinin ihtiyacını karşılayabilecek bir ürünle ikame edilmesi gerekmektedir. Bakım ve onarım faaliyetlerinin en kısa zamanda ve istenilen seviyede yerine getirilmesi, müşterinin asıl sahibi olduğu ürüne kavuşmasını da hızlandıracaktır. Günümüzde geçici ürün ikamesi faaliyetlerini en etkin şekilde kullanan sektörler, otomobil sektöründe sigorta şirketleri ve elektronik cihazlar (cep telefonu, bilgisayar, televizyon vb.) ilgili işletmelerdir.

3. MÜŞTERİ SADAKATI KAVRAMI

İşletmeye, markaya ya da ürüne olan bağlılık müşteri sadakati olarak tanımlanabilir (Oyman, 2002: 19). Müşteri tarafından algılanan hizmet kalitesi sonucu oluşan bağlılık ve müşteri ile işletme arasında olan bağın geliştirilmesi müşteri sadakatının bir diğer tanımıdır (Kandampully, 1998).

Griffin'e göre müşteri sadakati, davranış tabanlı olup, anlık bir satın alma işleminden ziyade, satın alma karar sürecinin aşamalarından geçirilmiş ve bilinçli bir faaliyet sonucu ortaya çıkmaktadır. Sadık bir müşteri ürünü satın aldığımda, kimden, nasıl, ne zaman ve neden satın aldığı hakkında gerekli bilgileri toplamıştır. Müşterinin aynı ürünü aynı işletmeden satın alması, ürün ya da hizmete olumlu bağlılık hissettiğini ve sadık bir müşteri olduğunu göstermektedir (Griffin, 1995: 421).

Müşteri sadakati, oluşturulan müşteri portföyünü daim kılabilmeyi ve mevcut müşterilerin kaybedilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını gerektirir. Bunun için de, değer, müşteri değeri, müşteri tatmini ve müşteri memnuniyetinin sağlanması gerekmektedir. Elbette sadık müşterilerin kaybedilmemesinin yanı sıra yeni müşterilerin de işletmeye kazandırılması gerekmektedir. Yeni müşteriler için de, gerek ürün gerekse hizmet ve müşteri ilişkileri ile işletmeye bağlanmaları için çaba harcanmalıdır.

Müşterinin her gereksinim duyduğunda aynı ürünü aynı işletmeden ya da düzenli olarak aynı mağazadan satın alma davranışı ve bu davranışa sadece ürünün değil aynı zamanda verilen hizmetin de sebep olması müşteri sadakatının bir diğer tanımıdır (Walters ve Bergiel, 1989: 143).

Müşteri tatmini, müşteri sadakatının temel unsuru olduğunda, işletmeler müşteri tatminine azami önemi göstermek zorundadır (Cho ve Park, 2001: 401).

Müşterinin ürünü/hizmeti satın almadan önceki beklentileriyle satın aldıktan sonraki yarar arasında kurduğu bağlantı müşteri tatminini ortaya çıkartır (Eggert ve Ulaga, 2002: 118).

Yapılan araştırmalar neticesinde müşteri sadakatının, davranışsal ve tutumsal olmak üzere iki yönünün olduğu değerlendirilmiştir. Bir başka araştırmaya Kim ve arkadaşları bu iki yaklaşıma karma yaklaşımı da ekleyerek müşteri sadakatının üç yönünü vurgulamıştır (Jeong vd., 2004: 145).

3.1. Davranışsal Yaklaşım

Davranışsal yaklaşım, ürünü ya da hizmeti satın alan müşterinin bu işlemi tekrarlama tercihini ifade etmektedir. Ürünü satın alma miktarı, sıklığı ve olasılığı, davranışsal sadakatin ölçüm kriterleri olarak belirlenmiştir (Chang ve Chen, 2006). Sadakatin davranışsal yönü, müşterilerin işletmeden tekrar satın alma fikrini tekrarlamasını sağlamaktadır.

3.2. Tutumsal Yaklaşım

Tutumsal veriler kullanılarak, sadakatin temelinde olan psikolojik ve duygusal bağlılığı ifade etmek için tutumsal müşteri sadakati kavramı kullanılmaktadır (Değermen, 2006: 78). Tutumsal sadakatte, davranışsal sadakatin aksine, müşteri satın alma eylemini tekrar etmese bile işletmenin ürünleri ya da hizmetleri hakkında olumlu yorumlar yapması, işletmeyi çevresindekilere önermesi ve ağızdan ağza pazarlama yöntemi ile işletmeye yeni müşteriler kazandırması esas alınmıştır.

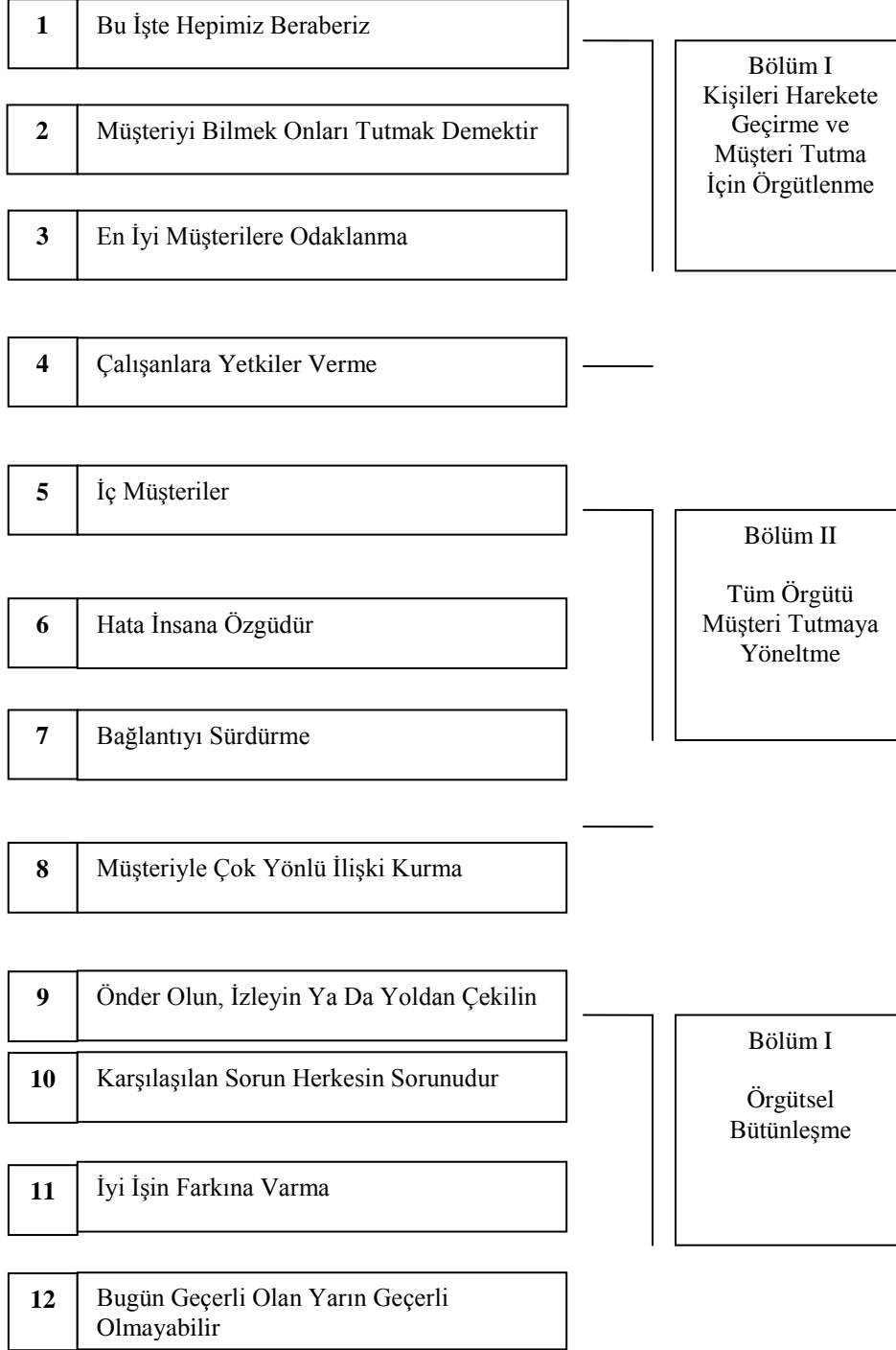
4. SATIŞ ÖNCESİ MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN MÜŞTERİ SADAKATİNE ETKİSİ

Hızla gelişen teknolojinin de etkisiyle, günümüzde tüketiciler bir ürün ya da hizmet almadan önce o ürün/hizmetle ilgili gerekli araştırmaları yapmış olarak ve gereksinimlerine en etkin ve hızlı şekilde cevap verebilecek olan işletmeye yönelmektedirler. Bu da bilinçli tüketiciyi sadık hale getirmekte ürün fiyatlarının ve kalitesinin artık yeterli olmadığı, bunların yanı sıra müşterinin alacağı hizmetin de değerlendirilmeye alındığı sonucunu doğurmuştur. Müşteri sadakatini etkileyen unsurların arasında şirket imajı önemli bir yer tutmaktadır. Müşteri hizmetleri ise, şirket imajını oluşturan her aşamada önemli faktörlerden birisidir. Bu sebeple iyi bir müşteri veri tabanı oluşturulması ve bu sayede müşterileriyle satış öncesi ve satış sonrası ilişkileri güçlendirmek sadakatin artırılması açısından önemlidir (Çoban, 2005).

Sadık müşterilerin işletmeyi tercih etmesinin ilk şartı işletmeyi tanımasıdır. Anlaşılır ve hedefe yönelik olarak hazırlanmış hizmet politikası, müşteriye ulaştığında ve müşteri tarafından algılandığında amacına ulaşmış demektir. Yazılı hizmet politikalarının açık, net ve ulaşılabilir olması müşteri sadakati açısından yeterli olmayabilir. İşletme, sadık müşterileri yerinde ziyaretler, hizmet ile ilgili bilgilerin postalanması ya da telefon aracılığıyla hizmet politikası ile ilgili değişiklikler veya ilaveler hakkında bilgilendirmelidir.

Müşteri hizmetlerinin örgütsel yapısı içerisinde görev alan personel, işletmenin dışarıya açılan kapısıdır. İşletmeyi müşteriye tanıtacak olan ya da sadık müşterinin o işletmeyle iletişimini devam ettirecek olan müşteri hizmetleri personeli öncelikle güveni ve bilgisiyle müşteriye etkilemeli ardından sorunlara çözümsel yaklaşımı ile müşterinin taleplerine cevap verebilmelidir. Örgüt yapısı içinde, sadık müşterilere hizmet edecek ve müşteri tatminini sağlayacak, gereken sorumluluğu ve kararları alabilecek şekilde yetkilendirilmiş personel belirlenmelidir. Mümkün olduğu takdirde, sadık müşterilerin bağlantı kurabilecekleri kişiler belirlenmeli ve müşterilerin kiminle bağlantı kuracağını bilmesi sağlanmalıdır.

Odabaşı'nın "müşteri tutma modeli" sadık müşteri yaratmada ve sadık müşterileri tutmada yönetim ve satış öncesi müşteri hizmetlerinin önemini vurgulamaktadır. Modelden de anlaşılacağı üzere, birbirini takip eden yönetim adımları ve örgütün içyapısının müşteri sadakatindeki rolü çok açıktır.

Şekil 2: Müşteri Tutma Modeli

Kaynak: Odabaşı, Y., Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi, (İstanbul, Sistem Yayıncılık 2006; s.119)

5. SATIŞ SONRASI MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN MÜŞTERİ SADAKATİNE ETKİSİ

Günümüz piyasasında, işletmelerin sunduğu ürünler ya da hizmetler arasında büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Bu sebeple müşteriler, alacağı ürün/hizmetin kalitesinden ziyade devamlılığına ve işletmenin kendisine verdiği değere odaklanmaktadır.

Müşterilerin bağlılığı için en önemli unsurlardan biri satış sonrası müşteri hizmetleridir. Bu nedenle, satış sürecinde müşterinin ve satışın devamlılığını sağlamak ve müşteri bağlılığını garanti altına almak için, servis, garanti, destek, eğitim, yedek parça, şikayet gibi satış sonrası müşteri hizmetleri faaliyetlerinin kullanılması gerekmektedir (Barutçugil, 2004)

Müşterilerin işletmeyi iyi tanımasını ve rakiplerinden farklı ve olumlu yönde hizmet aldıklarını düşünmeleri tatmin olmalarına ve bu sayede de işletmeyle daha fazla temas kurma eğilimine sebep olmaktadır. Müşteri için hizmet vasıtasıyla bir kez yatırım yapıldığında, ilişkinin devamlılığı ve sadık müşteri oluşturmadaki başarı, işletmenin karının artmasını ve yaptığı yatırımın karşılığını almasını sağlar (A.g.e., Odabaşı: 117).

Verilen müşteri hizmetlerinin kalitesi, müşteri sadakati sağlamanın yanı sıra, sadık müşterilerin ağızdan ağza iletişim ile işletmeye yeni müşteriler kazandırmada da etkili olur. Ağızdan ağza pazarlamada da, satış sonrası hizmetlerin etkisi daha büyük ve kalıcı olur.

Müşterinin tatmini sağlandıktan sonra, sadık müşteri oluşturabilmek için uygulanmasında fayda görülen altı adım aşağıdadır (Michaud);

- Müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerinin doğru ve gerçekten dinlenip anlaşılması,
- Müşteri ile ortak bir zemin oluşturulmasının sağlanması,
- Müşteri beklentilerinin her zaman aşılması,
- Gülümsemenin sağlanması,
- Onlara karşı olumlu bir tutum edinilmesi,
- Kendilerine ilgi, özen ve önemin gösterildiğinin kanıtlanması ve onlara hissettirilmesi gerekmektedir.

Michaud'un altı adımının da incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, satış sonrası müşteri hizmetlerinin hedefi müşteriye alışveriş sonrasında da işletme için önemli olduğunu hissettirmek, işletmeden aldığı ürünün ya da hizmetin son kullanma tarihine kadar, garanti ve sigorta kapsamında işletmenin güvencesi altında olduğuna ikna etmek ve bunları eylemsel olarak gösterebilmektir.

Satış sonrası müşteri hizmetlerinin müşteri sadakati üzerindeki bir diğer etkisi de, müşterilerin seslerini işletmeye duyurma fırsatı sağlamasıdır. Müşteri şikâyetleri ve geri dönüşlerin iyi izlenmesi ve şikâyetlere olumlu ve yapıcı cevaplar verilmesi müşterinin gözünde işletmenin değerini artırır ve müşteriye sesine cevap verildiğini hissettirir.

Müşterinin sadık kalmasını sağlamak, şikâyetlerini ve önerilerini değerlendirmek ve müşteriye geri dönüş yapmakla doğru orantılıdır. Ağızdan ağza iletişim yoluyla, müşterinin şikâyetlerine ve önerilerine karşılık olarak aldığı cevapları çevresindekilere anlatması kaçınılmazdır (A.g.e., Odabaşı: 134).

Fikirlerinin ve şikâyetlerinin dikkate alındığını ve çözümü için işletme tarafından çaba harcandığını bilen müşterilerin işletmeye bağlılıkları artar ve sadık müşteri kazanma yolunda büyük bir adım atılmış olur. Sadık müşteriler ödüllendirilmeli ve işletmeye olan bağlılıkları maddi yollardan da desteklenmelidir. Müşteriler çeşitli vasıtalarla bakım, onarım ve yedek parça konularında bilgilendirilmeli, gerekirse kampanyalarla müşterilere kişisel/kurumsal özel hizmetler sunulmalıdır.

6. OTOMOTİV SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ OLARAK SUNULAN SATIŞ ÖNCESİ VE SATIŞ SONRASI MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN TÜKETİCİLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE MÜŞTERİ SADAKATI ÜZERİNDE OLAN ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

6.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Satış öncesi ve satış sonrası müşteri hizmetlerinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için müşterilerin beklentilerinin saptanmasının büyük önemi vardır. Müşteriler işletmeye sadık kalma hususunda, ürün ya da hizmetin kalitesi, fiyatı markanın imajı, istikrarı gibi özelliklerinin yanı sıra müşteri hizmetlerinin kendilerine sağladığı faydayı da değerlendirirler.

Bu doğrultuda yapmış olduğumuz çalışmada, satış öncesi ve satış sonrası müşteri hizmetleri konusunda otomobil kullanıcılarının bilgi, deneyim ve değerlendirmelerinin kısaca beklentilerinin yanı sıra sunulan satış öncesi ve satış sonrası müşteri hizmetleri konusundaki düşüncelerinden de yola çıkarak bu hizmetlerin müşteri sadakatine olan etkisi saptanmaya çalışılmıştır. Bu düşünceye paralel olarak, çalışmamızın temel hipotezini, "satış öncesi ve satış sonrası

müşteri hizmetlerinin, müşteri sadakati üzerindeki etkisinde istatistiksel olarak bir fark yoktur" cümlesi oluşturmaktadır.

6.2. Araştırmanın Örnekleme ve Anket Formunun Hazırlanması

Yapmış olduğumuz çalışmanın amacı gereği, satış öncesi ve satış sonrası müşteri hizmetlerinin değerlendirilmesinde müşterilere uygulanmak üzere hazırlanan anket formu üç bölümden oluşmaktadır.

Anketin ilk bölümünde, müşterilerin demografik özelliklerini ve daha önce sahip oldukları otomobillerle ilgili genel bilgileri saptamaya yönelik sorular vardır. Bu bölümde ankete katılanların; cinsiyet, yaş, medeni durumu, meslek, gelir, en son ne zaman otomobil aldıkları ve sahip oldukları otomobil sayısı bazında dağılımları öğrenilmeye çalışılmıştır.

Anketin ikinci bölümünde yer alan sorular, müşterilerin otomobil satın alma davranışlarını ve satın alma sürecinde, satış öncesi müşteri hizmetlerini araştırma düzeylerini belirlemeye ilişkin soruları kapsamaktadır. Müşterilerin satış öncesi hizmetlerden etkin bir şekilde faydalanma durumlarının saptanması amaçlanmıştır.

Anketin üçüncü bölümünde ise, müşterilerin satış sonrası hizmetleri değerlendirme düzeyleri belirlenmeye çalışılmış ve bu doğrultuda; garanti, montaj ve teknik eğitim, bakım-onarım, yedek parça, ücretsiz müşteri danışma hatları, yetkili servis ağları ve şikâyetlere verilen tepkiler gibi satış sonrası müşteri hizmetleri konularında sorular sorulmuştur.

Anketin ikinci ve üçüncü bölümü 5'li Likert Ölçeğine göre derecelendirilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun araştırmasına göre, Türkiye'de trafiğe kayıtlı araç sayısının Ocak 2014 itibarıyla 18.052.195 olduğu belirlenmiştir. Ocak ayı sonu itibarıyla trafiğe kayıtlı toplam 18.052.195 adet taşıtın %51,9'unu otomobil, %16,4'ünü kamyonet, %15,1'ini motosiklet, %8,7'sini traktör, %4,2'sini kamyon, %2,3'ünü minibüs, %1,2'sini otobüs, %0,2'sini ise özel amaçlı taşıtların oluşturduğu saptanmıştır.¹ Bu veri göz önünde bulundurulduğunda, otomobil kullanıcıları açısından, araştırma evrenini oldukça büyük bir müşteri grubu oluşturmaktadır. Evrenin çok büyük olması nedeniyle araştırmada örneklem grubu oluşturulmuştur. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket uygulaması yapılmıştır. Demografik özellikler ve araştırmada kullanılacak değişkenleri ölçmek üzere bir anket formu hazırlanmış ve seçilen örneklem grubuna uygulanmıştır. Örneklem seçiminde uygunluk örnekleme (convenience sampling) yöntemi kullanılmıştır. Hedef kitlemizin tüm otomobil kullanıcıları olması ancak müşteri sadakatini esas alan bir çalışma olması sebebiyle örneklem

¹ www.tuik.gov.tr

aynı marka aracı iki veya daha fazla defa satın alan otomobil kullanıcıları arasından seçilmiştir. Örneklemde Türkiye’de pazar payı en yüksek olan beş marka (O, R, W, B ve T marka araçlar) araç sahipleri seçilmiştir. Uygulama karşılıklı mülakat şeklinde değil, anket formlarının otomobil kullanıcılarına dağıtılması şeklinde gerçekleşmiştir. Ocak-Mart 2014 tarihleri arasında; İstanbul, İzmir ve Denizli olmak üzere üç farklı ilde 500 müşteriye ulaşılması hedeflenmiş, ancak uygulanan anketlerin, 478’i geçerli sayılarak değerlendirilmeye alınmıştır. Müşterilerin aynı markayı tekrar tercih etmelerini sağlayan faktörlerin tespit edilmesi amaçlandığından aynı marka aracı tekrar satın almayan 22 müşteri anketi değerlendirmeye alınmamış ve iptal edilmiştir. Kısıtlar; pazarda çok fazla otomobil markası olması ve çalışmada yalnızca pazar payı en fazla olan beş markanın değerlendirilmesidir.

6.3. Araştırmanın Bulguları

Anket sonucu elde edilen verilerin istatistiksel analizinde SPSS 15 bilgisayar paket programı kullanılarak, “Bağımlı Gruplar T Testinden” yararlanılmış ve araştırma sonuçları yorumlanmaya çalışılmıştır.

6.3.1. Frekanslar

Tablo 1: Demografik Özellikler

		n	%
Cinsiyet	Bay	352	73,7
	Bayan	126	26,3
Yaş	21-30 arası	176	36,9
	31-40 arası	134	28,1
	41-50 arası	53	11,05
	50 ve daha fazla	115	23,95
Medeni Durum	Bekar	178	37,3
	Evli	282	59
	Boşanmış	18	3,7
Meslek	Kamu Çalışanı	187	39,1
	Serbest Meslek	45	9,2
	İşçi	110	23,5
	Emekli	88	18,4
	Çalışmıyor	48	9,8
Aylık Gelir	1000 TL ve Altı	39	8,2
	1001-2000 TL	140	29,3
	2001-3000 TL	150	31,25
	3001 TL ve Üstü	150	31,25
Son aracı satın aldıkları süre	1 yıldan az	132	27,6
	1-2 yıl arası	99	20,7
	2-4 yıl arası	103	21,65
	4-6 yıl arası	61	12,9
	6 yıl ve daha fazla	83	17,3

SATIŞ ÖNCESİ VE SATIŞ SONRASI MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN MÜŞTERİ
SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

	2	135	28,2
Anketin yapıldığı tarihe	3	126	26,3
kadar sahip olunan araç	4	105	22
miktarı	5	37	7,8
	6	75	15,7

Demografik veriler; anketi cevaplandıranların, daha çok erkek, 21-30 yaş grubunda yer alan, evli, ve devlet memuru olduklarını göstermektedir. Gelir düzeyi olarak da katılımcıların, %62,3'lük bir kısmının 2000 ve daha fazla gelire sahip oldukları görülmektedir. Otomobil kullanıcılarının yaşları ve gelir seviyeleri, kuşkusuz mamullerin satın alım ve kullanım sürecinde etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra pazarlamacılar için önemli olan, çeşitli pazarlara göre harcamaların nasıl değişiklik gösterdiği. Bu doğrultuda, satış öncesi ve satış sonrası faaliyetler için müşterilerin ne kadar para harcayabileceklerinin saptanmasında, gelir düzeyinin etkisi büyüktür.

Müşteri sadakatinin, ağızdan ağza pazarlamada da önemli bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu etkinin derecesini ölçebilmek amacıyla araştırmaya katılan otomobil kullanıcılarına satın aldıkları markayı tavsiye edenler hakkında sorular sorulmuş ve müşterilerin o markayı tercih etmelerinde %17,5'lik kısmında ailesinin, %50,9'luk kısmında arkadaşının, %12,3'lük kısmında meslektaşının ve % 19,3'lük kısmında diğer etmenlerin etkili olduğu görülmüştür.

Araştırmada, katılımcılardan otomobil satın alırken ürün ve satış öncesi hizmetlerle ilgili dikkate aldıkları kıstasları sıralamaları istenmiştir. Elde edilen sonuçlar, aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Müşterilerin Otomobil Satın Alma Sürecinde Dikkate Aldıkları Faktörler

Markayı Seçme Nedeni	Sayı	%
Fiyat	211	11,1
Kalite	344	18,1
Güven	229	12,1
Alışkanlık	60	3,2
Reklam	42	2,2
İmaj	170	9
Teknoloji	167	8,8
Kampanya	134	7,13
Görünüş	205	10,85
Müşteriye İlgi	38	2
İndirim	143	7,5
Kredi Olanğı	117	6,2

İstikrar	35	1,8
----------	----	-----

Tablodan da anlaşılacağı üzere örnekleme oluşturan katılımcılar otomobil satın alırken aldıkları ürünün %11,1 oranında fiyatına, %18,1 oranında kalitesine, %12,1 oranında güvenli olup olmadığına ve % 10,85 oranında da görünüşüne önem vermektedir. Müşterilerin satın aldıkları ürünle ilgili yaptıkları değerlendirmede ürün özelliklerinin, satış öncesi müşteri hizmetleri faaliyetlerinin önüne geçtiği anlaşılmaktadır.

Araştırmamızın üçüncü kısmında, müşterilerin otomobil satın alırken dikkate aldıkları satış sonrası müşteri hizmetlerini öncelik sırasına göre sıralamaları ve bu hizmetlerden faydalandıkları varsa belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen sonuçlar, aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Müşterilerin Otomobil Satın Alma Sürecinde Dikkate Aldıkları Satış sonrası Müşteri Hizmetlerinin Öncelik Sırasına Göre Dağılımları ve Bu Hizmetleri Kullanım Durumları

Önem Derecesi	1	2	3	4	5	6	A.Top.	%	Kul. Dur.	%
Garanti	280	53	94	33	18	0	2456	24,46	290	25,5
Montaj ve Teknik Eğitim	35	18	161	118	105	41	1549	15,42	48	4,22
Bakım-Onarım ve Yedek Parça	104	231	106	37	0	0	2314	23,04	377	33,15
Ücretsiz Müşteri Danışma Hatları	9	26	44	62	141	196	1024	10,19	55	4,84
Yetkili Servis Ağları	35	140	53	133	62	55	1700	16,93	289	25,41
Şikâyetlere Verilen Tepkiler	15	10	22	93	152	186	997	9,93	78	6,86

(* Ağırlıklı Toplam = "1. derece frekansı X 6 + 2. derece frekansı X 5 + 3. derece frekansı X 4 + 4. derece frekansı X 3 + 5. derece frekansı X 2 + 6. derece frekansı X 1" şeklinde hesaplanmıştır)

Tablodan da görüleceği üzere, örnekleme oluşturan 478 katılımcının otomobil satın alımında satış sonrası müşteri hizmetlerinde dikkate aldıkları öncelikli faktör, % 24,46 oranında ürün garantisidir. İkinci sırada katılımcıların

SATIŞ ÖNCESİ VE SATIŞ SONRASI MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN MÜŞTERİ SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

%23,04'ü bakım onarım ve yedek parçayı, üçüncü sırada % 16,93 oranında yetkili servis ağlarını, dördüncü sırada %15,42 oranında montaj ve teknik eğitimi, beşinci sırada % 10,19 oranında ücretsiz müşteri danışma hatları ve son sırada da % 9,93 oranında şikayetlere verilen tepkileri dikkate aldıklarını belirtmişlerdir. Yine tablodan anlaşılacağı üzere ankete katılanlar % 33,15 oranında bakım-onarım ve yedek parça faaliyetlerini, % 25,5 oranında garantiyi, %25,41 oranında yetkili servis ağlarını, % 6,86 oranında şikâyet hatlarını, % 4,84 oranında ücretsiz danışma hatlarını ve % 4,22 oranında da montaj ve teknik kurulum hizmetlerini kullanmışlardır.

Çalışma konumuzun satış öncesi ve satış sonrası müşteri hizmetlerinin müşteri sadakatine üzerindeki etkilerinin karşılaştırılması olması sebebiyle, katılımcıların anketleri “Bağımlı Gruplar T Testinden” ile analiz edilmiş ve bulguları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Satış Öncesi ve Satış Sonrası Müşteri Hizmetlerinin Müşteri Sadakatine Olan Etkisinin Karşılaştırıldığı “Bağımsız T Testi” Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	SS	t	Sd	p
Müşteri Hizmetleri	Satış Öncesi	478	3,51	0,59	-17,279	477	0,000
	Satış Sonrası	478	3,96	0,51			

Tabloyu yorumlamak gerekirse, 478 otomobil kullanıcısının, satış öncesi müşteri hizmetlerinin müşteri sadakatine etkisi üzerine değerlendirmelerinde “SKB” değerlerinin ortalamaları 3,51, standart sapması 0,59, satış sonrası müşteri hizmetlerinin “SKB” değerlerinin ortalamaları 3,96, standart sapması ise 0,51’dir. Görüldüğü gibi otomobil kullanıcılarının sadık müşteri potansiyelinde satış öncesi ve satış sonrası müşteri hizmetlerinin etkisi arasında az da olsa bir fark vardır. Ancak bu farkın, istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını anlamak için “Paired Samples Test” tablosuna bakmak gerekir. $P < 0.05$ olduğundan hipotez reddedilir ve iki örneklem ortalaması arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu

sonucuna varılır. Sonuç olarak, satış sonrası müşteri hizmetlerinin satış öncesi müşteri hizmetlerine oranla, müşteri sadakati üzerinde daha fazla etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Satış öncesi ve satış sonrası müşteri hizmetlerinin müşteri sadakati üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan, otomobil kullanıcılarına yönelik yapmış olduğumuz araştırmada, katılımcıların müşterilerde markaya bağlılık ve sadakat oluşması sürecinde satış sonrası hizmetlerin etkisi daha fazla olsa da satış öncesi hizmetleri de dikkate alarak irdeledikleri söylenebilir. Ürünün kalitesi, fiyatı ve diğer özelliklerinin yanı sıra, otomobil firmasının müşteri hizmetlerinin etkinliğinin müşteri açısından büyük bir önem taşıdığı, gerek satış öncesi gerekse satış sonrası müşteri hizmetlerinin müşterilerin markaya olan bağlılıklarında ve özellikle sadık müşteri davranışı olan tavsiye etme niteliğinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Katılımcılar büyük oranda garanti, bakım-onarım, yedek parça gibi satış sonrası hizmetleri kullanmış olsalar da, işletmeyle ilk temasın kurulması, işletme ve marka hakkında ön bilgi edinilmesi, işletme politikalarının analizi konularında ve markayı ilk tercih ettikleri andan başlayarak ikinci ve üstü tercihlerinde satış öncesi hizmetlerin de etkili olduğunu, yeniliklerden, indirimlerden ve kendilerine yönelik firma tarafından hazırlanan kişiye özel kampanyalardan memnun kaldıklarını belirtmişlerdir. Sadık müşteriye olan ilginin olumsuz yönde seyretmesi durumunda markaya bağlılıklarında azalma olduğunu, satın alım işleminden sonra da firma tarafından müşteri değeri anlamında tatmin olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun garanti ve garanti sürelerinin müşteri sadakati üzerinde etkisinin büyük olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların gereksinim duydukları bakım-onarım, yedek parçaların ulaştırılması konusunda, memnuniyet duydukları da saptanmıştır.

Yapmış olduğumuz araştırma sonucu, katılımcıların satış sonrası müşteri hizmetleri faaliyetlerinin satış öncesi müşteri hizmetleri faaliyetlerine kıyasla, müşteri sadakati üzerindeki etkisinin daha baskın olduğu, müşteri hizmetlerinin her aşamasının birbirleriyle iç içe, birbirlerini tamamlayarak sadakat üzerinde başarıya ulaştığını değerlendirdikleri görülmektedir. Bundan dolayı başlangıçta söylediğimiz hipotezimiz reddedilmiştir. Günümüz tüketicileri, yalnızca ürün özelliklerini değil, başta satış sonrası olmak üzere tüm müşteri hizmetleri faaliyetlerini değerlendirip, tekrar satın alma kararlarını bu süreç içerisinde vermektedirler.

Dolayısıyla, çağdaş işletmelerin, satış sonrası müşteri hizmetlerinin sadık müşteri yaratmada daha etkin bir yol olduğunu bilerek ancak satış öncesi hizmetlerin de gerekli ve değerlendirme kapsamında olduğunu unutmadan ele alarak müşteri anketleri ile pazarı sürekli izlemeleri, gelişim ve değişimlere

SATIŞ ÖNCESİ VE SATIŞ SONRASI MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN MÜŞTERİ
SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

paralellik gösteren satış öncesi, satış anı ve sonrası stratejileri, bütünleşik bir çerçeve içerisinde değerlendirilmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- A.M.A., (1969), Marketing Definitions: A Glossary of Marketing Terms, Chicago, ILL: American Marketing Association.
- Barutçugil,İ., (2004), Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul, Kariyer Yayıncılık.
- Chang, Y. H. ve Chen, F.Y., (2006), “Relational Benefits, Switching Barriers And Loyalty: A Study Of Airline Customers In Taiwan”, Journal Of Air Transport Management, www.elsevier.com/locate/jairtraman
- Cho, N., Park, S., (2001), Development Of Electronic Commerce User-Consumer Satisfaction Index (Ecusi) For Interest Shopping, Industrial Management & Data Systems.
- Çoban, S., (2005), “Müşteri Sadakatinin Kazanılmasında Veritabanlı Pazarlamanın Kullanımı”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 19
- Değermen,H. A., (2006), Hizmet Ürünlerinde Kalite, Müşteri Tatmini ve Sadakati GSM Sektöründe Bir Uygulama, İstanbul, Türkmen Kitabevi.
- Eggert, A., Ulaga, W., (2002), Customer Perceived Value; A Substitute For Satisfaction In Business Markets, Journal Of Business & Industrial Marketing.
- Gerson, R. F. (1997) “Müşteri Tatmininde Süreklilik” Rota Yayınları, İstanbul.
- Griffin,J., (1995), Customer Loyalty, New York, Lexington Books.
- Güngör, M., (1998), “Satış Sonrası Müşteri Hizmetlerinde Kalite” 7. Ulusal Kalite Kongresi, İstanbul.
- Kandampully, J., (1998), “Service Quality To Service Loyalty”, Total Quality Management, Vol.9, No:6.
- Kim, M. K., Park, M. C. ve Jeong, D.H., (2004), “Theeffect Of Customer Satisfaction And Switching Barrier On Customer Loyalty In Korean Mobile Telecommunication Services”, Telecommunications Policy.
- Lalonde, B. J. ve Zinszer, P. H., (1976), Customer Service: Meaning and Measurement (Chicago: National Council of Physical Distribution Management.
- Michaud, L. “How To Six Key To True Client Loyalty”

- Murphy ve Wood, (2005), Logistics and Supply Chain Management., Creating Value Added-networks, Third Ed., Harlow, England; FT Prentice Hall
- Naumann, E., (1996), Creating Product Strategies, Boston, International Thomson Business Pres
- Odabaşı, Y., (2006), Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi, İstanbul, Sistem Yayıncılık.
- Oyman,M. (2002); “Müşteri Sadakati Sağlamada Sadakat Programlarının Önemi”, Kurgu Dergisi, Sayı 19
- Özgören, F., (2012), Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:2.
- Walters, G., Bergiel, B.J., (1989), Consumer Behavior: A Decision Making Approach, South Western Publishing.
- www.tuik.gov.tr [25.02.2014]

SATIŞ ÖNCESİ VE SATIŞ SONRASI MÜŞTERİ HİZMETLERİNİN MÜŞTERİ
SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

BEU. SBE. Derg.
Cilt:3 Sayı:2 Aralık 2014

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ İRAN'IN FETHİ VE YEREL EMİRLİKLER

Esin KÜÇÜKBEKİR*

Özet

Ortaçağ Tarihi'nin önemli devletlerinden biri hiç şüphesiz Selçuklulardır. Fetih hareketleri neticesinde sınırlarını önemli ölçüde genişleten devlet, birçok siyasi teşekkülü de kendine tâbi duruma getirmiştir. İran'ın muhtelif yerlerinde hüküm süren bu emirlikler ile olan siyasi ilişkiler sonucunda Selçuklu Devleti'nin egemenlik alanı genişlemiş ve özellikle Sultan Tuğrul Bey zamanında birçok siyasi teşekkül daha kuruluş safhasında bu devletin vasalı olmuştur. Bu araştırmadaki amaç, İran'da hüküm süren küçük hanedanların ve emirliklerin Tuğrul Bey dönemindeki siyasi ilişkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Büyük Selçuklu Devleti, Tuğrul Bey.

THE CONQUEST OF IRAN AND LOCAL EMIRATES IN THE PERIOD OF TUGHRIL BEG

Abstract

Without doubt, one of the important states of medieval history is Seljuks. Result of the movement of conquest, the state considerably extending its borders had tied with several political organization to itself. As a result of the political ties with the organizations dominating in several parts of Iran, Seljuk State extended its dominating and especially in Tughril Beg period, a lot of political bodies were established and the state became stronger. The aim of this study is to reveal the political relationships of the small emirates and dynasties dominating in Iran in Tughril Beg epo.

Key Word: Iran, Great Seljuk State, Tughril Beg.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, esin.kbekir@gmail.com

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ İRAN'IN FETHİ VE YEREL EMİRLİKLER

GİRİŞ

Dandanakan Savaşı sonucunda Gaznelilere karşı kazanılan bu zaferle birlikte Horasan'a hâkim olan Selçuklular yeni siyasi oluşumun temellerini de atmaya başladılar.

Dandanakan Savaşı orta ve uzun vadeli sonuçları itibariyle sadece Selçuklu tarihinde değil, bütün Yakındoğu tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bizzat Selçuklular Doğu Horasan'da yaklaşık yarım asır sonra yeni bir müdafaa tedbiri alıncaya kadar, pek çok Türkmen boyu kalabalık kitleler halinde İran coğrafyasına girdi. Bu durum pek tabii olarak yeni kurulan devletin yayılma alanı üzerinde belirleyici rol oynadı.¹

Tuğrul Bey adına Nişapur şehrini teslim almaya gelen öncü kuvvetleri kumandanı ve üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın, bu şehir halkı ile konuşmalarından anlaşıldığına göre, bu zaferden sonra, toplanılan bir kurultayda Tuğrul Bey hükümdar ilan edilmiştir. Tuğrul Bey payitaht olarak seçildiği anlaşılan Nişapur'un teslim alınmasından sonra, başta Çağrı Bey Davud ve Yabgu olmak üzere, Selçuklu ailesi mensuplarını muhtelif yerlere tayin etmiştir.²

Çağrı Bey Merv'i merkez yapmıştır. Musa Yabgu; Bust, Herat, Sistan ve onun etrafındaki zapt edeceği yerlere Çağrı Bey'in büyük oğlu Kavurd, Tabeseyn vilayeti ile Kirmân taraflarına tayin edilmişler, Tuğrul Bey Irak tarafına gitmişti. Anne tarafından kardeşi olan İbrahim Yınal, kardeşinin oğlu Emir b. Yakuti b. Çağrı Bey Davud, O ve amcası Kutalmış b. İsrail onun yanına idiler. Rey şehrini zaptedip orayı idare merkezi yapınca İbrahim Yınal'ı Hemedan'a, Emir Yakuti'yi Ebher, Zengân ve Azerbaycan taraflarına, Kutalmış'ı ise Cürcân ile Damgan'a gönderdi.³

Bu taksimden anlaşılacağı üzere, Selçuklu liderlerinin her birinin kendisine tahsis edilmiş arazisi vardır. Her biri, yabancı bir devlet nezdinde kendisini ayrı bir elçi ile temsil ettirmektedir. Bu noktalar, henüz resmen ilan edilmemiş devletin federal bir mahiyete sahip olduğunu göstermektedir.⁴

Selçuklu Devleti muhtelif devletlerin bir araya gelmesinden oluşan bir devletler topluluğu idi. Muhtelif devletler başta bulunan Selçuklu Devleti'nin

¹ Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, c. I, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s.91.

² Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1976, s.11-12.

³ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, c. I, çev: Ahmed Ateş, TTK, 2.Baskı, Ankara 1999, s. 102-103; Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, çev: Erkan Göksu, Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları 2. Baskı, İstanbul 2011, s.94-95; Sadruddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, terc: Necati Lügal, 2.baskı, TTK, Ankara 1999, s.12.

⁴ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.9.

vasalleri idi. Vasallık statüleri şekil ve mahiyet bakımından devletten devlete değişiyordu.⁵

Mehmet Altay Köymen vasal devletleri üç kategoriye ayırarak açıklamıştır.⁶ Böyle bir tasnifin, Büyük Selçuklu Devleti'nin anlaşılmasını kolaylaştıracağını ve her kategoriden devletin Selçuklu Devleti ile olan münasebetlerinin önemini ortaya koyacağını belirtmiştir.⁷

Bu siyasi teşekkülleri adlandırmadan önce hak ve salahiyetlerine bakacak olursak, mesela vasal hükümdarın da tahta, taca, çetr'e, bayrağa sahip olduğunu görebiliriz. Paralarda, vasal hükümdar halifenin adından sonra metbu hükümdarın adını ve en son kendi adını zikredebilirdi. Hutbe de bu şekilde idi. Vasal hükümdar, kardeşini veya oğlunu tâbi hükümdara rehin olarak da bırakırdı. Metbu hükümdar sefere çıktığında, bu tâbi devletler kararlaştırılmış miktarda askeri yardımda bulunurdu. Ayrıca metbu hükümdar bu vasal devletlerin arazilerine her ne sebepten olursa olsun girme hakkına sahip idi. Tâbi hükümdarlar da iç ve dış işlerinde hemen hemen serbest idi ve başka devletlerle savaş ya da sulh yapabilirlerdi, elçi gönderip, kabul edebilirlerdi. Bütün bu yetkiler metbu hükümdarın hak ve salahiyetlerini ihlal etmemek şartıyla geçerliydi.⁸ Bu şartların dışına çıkılması ise isyan sayılıyordu. Ve bu isyan hareketleri bu dönemde de sıkça görülmekteydi. Selçuklu vasali iken başka bir devletin tâbiliğine geçen birçok hanedan yine bu dönemde mevcut idi.

Ziyârilere ve Selçuklu Devleti ile Münasebetleri

Selçuklu Devleti'ne katılan ilk siyasi teşekküldür.⁹ Hazar Denizi'nin Güneydoğusunda Cürcân ve Taberistân'da hüküm sürmüşlerdir.¹⁰ Merdaviç b. Ziyâr merkezi Cürcân olan Ziyârilere hanedanlığını kurdu. Daha sonra Sâmânilerin kontrolüne geçen Cürcân 932'de tekrar Ziyârilere tarafından zapt edildi. Ertesi yıl Sâmânilerle bir anlaşma yapan Merdaviç b. Ziyâr Cürcân'ı onlara bıraktı. Merdaviç'in öldürülmesi üzerine Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed şehri o devrin ünlü kumandanlarından Mâkân b. Kaki'ye verdi (935). Merdaviç'e halef olan kardeşi Veşmgîr Sâmânileri bölgeden uzaklaştırarak şehri tekrar ele geçirdi. Ancak Büveyhi saldırılarına karşı Sâmânilerin desteğini sağlamak için onlara bağlılık arz etti ve Cürcân'ı Mâkân'a bıraktı. 939-940 yıllarında Sâmânî

⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 4.baskı, TTK, Ankara 2004, s.11.

⁶ Köymen, "Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. II, sayı:2, 1964, s.85.

⁷ Bkz.Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 11-12.

⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.12-13.

⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.143.

¹⁰ Erdoğın Merçil, "Ziyârilere", *DİA*, İSAM yayınları, c. XLVI, İstanbul 2013, s.498.

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ İRAN'IN FETHİ VE YEREL EMİRLİKLER

kumandanlarından Ebu Ali b. Muhtaç, Mâkân'ı buradan uzaklaştırdı. 946'da Büveyhilerden Rüküddevle Cürcân'a hâkim oldu.¹¹

1012 yılında Ziyâri hükümdarı Kâbus b. Veşmgîr'in zulmüne tahammül edemeyen ordu isyan etmiş ve onu tahttan indirerek yerine oğlu Felekü'l-Me'âli Menûçeher'i geçirmişti. Bu gelişme üzerine Sultan Mahmud, daha önce babasıyla anlaşmazlığa düşerek kendisine sığınan Kâbus'un diğer oğlu Dârâ'yı başa geçirmek üzere Arslan Câzib kumandasında bir orduyu Ziyâriiler üzerine sevk etti. Ancak Sultan Mahmud'a tâbi olup 500.000 dinar haraç ödemeyi kabul eden Menûçeher tahta kalmasına müsaade edildi ve aynı zamanda Sultanın kızlarından biriyle evlendirildi. Bu evlilik Menûçeher'e bir üstünlük sağlamamış, o da öteki vasallar gibi istendiğinde Mahmud'un seferlerine asker göndermiştir. Gazneliler Rey şehrini ele geçirdiklerinde Menûçeher Sultan Mahmud'u kendi toprakları içinde karşılamış, 400.000 dinar para ödediği gibi Gazne ordusunun erzak ihtiyacını da karşılamıştır. Bu seferden sonra Menûçeher, Sultanın Gazneli ordusunu kendi üzerine sevk edeceğinden korkmuş ve o yüzden Mahmud'a düşmanca bir tavır takınmıştır. Nitekim Gazne'ye giden bütün yollar kapatılmış, köprüler ve çevre tahrip edilmiştir. Ancak bu hale çok kızan Sultanın kendi ülkesine yöneldiğini öğrenince yerinde kalabilmek için özürler dileyip 500.000 dinar ödemiştir. Mahmud onun itaatini sağladıktan sonra 1029'da Gazne'ye döndü. Bundan birkaç ay sonra Menûçeher öldü. Yerine geçen oğlu Enûşirvan, yine 500.000 dinar ödeyerek Gaznelilere emirliğini tanıtılabildi.¹²

Gazneli Mahmud'un yerine geçen oğlu Sultan Mesûd, Enûşirvân üzerinde etkili olan dayısı Ebû Kâlicâr'ı akrabalık yoluyla kendisine bağlamaya çalıştı ve kızıyla evlendi. Bununla beraber yıllık verginin Nîşâbûr'daki eyalet divanına ödenmesine çok dikkat ediyordu. Ancak Ebû Kâlicâr vergiyi düzenli ödemeyince Mesûd, Hazar denizi sahillerine bir sefer yaptı. Gazneli ordusu bu sefer esnasında Cürcân ve Taberistân'ı ele geçirdi. Ebû Kâlicâr, Enûşirvân ve diğer emirlerle beraber Gazneli ordusunun önünden sürekli kaçtı; sonunda Sultan Mesûd'dan af diledi (1035).¹³

Gazneli ordusunun bu bölgeden geri çekilmesini fırsat bilen Ebû Kalicâr, tekrar bölgede hâkimiyetini kabul ettirdi. Ancak Gaznelilere karşı vergi ödemeğe devam etti. 1040 yılında Enûşirvân, bölgede hâkimiyeti kendi lehine çevirip, Ebû Kalicâr'ı esir etti ve tekrar Ziyârî hükümdarı oldu.

Harezm'den batıya yürüyen Tuğrul, bu devleti daha kuruluşundan iki yıl sonra (1042) vasal haline getirmiştir. Bu hanedanlık Selçuklu Devleti'nin ilk vasali olmuştur. Tuğrul Bey'in Cürcan ve Taberistân üzerine yürümesinin sebebini İbnü'l-Esir'de şöyle zikretmektedir: "Taberistân ve Cürcân hâkimi olan

¹¹Rıza Kurtuluş, "Cürcân", *DİA*, İSAM yay., c. VIII, İstanbul 1993, s.131.

¹²Abdülkerim Özaydın ve diğerleri, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir 2013, s. 161.

¹³Erdoğan Merçil, "Ziyariler", *DİA*, s.499.

Enûşirvân b. Menûçehr b. Kâbûs b. Veşmgîr ordu kumandanı ve üvey babası olan Ebû Kâlicâr b. Veyhân'ı annesinin de yardımıyla tevkif etti. Bunun üzerine bu ülkeyi ele geçirmesine hiçbir mani kalmadığını düşünen Tuğrul Bey, derhal Cürcân ve Taberistân üzerine yürüdü. Önce Merdâvic b. Bessû ile birlikte Cürcân'a hareket etti. Cürcân şehri mukavemet göstermeden kapılarını Tuğrul'a açtı.¹⁴ Böylece devlet kurulduktan sonra, ilk defa Selçuklu hâkimiyetini kendiliğinden kabul eden bura halkı ile 100.000 dinar ödemesi hususunda bir anlaşmaya varıldı. Sonra Tuğrul Bey, Ziyârilerin hükümdarı Enûşirvan'ı azlederek, yerine yanında getirdiği Merdaviç'i tahta geçirdi. Tuğrul adına para bastırmak, hutbe okutmak, her yıl 50.000 dinar ödemek, gerektiği zaman yardımcı kuvvetler vermek, yeni hükümdarın vasallık şartlarını teşkil ediyordu. Böylece Cürcân işlerini tanzim eden Tuğrul Bey, Selçuklu hâkimiyetini tesis ve tamamlama faaliyetlerini devam ettirmiştir. Taberistân'a çekilmiş olan Enûşirvan'ı doğrudan doğruya kendisinin vasalı durumuna getirmiştir. Böylece vasalın vasalı olan Enûşirvan'ın metbû Merdaviç'e yılda 30.000 dinar vermesi, önce Sultan Tuğrul, sonra da Merdaviç adına hutbe okutması anlaşmanın başlıca şartları idi.¹⁵

Böylece Ziyâriler, Selçuklulara tâbi olarak XI. yüzyılın son çeyreğine kadar varlıklarını devam ettirdiler. Enûşirvân muhtemelen 1043-44 veya 1049 yılına kadar hüküm sürdü ve bu tarihte öldü. Yerine Keykâvus b. İskender b. Kabûs geçti (1049-1087 [?]). Keykâvûs b. İskender, Kâbûsnâme adlı nasihatname türündeki eseriyle İran'da en çok tanınan Ziyârî hükümdarıdır. Onun ardından tahta geçen oğlu Gîlân Şah adı bilinen son Ziyârî emîridir. 1090 yılı civarında Hasan Sabbâh'ın liderliğindeki Nizârî İsmâîlîler, Ziyâriler hanedanına son verdiler.¹⁶

Kâkûyiler ve Selçuklu Devleti ile Münasebetleri

Kâkûyiler, hükümlerlik alanları İran merkezli olup Deylem kökenli idiler ve Büveyhilerle yakın ilişkileri bulunuyordu. Bu hanedanın kurucusu Rüstem b. Marzban Deşmenziyar idi. O, Büveyhoğulları'nın korumasından ve dostluğundan çekilip ve Ziyarilerle rekabete girip İsfahan'ın emirliğini ele geçirdi. 1009 yılında Alaüddevle Muhammed –Deşmenziyar'ın oğlu- Büveyhoğulları'nın zayıflamasından faydalanıp bağımsız olma çabasına girdi. Ayrıca iktidarını Hemedan, Dinavar ve Şapur'a¹⁷ kadar genişletti. İsfahan emiri İran'ın merkezinde olan şehirlerin gelir kaynaklarıyla ordusunu teçhiz edip güçlendirdi, yerli Kürtler, Deylemliler ve ayrıca Irak Türkmenlerini istihdam etti ve hâkimiyet sahasını Rey ve civarına kadar genişletti. Güçlü bir ordusu olmasından dolayı kısa sürede

¹⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, IX, (terc. A. Özaydın), İstanbul 1987, s.379

¹⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.143-144.

¹⁶ Merçil, "Ziyariler", *DİA*, s.499.

¹⁷ Bugün Hurrem-abad denilen şehir, onun harabeleri üzerine yapılmış diye düşünülüyor. İran'da birkaç Şapur kenti olduğu için burada kastedilen muhtemelen Şapur-hast kentidir.

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ İRAN'IN FETHİ VE YEREL EMİRLİKLER

Gaznelilerin ülkesinde kazançlar elde etti. Fakat Gazneliler şiddetli tepkiler gösterdiler. Bu durumun neticesinde Kâkûyilerin hâkimiyeti sadece İsfahan'la sınırlandı ve Gazneliler kendi iktidarlarını batı bölgelere doğru genişlettiler.¹⁸ Devletin başında bulunan ve İbn Kâkaveyh¹⁹ olarak da bilinen Deşmenziyar'ın 1041 yılında ölümü üzerine evlatları arasında iktidar mücadelesi başladı ve şehirde siyasi anlamda bir kriz yaşanmaya başlandı.²⁰

İsfahan'da yaşanan otorite boşluğu Tuğrul Bey'in dikkatini çekmiş ve 1042-43'de mevcut durumu öğrenmek amacıyla, keşif birliği niteliğinde olan, bir askerî birliği bu şehre göndermiştir. Tuğrul Bey'in öncü kuvvetleri İsfahan'a bağlı köy ve kasabalardan önemli oranda ganimet elde etmiştir. Bu gelişme üzerine İsfahan'ın askerî bir saldırıya direnemeyeceğini anlayan Tuğrul Bey, şehre hâkim olmak amacıyla Rey'den hareket etmiştir.²¹

Sultan'ın üzerine doğru gelmekte olduğunu öğrenen şehrin hâkimi Ebû Mansûr, onun karşısında dayanamayacağını bildiğinden vakit kaybetmeden bağlılığını arz ederek kendisine bir miktar para göndermiştir. Böylelikle Ebû Mansûr, şehir üzerindeki otoritesini de tartışmaya açmamıştır. Kente herhangi bir güç uygulamadan hâkim olan Tuğrul Bey de amacın hâsıl olmasından dolayı şehre gitmekten vazgeçmiş ve yönünü Ebû Kâlicâr Gerşasf'ın idaresindeki Hemedân'a çevirmiştir.²²

Ebû Mansur'un siyasî hamlelerinden hareketle, idarî yönden ayakta kalabilmek için güç dengelerine göre hareket etmeyi kendi siyasi yolu olarak benimsemiştir. Bu sebepten dolayı, bazen Tuğrul Bey'e itaat edip ona tâbi olduğu, bazen de Melik Ebû Kâlicâr'ın tarafına geçtiği görülmektedir.²³

Ebû Mansur'un istikrarsız siyasetine son vermek isteyen Tuğrul Bey, Mayıs-Haziran 1050'de kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanını bastırdıktan sonra âni bir hareketle İsfahan'a yönelerek şehri ikinci kez kuşatma altına aldı. Ebû Mansur kuşatmadan en az kayıp ile kurtulmak için birtakım girişimlerde bulundu. İlk olarak, Tuğrul Bey'e haber gönderip vergi verme teklifi ile itaatini sundu. Ancak Tuğrul Bey, şehrin şartsız bir şekilde teslimini isteyerek anlaşma önerisini reddetti.²⁴

İlk girişimi başarısız olan Ebû Mansur, bu kez de Abbasî Halifesi Kâim Biemrillah (1031- 1075)'tan yardım istedi. Halife, Tuğrul Bey'in kendisi

¹⁸ Ekber Behçet, Sukra Heykel Âbâdi, *Selçuklular: Tuğrul'dan Sencer'e Kadar*, Tebriz, 1383/2004, s.42.

¹⁹ Kakaveyh, Deylemlilerin dilinde “dayı” demektir ve Mecdü'd-Devle b. Büveyhin dayısının oğlu olduğu için bu ismi almıştır. (İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IX, 378).

²⁰ Nurullah Yazar, “Büyük Selçuklular Zamanında İsfahan'ın Durumu”, *Journal of Islamic Research*, 1(24), 2013, s.26.

²¹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IX, s.388.

²² İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IX, s. 388.

²³ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IX, s.427.

²⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IX, s.427.

üzerindeki siyasî otoritesinden dolayı onunla karşı karşıya gelmek istemediğinden Ebû Mansur'un isteğini kabul etmedi. Ancak daha sonra fikir değiştirip Sultan'a yazdığı övgü dolu sözler içeren mektup ile İsfahan için hoşgörülü davranması ricasında bulundu. Tuğrul Bey de kendisini, Halife'nin isteğini reddetmiş durumuna düşürmemek adına mektuba olumlu yanıt verdi.²⁵ Kaynakları incelediğimizde aslında Halife'nin mektubunun ayrıntıları hakkındaki bilgilere rastlamamaktayız. Ancak olayların akışından mektubun içeriği hakkında, Halife'nin kuşatmanın kaldırılmasını değil, şehre girdikten sonra halka iyi muamele edilmesini ve şehrin yağmalanmamasını rica ettiği sonucunu çıkarabiliriz.

Kuşatma sırasında şehirde tarım yapılamamasından dolayı yiyecek sıkıntısı baş göstermiştir. Kısa süre içerisinde var olan temel ihtiyaç maddelerinin de tükenmesi, İsfahan'da yaşam koşullarını iyice zorlaştırmıştır. Öyle ki, bazı insanlar yakacak ihtiyaçlarını karşılayabilmek için caminin ahşap kısımlarını sökmüşlerdir.²⁶ Kûhistan,

Hûzistan ve Şiraz'a imkân bulup göç edenler de olmuştur.²⁷ Koşulların kötüye gitmesi şehirde yaşayanlar arasında görüş ayrılıklarının yaşanmasına neden oldu. Özellikle şehrin önde gelen isimlerinden bazıları savunmaya katılmak yerine sahip olduklarını koruma içine girdiler. Bu şartlar altında daha fazla direnemeyeceğini gören Ebû Mansur, yaklaşık bir sene süren kuşatmanın ardından Mayıs 1051'de şehri Tuğrul Bey'e teslim etti. Gazne hükümdarı Abdürreşid b. Mahmud'un elçisi sıfatıyla Abdülmelik beraberinde pek çok armağanla gelip tâbi olarak Tuğrul Bey'den görev istedi ve Tuğrul Bey de hediyesi kabul edip görev vereceğine dair vaade bulundu.²⁸

Tuğrul Bey şehri ele geçirdikten sonra İsfahan hâkimi Ebû Mansûr'a Yezd ve Eberkuya şehirlerini iktâ etti ve 443 yılının Muharrem (Mayıs- Haziran 1051) ayında İsfahan'a girip yerleşti. Rey'de bulunan mal, silah ve zahiresini buraya nakledip İsfahan'ı bir müddet başkent olarak kullandı. Daha sonra şehrin surlarından bir bölümünü tahrip ederek surlara ancak zayıf ve güçsüz insanların ihtiyaç duyduğunu, kalesi, askerleri ve kılıcı olan bir insanın surlara ihtiyacı olmadığını söyledi.²⁹

Tuğrul Bey şehir haklıyla iyi geçindi hakla iyi muamelelerde bulundu. İsfahan konusunda XI. yüzyıl âlimlerinden Mâferruhi *Mehâsin-i İsfahan* adlı eserinde şu kayıtlara yer vermiştir:

²⁵ Gregory Ebu'l-Ferec, Ebu'l-Ferec Tarihi, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK., Ankara, 1987, s.305.

²⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IX,427.

²⁷ Gürgânî, Fahreddin, Vis u Ramin, (nşr. Mücteba Mînovî), Tahran, 1314, s. 23.

²⁸ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, c IX,427; Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler* (430-538/1038/39-1143/44), (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar ile haz. Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s. 13.

²⁹ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, çev: Abdülvehap Tarzi, MEB, 2. Baskı, İstanbul 1967, s. 259; İbnü'l - Esîr, el-Kâmil, .IX, s.427- 428.

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ İRAN'IN FETHİ VE YEREL EMİRLİKLER

“Tuğrul Bey İsfahan’ı ele geçirdiğinde ve halkı üzerinde yönetici olduğunda orda ve yönetiminde olan diğer bölgelerde daha önceden görülmemiş bir şekilde merhamet, adalet ve insafla muamelede bulunmuştur. Ayrıca burayı iki defa ziyaret ettikten sonra, şehir halkının kendisine karşı kötü tutumu ve şehri fethederken çektiği sıkıntılar, halkın isyanına rağmen burayı sevdi ve gönü buraya ısındı. İsfahan’ı on iki sene boyunca yönetiminde bulundurdu. Ne doğuda ne de batı da bu şehri hiçbir yere tercih etmedi, her sene ya da iki sene de bir şehri kontrol ediyor, aylarda orda kalıyordu, şehre asla zarar vermiyor, halkına eziyet etmiyordu.”³⁰

Tarihte Kâkûyilerin siyaseti, tüm büyük hükümetlerle yakın bağlantı kurmak ve memnuniyetlerini kazanmak üzerine bina edilmiştir. Selçuklu tâbiliğine geçtiklerinde onlarla iyi ilişkiler kurdular ve Yezd şehrinin imarı faaliyetlerine önem verdiler, şehri önemli bir ilim ve kültür merkezi haline getirmek için çaba sarf ettiler.³¹

Daha sonraki yıllarda bu aile ile iyi ilişkiler kuruldu, hatta Selçuklular ve Kâkûyiler arasında evlilik yoluyla akrabalık dahi kurulmuştur. Netice olarak Ebu Mansur Feramurz’un oğlu Alaüddeve Ali, Çağrı Bey’in kızı, ölen Halife el-Kaim’in eşi Hatice Arslan Hatun ile evlendi.³²

XI. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Kâkûyiler Selçuklu devletinde ayrıcalıklı bir konuma sahip oldular. Yukarıda zikrettiğimiz evlilikten sonra birkaç evliliğin de gerçekleşmesi bu bağı daha da kuvvetli hale getirdiği sonucu çıkmaktadır ki Kâkûyi emiri Feramurz, Tuğrul Bey’in en yakın danışmanlarından biri olmuştur. Feramurz’un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Alaüddeve Ali ile de ilişkiler aynı şekilde devam etmiştir.³³

Büveyhiler ve Selçuklu Devleti ile Münasebetleri

Büveyhiler, (Al-i Büveyh) Ebu Şuca Büveyh ve oğulları tarafından tesis olunan bir hanedandır. Bu hanedanın soyu hakkında tarihçiler ihtilaf halindedirler. Bir kısmı Sâsâni hükümdarı Hürmüz’ün oğlu Yezdcerd’e³⁴ dayandırırken bir kısmı da Sâsâni veziri Mihr Narse’ye³⁵ dayandırmaktadır. Büveyhiler’in kendi soylarını Sâsâniler’e dayandırma gayreti onların iktidara gelişinden sonra ortaya çıkmıştır.³⁶ Büveyhiler Deylem asıllıdırlar ve ordularının birçoğunu da

³⁰ Mâferuhi, *Kitâbu Mehâsin-i İsfahan*, nşr: Seyyid Celalüddin Huseyni, Tahran 1312/1933, s. 101.

³¹ Ekber Behçet, Sukra Heykel Âbâdi, *a.g.e.*, s.43.

³² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X,102.

³³ Durand-Guédy, David, *Iranian Elites and History of İsfahan InThe Saljuq Period*, London 2010, s.87.

³⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 219.

³⁵ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *DİA*, İSAM yay., İstanbul, 1995, c.VI, 497.

³⁶ Zettersteen K.V., "Büveyhiler", *İA*, MEB yay., İstanbul, 1964, c.II, 842.

Deylemliler'den oluşturmuşlardır.³⁷ Ailenin en büyüğü Ebu Şuca önceleri putperest iken daha sonraları Müslüman olmuş ve Şiiliği benimsemiştir.

Büveyhilerin tarih sahnesine çıktığı 10.yy. başlarında İran bölgesinde Abbasilerin etkisi zayıflamış, doğudan Selçukluların akınları henüz ortaya çıkmamıştı. Bu dönemde tam bir siyasi boşluk yaşanıyor, bu boşluğu bölgesel beyler ve kabile gücüne dayanan gruplar dolduruyordu. İran adeta her şehirde ayrı bir gücün hâkimiyetinin görüldüğü parçalanmış bir siyasi manzara arz ediyordu.³⁸

Şucâ'nın Ali, Hasan, Ahmed adında üç oğlu vardı. Büveyhoğulları 932'ye doğru Merdaviç b. Ziyar'ın hizmetine girmiş olduklarından kardeşlerin en büyüğü Ali Kerec valisi tayin edildi. Fakat Ali Halife el- Kâhir'in ordusunu mağlup ve İsfahan'ı işgal edince Merdaviç Büveyhilerin gurur ve hırsından korkmaya başladı ve İsfahan'ı halifeye verdi. Bunun üzerine üç kardeş Merdaviç'e karşı ayaklandılar. Errecan, Navbedecan 930 yılında zapt edildi. Ertesi sene üç kardeş Şiraz ve Şiraz eyaletini ele geçirmeyi başardı. Merdaviç 935'te katledilince kardeşi ve halefi Veşmgir, Medya'yı muhafaza edemedi ve burası Büveyhilerin eline geçti.³⁹

Ali b. Büveyh İsfahan şehrinin hâkimiyetini kardeşi Hasan'a verdi. İsfahan'ı kendisine merkez yapan Hasan uzun savaşlardan sonra Irâk-ı Acem'deki hâkimiyetini kuvvetlendirmeyi başardı.⁴⁰ Küçük kardeşi Ahmed ise Kirmân daha da Huzistan'ı ele geçirdi. Böylece İran'ın batı ve güneyindeki en önemli bölgeler Büveyhiler'in idaresine girmiş oluyordu. Büveyhiler Huzistan'a hâkim olduktan sonra Irak'la daha yakından ilgilendiler. Nihayetinde de kardeşlerden Ahmed 19 Aralık 945 tarihinde davet üzerine karışıklıklar içindeki Bağdat'a girdi ve Abbasi Halifesi Müstekfi-Billâh kendisini emirü'l-ümerâ tayin etti.⁴¹

Bu olaydan kısa bir süre sonra Muizzüddeve Ahmed, Halife Müstekfi'nin gözlerine mil çektirerek yerine Mutf-Lillah'ı halife ilan etti. Abbasi hilafeti bundan sonra bir çöküş devresi içine girdi ve halifelik otoritesi zayıfladı. Böylece Abbasi Halifeliği'nin merkezi Bağdat'ta yeni bir dönem başladı. Şii Büveyhiler siyasi sebeplerle, Sünni olan Abbasi Halifeliği'nin devam etmesine ses çıkarmıyorlardı. Çünkü onlar halifeliğin devamını gerek kendi hâkimiyet sahalarında, gerekse bölgeleri dışında kendi lehlerine kullanmak niyetindeydiler. Ayrıca halifeliği kendi kontrolleri altında bulundurmakla hem devlet içindeki Sünniler hem de diğer Müslüman devletler nezdinde itibar göreceklerdi.

³⁷ İbn Tiktaka, el-Fahri. Beyrut, 1966, s.277.

³⁸ Mehmet Azimli, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedanı: Büveyhiler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.VII, sayı: II, 2005, s. 20.

³⁹ Zetterskteen, "Büveyhiler", s.843.

⁴⁰ Osman Gazi Özgüdenli, *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 459.

⁴¹ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler",s.497.

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ İRAN'IN FETHİ VE YEREL EMİRLİKLER

Büveyhiler Fars ve Huzistan, Kirmân, Cibal ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede hüküm sürdüler.

Selçuklu Büveyhi ilişkileri, Tuğrul Bey'in idaresindeki Selçuklu hanedan azası, emirlerindeki kuvvetler ile İran ve Anadolu'da yeni sahalarda elde geçirmek için harekete geçtiklerinde başladı. Selçuklu kuvvetleri Fars bölgesine yöneldiler.

Fars bölgesine ilk Selçuklu akınları İbrahim Yınal idaresindeki kuvvetlerle yapılmıştır. Çünkü Tuğrul Bey ile o zamanki Huzistan ve Fars hâkimi Büveyhi emiri İmâd ed-dîn Ebu Kâlicâr (1024-1048) arasında bir antlaşma yapılmıştır.⁴² Antlaşma kaynaklarda şu şekilde geçmektedir.

“Melik Ebû Kâlicâr bu sene Tuğrul Bey'e haber göndererek, barış teklif etti. Tuğrul Bey de kabul etti, anlaştılar. Bunun üzerine Tuğrul Bey kardeşi İbrahim Yınal'a mektup yazıp, ele geçirdiği yerlerin haricine çıkmamasını emretti. Bu arada Tuğrul Bey'in Ebû Kâlicâr'ın kızıyla, Ebû Kâlicâr'ın oğlu Ebû Mansûr'un da Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in kızıyla evlenmesi kararlaştırıldı. Nikâhlar 439 Rebiyülevvel ayında (Ağustos-Eylül 1047) kıyıldı.”⁴³ Eski bir hanedan tarafından, kendisine hukuken eşit bir siyasi teşekkül olarak tanımaya önem verdiği anlaşılan Tuğrul Bey, ilk defa bu devletin vasallığını kabul etmesi hususundaki talebinde ısrar etmemiş üstelik eşit haklara sahip olarak anlaştığı devletle akrabalık münasebetleri kurmuştur.⁴⁴

Yapılan anlaşmanın ihlali mesuliyeti Büveyhoğulları Devletine aitti. Aynı yıl Ebu Kâlicâr, Tuğrul Bey'in Diyarbakır'da bulunan adamlarını öldürmüştür. Tuğrul Bey de onun üzerine yürümek için Rey'den hareket etmiştir. Seferin neticesi belli olamamakla beraber Büveyhi ilişkilerinin kötüye gittiğini söylemek mümkündür.⁴⁵

Tuğrul Bey bizzat kendisi Fars'a akınlar başlattı. Tuğrul Bey, Kakuyiler'den İsfahan'ı almak için şehri muhasara etti. Muhasara bir yıl sürdü. Tuğrul Bey askerlerinden bir kısmını Fars bölgesine gönderdi. El-Beyzâ'yı ele geçiren Selçuklu kuvvetleri etrafı yağmaladılar ve ganimetler ile geri döndüler.⁴⁶

Bir müddet sonra Oğuz akınları Şiraz'a kadar ulaştı. Selçuklu kuvvetleri Fars'a girip Şiraz'a kadar ilerlediler.⁴⁷ Selçuklular, Fars hâkimiyeti için yaptıkları akınların yanı sıra Büveyhiler'in aralarında olan ihtilaflardan da faydalandılar. Emir Melik er-Rahim Hüsrev Firûz'a karşı mücadele eden Ebu Mansur Fulâd

⁴² Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri: Salgurlular*, 2. Baskı, TTK, Ankara 1991, s.2.

⁴³ İbnü'l-Esîr, IX, s. 408; Mirhond, *Ravzatu's-safâ*, II, (neşr. Abbâs Zeryâb), Tahran 1358, s. 624; *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 33; Cl. Huart, “Ebû Kâlicâr”, *IA*, IV, s. 33; Sibt İbnü'l Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân fi Tarihi'l-Âyân: Selçuklular*, (terc: Ali Sevim), TTK, Ankara 2011, s.14.

⁴⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.149.

⁴⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.149.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, IX, s. 427.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, IX, s. 443.

Sütun Şiraz'a hâkim olduğu sırada Tuğrul Bey adına hutbe okuttu (1054).⁴⁸ Ancak Nisan 1055'te Melik er-Rahim Şiraz üzerine yürüdü. Bunu haber alan Fulâd Sütun Şiraz'ı terk ederek Firuzabad'a gitti. Melik er-Rahim Şiraz'a hâkim oldu ve hutbeden Tuğrul Bey'in adını kaldırdı.⁴⁹

İki devlet arasındaki anlaşmazlıklar, çatışmalar Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişine kadar devam etti. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesine karşı çıkan Büveyhi hükümdarı Melikü'r-Rahim Besasiri⁵⁰ ile bu şehre doğru yola çıktı. Bağdat halkının ve Büveyhoğulları ordusu mensuplarının itirazlarına, hatta mücadelelerine rağmen halife, Melikü'r-Rahim ile askerlerinin Tuğrul Bey'e itaatlerini temin etti. Bundan sonra da Bağdat camilerinde önce Tuğrul Bey'in sonra Melikü'r-Rahim'in adı geçmek üzere hutbe okundu (15 Aralık 1055).⁵¹

Selçuklu tâbiliğinde sadece yirmi gün kalan Melikü'r-Rahim, Besâsiri'nin isyanından ve Bağdat'taki halkını Selçuklulara karşı ayaklandırmasından mesul tutularak, halifenin itirazlarına, protestolarına ve tehditlerine karşı Tuğrul Bey tarafından hapsedilerek bu devlete son verilmiştir.

Büveyhiler'den sonra Fars bölgesine Şebânkâre emirlerinden Fazlûye yerleşti. Fazlûye hizmetinde olduğu Büveyhi veziri Sâhib 'Âdil'in Emir Mansur tarafından öldürülmesi üzerine ayaklandı, Büveyhi emiri Ebu Mansur'u Mağlup etti ve öldürdü (1056). Böylece Fazlûye Fars'a hâkim oldu.⁵²

SONUÇ

Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sahası olan İran coğrafyası, Selçuklular henüz buraya gelmeden önce değişik hanedanlar ve emirliklerin himayesi altındaydı. Dandanakan zaferi neticesinde bu coğrafyaya yavaş yavaş hâkim olmaya başlayan Selçuklu Devleti bu hanedanlarla siyasi münasebetlerde bulunmuştur.

Tuğrul Bey'in Selçuklu idaresinin başına geçmesini takip eden yıllarda, kısa bir süre içinde devletin bünyesine katılan bu hanedanlar, belirli aralıklarda Selçuklu tâbiliğinden çıkıp başka devletlerin himayesi altına girmiştir. Bunda siyasi meselelerin yanında, dini sebepler de baş göstermiştir.

Tuğrul Bey'in halifeyle bir bağlantı kurmak istediği bilinmektedir. Selçukluların geleceğiyle ilgili pek çok sorunun çözümü halifelikle kurulacak olan

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, IX, s. 451; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.147.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, IX, s. 459.

⁵⁰ Besâsiri hakkında bilgi için bkz. İbnü'l-Adim, *Bugyat At-Talab fi Tarih Halab(Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, (yay: Ali Sevim), 2.Baskı, TTK, Ankara 2011, s.62 vd.; Erdoğan Merçil, "Besâsiri", *DİA, İSAM yay.*, c.V, İstanbul 1992, s.528-529.

⁵¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.150.

⁵² Merçil, *Salgurlular*, s.3.

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ İRAN'IN FETHİ VE YEREL EMİRLİKLER

meşru ilişkilere bağlıydı. O dönemde mevcut olan pek çok İslam devletinin geleceğini ilgilendiren hususlar, bilindiği kadarıyla halifelik makamından aldıkları meşruiyetle şekillenmekteydi. Şöyle ki bu dönemlerde Büveyhiler Abbasi halifesini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktaydılar. Tuğrul Bey döneminde bu hanedanlık ortadan kaldırılmakla beraber Abbasi halifeliğinin karşılaştığı bu tehlike de sona ermiştir.

Selçuklu Devleti'nin İran sahasındaki bu fetih hareketleri siyasi iktidarını hiç şüphesiz güçlü kılmıştır. Tâbi olan her hanedanlık devlete askeri anlamda destek olmuş, bu da devletin yaptığı seferlerde başarılı sonuçlar elde etmesini sağlamıştır. Kazanılan topraklarda imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Nitekim İsfahan'ın başkent olması ve Tuğrul Bey'in bu şehre verdiği önem buna örnek olarak gösterilebilir.

KAYNAKÇA

- Azimi, *Azimi Tarihi: Selçuklularla ilgili Bölümler*, (çev. Ali Sevim), 2. Baskı TTK, Ankara 2006.
- Azimli, Mehmet, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedanı: Büveyhiler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.VII, sayı: II, 2005,ss.19-32.
- Durand-Guédy, David, *Iranian Elites and History of İsfahan InThe Saljuq Period*, London 2010.
- Ekber Behçet, Sukra Heykel Âbâdi, *Selçuklular: Tuğrul'dan Sencer'e Kadar*, Tebriz, 1383/2004.
- Gregory Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.
- Gürgânî, Fahreddin, *Vis u Ramin*, (nşr. Mücteba Mînovî), Tahran, 1314
- Huart, "Ebu Kâlicâr", *İ.A,MEB. Yay. c.IV*, İstanbul 1979. s.33
- İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih* (Tercüme: Abdülkerim Özeydin), c. IX, İstanbul 1987.
- İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't Taleb fi Tarihi Haleb: Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri*,(yay: Ali Sevim), TTK, Ankara 2011.
- İbn Tiktaka, *El-Fahri*. Beyrut, 1966
- Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976.
- _____, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 2004.
- _____, Köymen, "Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. II, sayı:2, 1964, ss.83-88.
- Kurtuluş, Rıza, "Cürcân", *DİA*, İSAM yayınları, c. VIII, İstanbul 1993, s.131-132.
- Mâferuhi, *Kitâbu Mehâsin-i İsfahan*, (nşr: Seyyid Celalüddin Huseyni), Tahran 1312/1933
- Merçil, Erdoğan, "Ziyariler", *DİA*, İSAM yayınları, c. XLVI, İstanbul 2013, s.498-499.
- _____, "Büveyhiler", *DİA*, İSAM yay.,c. VI, İstanbul 1995, s.496-500.
- _____, "Besasiri", *DİA*, İSAM yay., c. V, İstanbul 1992, s.528-529.
- _____, *Atabegleri: Salgurlular*, 2. Baskı, TTK, Ankara 1991.
- Mirhond, *Ravzatu's-safâ* (neşr. Abbâs Zeryâb), c.II, Tahran 1358
- Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, (çev: Abdülvehap Tarzi), MEB, 2. Baskı, İstanbul 1967

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ İRAN'IN FETHİ VE YEREL
EMİRLİKLER

Özaydın, Abdülkerim ve diğerleri, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir 2013.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi I*, İstanbul 2013.

_____, *Turco-İranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları İstanbul 2006.

Ravendi, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs, Sürur* (çev: Ahmed Ateş), c.I, TTK, Ankara 1999.

Sadruddin El-Hüseyni, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* (Terc.Necati Lügal), Ankara 1999.

Sıbt İbnu'l- Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Tarihi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), Ankara 2011.

Yazar, Nurullah "Büyük Selçuklular Zamanında İsfahan'ın Durumu", *Journal of Islamic Research*, 1(24), 2013, ss.25-38.

Zettersteen K.V., "Büveyhiler", *İA*, MEB yay.,c. II, İstanbul, 1964, s.843-845.

BEU. SBE. Derg.
Cilt:3 Sayı:2 Aralık 2014

BALKAN SAVAŞLARI İLE İLGİLİ DESTAN VE AĞITLARIMIZ

Mehmet Emin ERTAN*

Özet

XV-XVII. Yüzyıllarda Balkanlar'da, Avrupa kıtasında fetihlerde bulunan Osmanlı Devleti fethedilen yerlere önemli ölçüde (Türk-Müslüman) asker nüfus görevlendirerek beldenin savunmasını temin etmiştir. Yapılan fetihler halka mal olmuş, birçok destanlar yazılmıştır. Zamanla elden çıkan şehir ve kaleler sebebiyle milletimize (devletimize) onulmaz yaralar açılmış, sel gibi gözyaşları akmıştır! Bu makalenin amacı: Budin, Girit, Hanya gibi şehir, kale ve adaların fetihlerinde halkın sevincini, edebiyatımıza yansımaları, yenilgiler sebebiyle kaybedilişlerini şahitlerinin ağzından, sebep ve sonuçlarını dikkate alarak edebiyatımıza yansımalarını aktarmaktır. Sosyal bir oluşum olan savaşların topluma getirdiği yük ve acıları gözler önüne sermektir. Günümüze kadar bu konuda yazılan yazıların geneli kahramanlık ve zaferler hakkında olduğu için: kaybedilen savaşların acısı içimizde kalmış, hapsedilerek gün yüzüne çıkarılmamıştır. Yazılmış oldukları halde bunları "sözlü edebiyat" olarak görüp, unutulmaya terk etmek kadirşinaslık olmayacaktır. Gayemiz, bu acılara parmak basmak, felakete uğrayan insanların ıstırabını (kendi ağızlarından) dile getirmek, edebiyatımızın bu konuda ne derece duyarlı olduğunu belirlemektir.

Anahtar sözcük: *Edebiyat, Savaş, Budin, Girit, Destan, Ağıt*

OUR SAGAS AND LAMENTS ABOUT THE BALKAN WARS

Abstract

Ottoman State performing conquests in Balkans of the continental Europe in XV, XVI and XVII centuries provided defence for the settlement places assigning great number of soldiers (Turkish and Muslim). The conquests were publicized; and many epics were written. Due to towns and castles lost by time, incurable wounds were made to

* Yrd.Doç.Dr., Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı, mehmeteminertan@hotmail.com

our nation (state); and tears ran down like floods! The aim of this article is to convey the reflections of public joy during the conquests of towns and castles such as Budin, Crete, Hanya, whereas outcry of the people while they were lost to our literature, by taking the causes and results of losses into consideration out of statements of the witnesses. Another goal of the study is to unroll the heavy load, grief and sorrow that the wars, which are in fact social realities, bring in the communities. Since most of the literary works written on the issue have been of the victories so far, the grief of lost wars has been kept in our souls, and has not been revealed. It would not be grateful to see some of the works as oral literature and let them be forgotten though they were written once. Our aim is to draw attention to these sorrows and to speak out the miseries of the people having lived the catastrophe out of their mouths and to demonstrate how sensitive our literature is to this issue.

Key Words: *Literature, War, Budin, Girit, Saga, Lament*

GİRİŞ

Türk Milleti olarak: Millet, devlet ve siyaset hayatımızda sayılamayacak kadar çok savaşlar tecelli etmiştir. Bu harplerin büyük bir kısmı zaferle taçlanırken, bir kısmı da mağlubiyetle neticelenmiştir. Savaşçı bir millet olan Türkler aynı zamanda “Şair” bir millet olarak bilinmektedir. Şiirin insan üzerindeki etkisini keşfetmiş olan Türkler, bu özelliklerini savaş psikolojisine yön veren bir arac olarak da kullanmıştır. Yaşadığı toplumun ortak ve önemli değerlerini göz ardı etmeyen şairler kazanılan zaferler karşısında sessiz kalmamış, Zafer-nâmeler, Fetih-nâme, Destan gibi müstakil eserler kaleme almış, münferit şiirler (Ğazel, Kaside, Terkib-i bend, Murabba’lar) ile duygularını dile getirmeğe çalışmışlar. Türk devlet hayatında bilimin ve sanatın yeri ne kadar önemli ise, edebiyat da bir o kadar öneme haiz olup, siyasetin ayrılmaz bir parçası, devletin ve milletin moral kaynağı olmağa devam etmiştir. Edebiyatta, özellikle şiirde o kadar ileri gidilmiştir ki, şiirin girmediği alan kalmamıştır. Dini ilimlerin her dalında, tarih, coğrafya, astroloji, tasavvuf, halk bilimleri alanında kalem oynatılmış, şiirler yazılmıştır. Doğum, ölüm, bayram, kutsal olaylar ve hatta savaş, zafer veya yenilgilerimiz hakkında yazılan şiirler çağları aşarak günümüze kadar gelmiştir. Bu konuda devletin ciddi bir teşvik politikası vardır; o günün şairleri müstesna değerlerle ve en önemli mevkilerde görevlendirilerek öne çıkarılmıştır. Toplumun moral kaynağı haline gelen şairlerin işi hiç de kolay değildir. Devletin veya milletin gören gözü, işiten kulağı, yazan kalemi, konuşan dili, milli vicdanı olmanın getirdiği sorumluluk bazen şairin hayatına mal olmuştur. Gerçekleri söylemek birçok sıkıntılara sebep olmuş devletin yöneticileri ile şairlerin başı belaya girmiş, hatta şair hayatını kaybetme noktasına gelmiştir. Bir çok tehlikeye rağmen şair, şiir yolculuğuna devam etmiştir. Öyleki: bazen söz ülkesi vatana benzetilmiş, bir çeşit hükümlük alanları belirlenmeğe çalışılmıştır. Bu konuya bir örnek verecek olursak, Şair Nef’î’nin, IV. Sultan Murad ile bir sohbeti esnasında, Sultan Murad’a:

“ Sultân-ı zaman sensen, sultan-ı sühan menem!”

“Sen siyasetin ve devletin Sultanısın; ben de söz, edebiyat, şiir ülkesinin Sultanıyım” söylemiyle, siyasette ben sana, şiir ve sanatta sen bana tabisin diyecek kadar ileri gitmiş, asıl önemli olan noktaya dikkati çekmeğe çalışmış:

“ Tarihi yapan sensen, yazan menem!”

demek suretiyle de şiirin ve şairin görevinin altını çizmeğe çalışmıştır. Nefî'nin, Sultan Murad Han'a Medhiyye olan Bahar Kasidesi'nde:

“Sen bir şeh-i zîşansın şâhen-şeh-i devransın

Ya'ni ki sen Hâkan'sın devrinde ben Hâkaniyem”¹

Sözünden yukarda ki iddiaya benzer ifadeler kullandığı anlaşılmaktadır. Dönemin şiirleri incelendiğinde tarih sayfalarında göremediğimiz birçok olayları, ayrıntıları görmekte ve konu hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Ressam, nasıl renklerle desenleri ve manzaraları çiziyorsa, şair de kelimelerle olayı çizmekte, anlatmakta, tasvir etmektedir. Konu kahramanlık, harp, savaş olunca burada şair nerede, şiir nerede, şairin ve şiirin harpte işi ne sorusu akla gelmektedir. İşte bu sebeple bu konuya bir başka açılarından bakmak gerekir...

Osmanlı Devleti yöneticileri, sosyal hayatı ve halkın ihtiyacını dikkate almış, onların moral ve maneviyatlarını, refah ve saadetleri için alınan tedbirler olarak: ilmi, âlimi, sanatı, sanatçıyı, musikiyi, bestekârları, edebiyatı, şairleri, fenni ve mucitleri desteklemiş, onlara büyük imkânlar sağlamıştır. Saydığımız ve sayamadığımız önemli sanat mensuplarını devlet kademelerinde istihdam etmiş, çoğu zaman onlara büyük ikramlarda bulunmuştur. Bunların içinde en şanslı olanlardan birisi şairlerdir. Şairler, devletin her kademesinde görev almış, devletin üst düzey şahsiyetlerine “müşahip” olmuşlar, görüş ve düşüncelerine her zaman başvurulmuş; onlardan istifade edilmiştir. Doğuştan şair olan Türk milleti milli şiirin yanında çağın değişimine ayak uydurmuş, günün geçerli olan şiir tarzına vakıf olmağa çalışmışlar. Öyle ki, şiir yazmasını beceremeyenler de dinlemeğe veya anlamağa çalışmışlar. Okuma-yazma bilenler dil ve edebiyat eğitimi almağa, şiir ve musiki ile aşına olmağa çalışmışlar. Bu rağbet devletimize ve milletimize binlerce şair kazandırmıştır. Her devletin en hassas kurumu ordusu, en hassas zamanı harp zamanıdır. Dönemin yöneticileri orduya kadrolu “şair asker” istihdam ederek bunların asker olarak gücünden, hem de şairliklerinden istifade ederek, askerlerin morallerinin yüksek tutulmasını, gerektiği zaman onları coşturmasını, savaşa istekli olmalarını sağlamıştır. Asker ozanların, onlardan biri olarak onları coşturması, savaşmak kadar önemlidir. Askerin morali bozuk olursa savaşamaz ve savaş da kazanılamaz! Sayıları yüzleri aşan asker ozanların yanında sayıları yüzleri aşan “Mehteran Takımı” mensubu müzisyenler -bir stratejik birim

¹ Nefî Divanı, Necdet Ahmet, *Bu günün Diliyle Divan Edebiyatı Antolojisi*, Adam Yay., İst.1995.

olmanın dışında- bestelenmiş kahramanlık şiirlerini okuyarak askerleri galeyana getirmiş, morallerinin yükselmesine sebep olmuştur.

Çağın her türlü şiirine vakıf olan (başta Padişah olmak üzere) idari kademe, seferlerde Divan şiiri tarzının (yüksek eğitilmiş) temsilcilerini istihdam ederek hem hizmet almış, hem de moral almıştır. Klasik edebiyatımızdaki: “Fetih-nâmeler, Gazavat-nâmeler, fetihleri tebrik amacıyla yazılmış kasideler olup, Zafer-nâmeler ise (çoğunlukla) savaş zamanında görevli bulunan divan şairleri tarafından yazılmıştır. Şair Yusuf Nâbî’ nin “Fetih-nâme-i Kamaniçe” adlı eseri, Şair’in bu savaşta bizzat bulunmasıyla kaleme alınmıştır.² Onu okuduğunuz zaman savaş sahnelerini seyretmiş olursunuz. Sultan veya komutanlar hakkında yazılmış Mersiyeler yer, yer savaş meydanlarından, askerlerin savaştaki heybetinden ve heybetinden bahsetmiştir. Şair Bâkî’nin Kanuni Sultan Süleyman’a yazdığı “Mersiye” Terakib-i Bend tarzında olup, Divan edebiyatının bütün hususiyetlerini içinde bulundurmaktadır. Şair:

“Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
Saldun demür kuşaklı Cihan pehlevanları”

benzetmesiyle takdim ettiği askerlerin gücünü, heybetini, yenilmezliğini vurgulamağa çalışır.

“Tîğın içürdi düşmene zahm-ı zebanları
Bahs etmez oldu kimse kesildi lisanları”³

Derken, Sultan Süleyman’ın askerlerinin mızrakları düşmanı nasıl susturduğunu ifade eder! Savaş bazen öyle bir cazibe ile anlatılır ki, savaşa giden atın rüzgar gibi gidişi, sevgilinin salınarak ve gönül çeken yürüyüşüne tercih edilir. Gazi Giray’ın Gazelinden aldığımız şu beyitler bizi, sevgilinin arkasından gitmek yerine savaşa gitmeği tercih eder mahiyettedir. Bu da bize Fethin ne kadar önemsendiğini ispatlar:

“Rayete meyl ederiz kâmet-i dil-cû yerine
Tuğa dil bağlamışız, kâkül-i hoş-bû yerine”

Sevgilinin kâküllerinin kokusu yerine, sancağa gönül bağlamak nasıl bir tercih içinde olduğunu göstermektedir. Tercih söz konusu olunca:

“Sürerüz tîğımızın zevk ü sefâsın her dem
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine”⁴

² Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih içinde Türk Edebiyatı*, Vilayet Yayınları, İst.198, s. 221.

³ Bâkî Divanı, *Terakib-i Bend Sultan Süleyman’a Mersiyye*, El Yazma, Süleymaniye Kütüp. Hacı Mahmud Efendi Böl. Nu: 3712.

⁴ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, s.572.

beytinde savaşın (kılıcın, mızrağın) zevkini, her türlü dünya zevklerine tercih ettiğini göstermektedir.

Divan Edebiyatı'nda ciddi bir savaş kültürü vardır Bu konuda ve bu içerikle çok şiir yazılmıştır. Söz konusu kahramanlık olunca: akan sular durur. Bu haslet yalnız Divan Edebiyatı'nda değil, Halk Edebiyat'ımızda, Milli Edebiyat'ımızda da bütün canlılığıyla tecelli etmektedir. Divan Edebiyatı'nı: zevk, eğlence veya sınıf edebiyatı olarak niteleyenler ya bu edebiyatı bilmiyorlar veya kasıtlı olarak böyle yorumlamaktadırlar. Sevgiliye en zarif ifadelerin kullanıldığı "Gazel" tarzında şiirlerden savaş naraları duymak gerçekten ilginç olmaktan da ötedir! I. Sultan Ahmed henüz 14 yaşında bir şehzâde iken, Peşte'nin fethi için yazmış olduğu Gazel bizleri şaşırtmaktadır; Şehzade Ahmed'in bu kadar genç yaşta hem edebiyata, şiire, hem de fethine vakıf olması tabii ki bir ayrıcalıktır:

PEŞTE'NİN FETHİNE GAZEL

"Şükr ü hamdim anadır cân-ı gönülden ki şekûr
Ehl-i İslâm'ın olub yâveri kılmış mansûr

Peşte'nin fethi Budin ehline cân-bahş oldu
Bu beşâret haberi kıldı cihânım esrûr

Lîk kâni' degilim ben buna Hak'dan umarım
Engürüs'ün haber-i fethi dahî ide zuhûr

Münhezim eyleyeler gayret ile küffârı
Cünd-i İslâm'a vere fırsat-ı nusret gayyûr

Ahmed'â zulmet-i küfrî giderüb ol Hâdî
Mîhr-i imân ile küffâr iline doldura nûr"⁵

Bu gazelde Şehzâde,Peşte'nin fethiyle nasıl heyecanlandığını ifade eder, halkın ne kadar mutlu olduğuna dikkati çeker. Fetih müjdesine yenilerinin

⁵ I. Sultan Ahmet Divanı, Gazeliyat Bölümü, İsmail Tosun Saral, Halk Derlemeleri Kalelerden Budin Kelesi'nin Kaybı Üzerine Araştırmalar, s.13.

katılmasını, Engürüs'ün fethini nasıl arzuladığına şahit oluyoruz. Yapılan fetihlerle: karanlıklar içinde boğulan beldelerin, İslam inancının nuru ile güneş gibi parlatılmak istenildiğini ifadeye çalışmıştır. Şiirde, yeni fetihlerin gereğine dikkat çekmektedir. Savaşlarda en mağdur, en olumsuz etkilenen guruplarından biri de kadınlarımızdır. Bu konuyu ilerdeki sayfalarda, destan söyleyen şairelerimizin ağıtlarında detaylıca göreceğiz. Ağlayan, inleyen, feryad eden kadınlarımızın yanında, yiğitçe haykıran, askerlerimizi teşvik eden, gazayı kutsayan (kadın) şairelerimiz de vardır. Divan edebiyatının kadın temsilcilerinden biri olan “**HUBBÎ**” Hatun'un savaş konulu Gazel'ini hatırlatmayı uygun görüyoruz:

ĞAZEL

“Hak yolunda bezl ider mâl ü dîl ü cân ğâziler
Karşu dergâh-ı Hüdâ'ya duttı meydân ğâziler

Varlığın bezl eyleyüb makbul-i hazret oldılar
Baş ü cân meydân-ı Hak'da kıldı kurbân ğâziler

İrdiler Bezm-i Bekâ'ya verdiler cânâne cân
Hak yolunda ‘aşk ile sekrân ü hayrân ğâziler

Birliği ‘aşkıma Hakk'un gayret-i tevhîd ile
‘Aşk ile râh-ı Hüdâ'da akıdur kan ğâziler

Kühl-i cânur Hubbî'yâ hâk-i reh-i ğâzilerün
Buldular Hak'dan ‘ata bî hadd ü pâyân ğâziler”⁶

ğazelinde Hubbî Hatun, harbin çeşitli yönlerini, amacını ve sonucunu yorumlarken, bize de şunları fısıldamaktadır: Gaziler Allah yolunda mallarını, canlarını ve gönüllerini feda etmenin karşılığında Allâh'ın dergâhında yer bulma amacını gütmüşler. Gaziler varlıklarını Allah yolunda feda ettikleri için Yüce Allâh'ın makbul kullarından olmuşlar; her şeylerini Allâh yolunda kurban etmekten çekinmemişler! İlahi aşk şarabından içen gaziler, gazanın ve aşkın

⁶ Fatima Sârâ UYANIK, Kırklareli Üniv. Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Ödevi, Divan Edebiyatı'nın İki Büyük Hanım Şairi Mihri Hatun ve Hubbî Hatun, s.5.

sarhoşluğu ile canlarını feda ederek ölümsüzler meclisine girme hakkı elde ediyorlar. Ey Hubbî Hâtun, Gazilerin ayaklarının tozu, çiğnediği yolun toprağı can gözünün sürmesidir! Gaziler, bu gayretleriyle Yüce Allâh'tan sayısız hediyeler kazanmıştır.

Konu savaş ve zafer olunca klasik edebiyatımızın önemli bir temsilcisi olan Yahya Kemâl Beyatlı'yı rahmetle anmadan geçmemek gerekir. Şairimiz, "Mohaç Türküsü" adlı şiirinde Mohaç Zaferi'ni bize anlatırken:

"Uçtuk Mohaç ufkunda görünmek hevesiyle
Canlandı o meşhur ova at kişnemesiyle"⁷

derken Mohaç Meydan Muharebesi'nin çatışma anını resim gibi çizmektedir. Akına çıkan ve öncü (keşif) birliği olan askerlerimizin akına çıkışlarını "Akıncı" şiiri ile ne güzel tasvir etmiştir. Bu tasvir savaşı bütün çıplağıyla ortaya koymaktadır:

AKINCI

"Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik,
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik.

Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: "İlerle..."
Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kabilelerle...

Şimşek gibi bir semte atıldık yedi koldan
Şimşek gibi Türk atlarının geçtiği yoldan.

Bir gün doludizgin boşalan atlarımızla
Yerden yedi kat arşa kanatlandık o hızla...

Cennette bu gün gülleri açmış görürüz de
Hâlâ o kızıl hâtıra titrer gözümüzde!

Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik

⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, Milli Eğitim Yay. İst. 1989, s. 24.

Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!”⁸

Divan Edebiyatımız da bu konuda duyarsız kalmamıştır. Aruz vezniyle murabba’ tarzında yazılmış ağıtlar, mersiyeleler vardır. Şahıslar veya acı olaylar karşısında söylenen ağlaşmalara “Mersiye” denir. Ölüm, ayrılık, yenilgi neticesinde söylenmiş şiirler edebiyatımıza ağıt olarak geçmiş; sevilenlerin ardından “Ağıt”lar yakılmış, feryâd ü figan edilmiştir. Divan Edebiyatı temsilcileri genelde şiirlerini aruz ölçüsüyle yazdığı için “Murabba”yı bu gurupta zikretmeyi uygun bulduk. Konumuzun ana teması Balkanlardaki Budin, Estergon, Hanya gibi kale ve şehirlerin fetih edilişiveya elden çıkışıdır. Aşağıdaki murabba’ aruz vezniyle yazılmış olup, “**Budim Ağıdı**” olarak tanınmaktadır; aynı zamanda bizim için önemli, üzücü bir belge olup, madalyonun acı tarafını bize göstermektedir:

BUDİM AĞIDI

Yoksa Eflâki ‘aceb mi nâr-ı âhum der Budim,
Gör ne getürdi âhir baht-ı siyâhım der Budim,
Ehl-i İslâm gelmedi, bağlandı râhum der Budim,
Ben de bildim cürmümü çoktur günâhım der Budim!

Bilmezem neden tekâsül etti devletlü Vezîr,
Nice imân ehli düştü dest-i kâfire esîr,
Küfr ü zulmet içre kaldı böyle şehir-i bînazîr,
Bende girdi cümleten Mîr ü sipâhım der Budim!

Çekdiğüm çevre dayanmaz müntehâ dağlar benüm,
Yok mudur bu dehr içinde zahmumu bağlar benüm,
Gökteki cümle melekler halüme ağlar benüm,
Lütf-i Hak’dan gayrı kalamadı penâhım der Budim!

.....⁹

‘Azmedüb evvel baharda devlet ü ikrâm ile,

⁸ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, Yahya Kemal Enstitüsü Yay. İst. 1974, s.22.

⁹ Aradaki kıta hem bozuk, hem de eksiktir. Bu nedenle çalışmamıza dahil edilmemiştir.

Gâzi Hünkâr'um yetiş gel 'asker-i İslâm ile,
Yürüsünler gâziler Tekbîr edüb ibrâm ile,
Al beni kâfirde koyma Pâdişâhum, der Budim¹⁰(Lâ edrî)

Yukarıdaki bu ağıt bizim tabirimizle Budin'in (mahalli deyişle Budim'in) Osmanlı'nın elinden çıkışını, bir Türk şehri olan Budin'in ağladığına, kurtarılmak için Padişah'a yalvardığına şahit oluyoruz. O güne kadar tatmadığımız ve yaşamadığımız bir acı dile getirilmektedir!

Osmanlı Ordusunda istihdam edilen asker ozanların birinci görevi iyi bir asker ve savaşçı birer cengâver olmalarıdır. İkinci görevleri: askere hitap ederek onların morallerini yükseltmektir; gayretli olmaları için onların morallerini, heyecanlarını doruğa çıkarmaktır. Şimdi sunacağımız belge Peçevî Tarihinden olup, Estergon fethiyle ilgilidir. Ertesi gün için savaşa hazırlığı anlatırken: "...Bir kerre dahi: "Akşamdan yürüyüşür!" deseler, sabaha kadar orduda adam kalmaz ... Cenge teşvik için söylenmiş varsağıları, şarkıları, ırları okur, kimisi çöğürünü, kopuzunu çalarlar, kimisi: "Tevhid" ve "Tehli" ederek sabahlarlar! Askerin halini bilenler (görenler), hayran ve hayrette kalırlar."¹¹ Yukardaki bu açıklama bize askerin savaş hazırlığını ozanların bu hususta rollerini bize hatırlatmaktadır. Yukarda ifade edildiği gibi, Asker Ozanların, kopuzları, çöğürleri, sazları ile kulakları, sözleri ile gönülleri fethettiklerini, bu yiğit insanların (hayatlarını devletlerine bağışlamış) "Aferin"den başka beklentiler olmayan cengâverler olduklarını görüyoruz. Bu cesur insanlar, yeri geldiğinde: sözlerini hiç kimseden esirgemez, gerçek ne ise, onu dile getirir, hata kimde ise söylemekten çekinmezler. Gerektiği zaman sorumlulara ikazda bulunarak: askerin durumu tetkik edilmeden, ihtiyaçları karşılanmadan, halleri, hatırları sorulmadan onlardan zafer beklemek gafletten başka bir şey değildir dediklerine şahit olmaktadır. Halkın nabzını iyi tutan, askerin derdini (içerden biri olarak) iyi bilen ozanlar, silahları kadar lisanlarını da konuşturuyorlardı. Elimizdeki belgeler, ozanlarımızın nasıl bir coşkuyla savaşı, zaferi, heyecanı yaşadıklarını aktarmakta çok başarılı olduklarının ispatıdır. Kayıkçı Kul Mustafa'nın, Bağdat Seferini anlatırken Genç Osman adlı bir kahramanın yiğitliğini anlatırken, diğer askerleri teşvik için söylemiş olabileceği kanaatine varmış oluyoruz.

GENÇ OSMAN DESTANI

"İptida Bağdad'a sefer olanda

Atladı hendeği geçti Genç Osman;

¹⁰ İsmail Tosun Saral, a.g.e., s.10.

¹¹ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ankara 1982, C .II, s.315.

BALKAN SAVAŞLARI İLE İLGİLİ DESTAN VE AĞITLARIMIZ

Vuruldu sancaktar, kaptı sancağı
İletti, bedene dikti Genç Osman!

Eğerleyin kır atımın ikisin,
Feth edeyim düşmanların hepsin,
Sabah namazında Bağdat kapısı'n
Allâh, Allâh deyip geçti Genç Osman!

Sultan Murâd,eydür: gelsin göreyim,
Nice kahramandır ben de bileyim!
Vezirlik isterse üç tuğ vereyim,
Kılıcından al kan saçtı Genç Osman!

Kul Mustafa karakolda gezerken,
Gülle, kurşun yağmur gibi yağarken,
Yıkılası Bağdat, seni dögerken
Şehitlere serdâr oldu Genç Osman!")¹²(Kayıkçı Kul
Mustafa)

Savaşçı ve şair bir milletin harbi ve zaferi ne kadar önemseydiğini izaha gerek yoktur. Askerin yiğit ve kahraman hali, korkusuz davranışları, pervasız edaları birer destan konusudur. Önceki cenklerden örnekler vermek, askerlere ayrı bir cesaret kazandırmaktadır. Aşağıya aldığımız şiir "Demircioğlu" imzalı olup, askeri savaşa hazırlamada örnek bir çalışma olduğun görmekteyiz:

BAĞDAT DESTANI

"Hazır olun ey gaziler
Varalım Bağdat üstüne,
Ulu dağlar, sarp kayalar
Geçelim Bağdat üstüne

¹² Nihat Sami Banarlı, *Türk Edebiyatı Lise I. Sınıf*, Remzi Kitapevi, İst. 1975, s.73.

Sarıdır Bağdat'ın eteği,
İçi erenler yatağı,
Sultan Murad'ın otağı
Kurulur Bağdat üstüne

Alurlar elden, komazlar,
Üstünde han var demezler,
Ulu toplar, Balyemez'ler
Atılır Bağdat üstüne!

İçelim Şat'ın suyunu,
Bildik Şah'mın soyunu,
Sulat Murâd'ınTuğ'unu
Dikelim Bağdat üstüne!

Çalın Vezir'in borusun,
Dostu gâfil koman girsin!
Koyverin asker yürüsün
Gâziler Bağdat üstüne!

Demircioğlu sözün haktır;
Hiç sözünde hilaf yoktur;
Osmanî'de gayret çoktur,
Kırılır Bağdat üstüne!¹³

Kahramanlık, mertlik, yiğitlik Türk halkının çok hassas ve vazgeçemeyeceği hasletlerdendir. Şair, yazacağı şiirin hangi ölçüde kahramanlığı ifade edeceğini iyi bilir: Kayabaşı, Varsağı, Koçaklama, Destan türleriyle heyecanlarımızı sınıflandırır ve ona göre hitap eder; bu konuda verebileceğimiz

¹³ Nihat Sami Banarlı, *a.g.e.*, Remzi Kitabevi, İst. 1975, s.75.

çok örnek vardır. Konumuzun ana unsurlarından bir bölümü Budin, Estergon ve Hanya Kalelerinin fethi olduğu için bu konuda destan yazan“Ozan Âşık”ın veya“Âşık Ozan”ın, “Kayıkçı Kul Mustafa”nın,“Gazi Âşık Hasan”ın Destanlarını burada zikretmek yerinde olacaktır. Bu destanlar okunmağa doyulmayacak kadar güzel eserlerdir. Konumuzun muhtevasına uygun düşün diye bu destanların özellikle harp sahnelerini anlatan bölümlerini veya harbin sonucunu anlatan kısımlarından bahsetmek istiyoruz. Garip Âşık Ozan’ın,¹⁴ Girit Fethi’ni müjdeleyen destanında:

GİRİT DESTANI

“Girit defterleri irsal olundu
Hâk-i izzetinle bil Pâdişâhum
Cümle düşmanların bağı delindi,
Sen gül gibi açıl, gül Pâdişâhum!

Top, tüfek sesinden inledi dağlar
Yanar, ateşlerden açılır bağlar,
Venedik Kralı ah edip, ağlar,
Akar gözlerinden sel Pâdişâhum!

Gaziler kılıcın alır destine
Cümlesin murâdı küffâr kaskine,
Elli beş gününde Girit üstüne
Ser verip, ser aldı kul Pâdişâhum

Garip Âşık bunu böyle der idi
Kalmayıp düşmanın bağı eridi
Bin elli beşinde aldık Girid’i
Gayet mübârektir hal Pâdişâhum¹⁵

¹⁴ Burada adı geçen ozanların (Gazi Âşık Ozan, Garip Âşık Ozan, Ozan Âşık, Ozan Âşık) isimlerinde farklı rivayetlerden dolayı karışıklık olduğu görülmektedir.

¹⁵ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1968, II. 423.

Hanya'nın fethine şahit olan Âşık Ozan Girit'in fethine de tanıklık etmiştir. Çok uzun süre fethedilemeyen Girit'in Osmanlı'ya insan ve maddi yönden maliyeti çok ağır olmuştur. Öyle ki, her gün Girit'in fethedilemeyişinden kahrolan Padişah Sultan İbrahim'in yanında Girit konusu açılmamağa özen gösterilmiş! Halk arasındaki (anonim) rivayetlere göre: Girit fethedilince, bu müjdeyi Padişah'a arz edecek cesareti kimse gösterememiş! Sarayın aşçıbaşı, Padişah'a "Tirit" yemeği yapmış; yemeği sunarken "Sultanım: yemeğiniz tirit, feth olundu Girit!" diyerek Girit'in fethini müjdelemiş! Bu müjde çok buruk bir müjde olarak tarihteki yerini almıştır.

Bilinen bir gerçek de: 16.yy sonunda başlayan duraklama dönemi, mağlubiyetlerle, gerileme döneminin habercisi oluvermiş. İstikrarsızlık her alanda kendini hissettirmiş; geçmişin parlak ve fetihli günler geride kalmış, yerini (zorla) sulha, mağlubiyetlere, toprak ve itibar kaybına bırakmıştır. Merkezi idarenin kontrolü zayıflamış, yetersiz idare yetersiz olanların eline geçmiş, iyi yönetilememiştir. İletişim zayıflamış; halkın, askerinin, cephenin halinden sorumlu olanlar sorumsuzca davranmış, tedbirde yetersiz ve ilgisiz olmakla kalmamışlar, çaresizlere de çare olamamışlar! Bu sıkıntılı günlerde, yetkili makamlarda bulunanlar İdarenin başını (birçok konuda) bilgilendirmemiş, suni bahaneler üretmekle kendilerini sorumluluktan kurtarmağa, mazeret üretmeğe çalışmışlar! Bu durumu bizzat yaşayan askerlerin sözcüsü olan ozanlar susmamış, şikâyetle bulunmuş, Padişah'ı uyurmağa, nelerin yapılması gerektiğini anlatarak, kötü yönetimin nelere mal olacağını acı bir dille ifadeye çalışmışlar. Tamışvarlı Âşık Hasan'ın Estergon, Budin, Uyvar ve Eğri Kalelerinin elden çıkışını (halkın düşünen vicdanı olarak) "Koşma" tarzında bir ağıtla Padişah'a sunması önemli bir hususu gözler önüne sermektedir! Elbetteki, idraki olan sorumlular bu ikazdan, nasibini almıştır:

AĞIT

"Ne çeker kulların serhad élinde
Bilinmez Hünkârım görülmeyince!
Bunca memleketin kâfir elinde
Kaldı, inanmadın ayrılmayınca!

Kimi şehit oldu, kimi giriftâr
Kâfirin elinde inler zâr ü zâr
Estergon'la Budin, Eğri'yle Uyvar

Ele girmez Şâhım yorulmayınca

Gâziler başına takıp çelengi
Kııardı Nemçe'yi, Macar, Fireng'i,
Neylesin, kulların edemez cengi!
Hâl ü hatırları sorulmayınca!

Hasan der: “Göklere çıkmıştı ahım;
Hüda'm bağışlasın, yoktur günâhım!
Tamışvar Kal'asın bil Pâdişâhım:
Vermeyiz kâfire kırılmayınca”!¹⁶

Görüldüğü gibi, devlet iyi idare edildiğinde komutanlara övgüler, destanlar, alkışlar tutulurken, kötü idareye de ağıtlar, hicivler, yergiler söylenmiştir. Şehit arkadaşlarına ağıtlar yakan ozanlar, kötü idare edildiklerinde tepkilerini göstermekten çekinmeyip, hicvedici şiirler yazıvermişler. Harp edebiyatımıza kronolojik olarak baktığımızda Viyana Seferi öncesi ve Viyana sonrası olarak ikiye ayırabiliriz. Viyana öncesinde çoğunlukla Fetih-nâmeler, Gazavat-nâmeler, Zafer-nâmeler, Destanlar ve Tebrikler görülürken, Viyana Seferi sonrasında Şikâyet-nâmeler, Ağıtlar çoğalır ve gündemi oluşturur! Vatan topraklarının kaybı birbirini takip eder, ağıtlar da durmaz sel olup, akar..! Eski adı Budin, şimdiki adı Budapeşte olan vatan toprağı 150 yıl Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra elden çıkar; kaybedilir! Bu hal belki de mağlubiyet acılarının en acı olanlarından! Bu mağlubiyet son değil, sonun da başlangıcıdır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Seferi ve mağlubiyeti Osmanlı'nın dönüm noktasıdır. Harp tarihçilerinin de ittifakına göre, Viyana'nın alınmamasındaki en büyük etken, askere(Yeniçeri'ye) şehri yağma izninin verilmeyişidir. Bu asil davranış, düşman tarafından karşılık bulmamış, savaşı ve kalelerini kaybedince Müslüman Türk halkı (kadını, kızı, genci) Sıırlar, Hırvatlar ve Macarlar tarafından yağma edilmiş, askerlerine peşkeş çekilmiş, köle olarak satılmıştır. Müslüman Türk halkın canları, malları ve namusları ayaklar altında kalmıştır. Budin'in Müdafaasında kale komutanı Abdurrahman Abdi Paşa şehit olmuş; kale düşmüştür. Paşa'nın ailesi ve kale sakinlerinden yirmi gemi dolusu kadın, kız ve çocuklar haraç mezat satılmış, düşman askerine peşkeş çekilmiştir. Teslim olan askerler boğazlanmış, öldürülmüştür! Bir kısım askerler çırılçıplak soyulmuş, soğukta bekletilmiş; açlıktan ve donarak telef olmaları sağlanmıştır. Bu onulmaz

¹⁶ Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, II. 422.

yanarının birçok Âşık ve Ozan tarafından Ağıt'larla dile getirilmesi hadisenin ne kadar vahim olduğunu göstermektedir. Budin için Ağıt yakan şairlerimizden biri de Pir Ğâib Abdal'dır. Bu bölgede yaşamış ve Kalenderî bir mutasavvıf olan Gül Baba'dan yardım beklendiğini ifade eden şiir içimizi yakmaktadır:

GÜL BABA SULTAN

Gelin bu gün dost iline varalım
Arşa direk, direk zârım, Gül Baba
Yârimden ayrıldım, feryâd ederim!
Kalmadı nâmus ve ârim Gül Baba!

Kan revandır gözümüzde yaşımız,
Bir araya gelmez oldu beşimiz,
Şimdengeru "Hû" demektir işimiz;
Gel dînim, imânım, nûrum Gül Baba!

Geleydi aklım dört köşe bürünsün,
İstekliye muradını verirsin,
Din sürûru Muhammed'in nûrusun,
Gel dînim, imânım, yârim Gül Baba!

Pîr Ğâib Abdal'ım, çekerler yasın,
Tuna'da kalmıştır senin göz yaşın,
Geleydi aklım dört köşe gezersin,
Gel dînim, imânım, nûrum Gül Baba!¹⁷

Bu Ağıt'ın devamını Şükrü Elçin bulup yayınlayarak Nefes'in devamında halkın tekrar toplandığını, Budin'i yeniden almanın imkânsızlığını anlatır. Artık, Gül Baba'nın himmetinden bile ümid kesilmiştir:

¹⁷ M. Halit Bayrı, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 3. Sayı, Ankara 1949.

Kan revandır gözümüzde yaşımız,
Şükür bir araya geldi beşimiz,
Şimdengeru “Hû demekdür işimiz,
Arşa direk, direk dârım Gül Baba!

Gördüm kılıcın tutar elinde,
Keskin eserleri vardır yayında,
Yardımcımız olsun mahşer gününde,
Gel, dînim, îmânım, nûrum Gül Baba!

Yedi iklim dört köşeye yürürsün,
İstekliye murâdını verirsin,
Din serveri Muhammed’in nûrusun,
Ah, dînim, îmânım, nûrum Gül Baba!

Pîr Ğâib Abdal’ım, çekerler yasın,
Tuna’da vermişti Ğâib’ce sesin,
Yedi iklim dört köşede gözcüsün
Ah, dînim, îmânım, nûrum Gül Baba!¹⁸

Bu şiir bir önceki Gül Baba şiirinin varyantı olarak da yorumlanabilir. Budin’in düşmesine (kadın, erkek) birçok ozanın ağıt yazdığına şahit oluyoruz. Gazi Âşık Hasan’ın Ağıt’ı bize her şeyi açıkça anlatmaktadır:

BUDİM TÜRKÜSÜ

Düşman geldi bağladı hep cümle rahîm der Budim,
Gelmeyen imdâdına çeksün günâhın der Budim,
Kalmışım küffâr elinde yalnız zâr ü zebûn,
Ser çeküb burc ü bedenden çıktı ahım der Budim!

¹⁸ Şükrü Elçin, *Türk Dili Dergisi*, Sayı 620, Ankara 2003.

Olmuş idim bir zaman sedd-i İslâm'a kilid,
Nice cânlar din yolunda uğruma oldu şehîd!
Tâ kiyâmet aşr olunca kesmezem Hak'dan ümîd,
Bir gün ola açıla baht-ı siyahım der Budim!

Pâdişâhım, meskenim küffâra şayan eyleme!
Akıtıp çeşmim yaşın cismimde giryân eyleme,
Bu hususta suç bulup kimseye bühtân eyleme,
Tâ ezelden böyle yazmıştır İlâhım der Budim!

Gitti varım göz göre düşmanlara oldu nasîb!
Yâ İlâhî sen kerem kıl zahmime gönder tabîb!
Hey yazık düşman elinde yıkılıp kaldı garib,
Mescid ü minberlerin hep kiblegâhım der Budim!

Der Hasan, hiç bilmeyenler söyleşür efsânemi,
Din-i İslâmın içinde Hakk tüketmiş danemi,
Sene bin doksan yedide zapt edib cephânemi,
Nasib oldu düşmana zırh ü silâhım der Budim!¹⁹

Âşık Gazi Hasan'ın bu yorumuna başka askerler de katılmışlar, Padişah'tan şikâyet ederek Ağıtlar yakmışlar; bu ağıtlarda savaşın en kötü sonuçlarını sineye çekmek mecburiyetinde kalmışlar. Savaşın bütün olumsuzluklarının yanında vatanlarından, canlarından ve onurlu yaşantılarından mahrum olmuşlar! İşte bir feryad! Bu şiirin yazarı belli değildir; ama sanki halkın vicdanını dile getiren anonim bir şiir olarak buraya alıyoruz:

BUDİM TÜRKÜSÜ

Gördünüz mü bize Hünkâr n'eyledi?
Budim kullarını esir eyledi!

¹⁹ İsmail Tosun Saral, *a.g.e.*, s.5.

BALKAN SAVAŞLARI İLE İLGİLİ DESTAN VE AĞITLARIMIZ

Sadr-ı Azîm bize imdâd vermedi!
Yazık oldu aldı düşman Budim'i!

Yüzün göstermeyen ay ü güneşe,
Gitdi güzel kızlar Krala peşkeşe!
Karga, kuzgun doysun karadan leşe,
Yazık oldu aldı düşman Budim'i!

Avret, oğlan koyun gibi meleşür!
Gitdi kâfir erzağı, malı paylaşur!
On bin avret esir olup halleşür,
Yazık oldu aldı düşman Budim'i!

Ah, Budim'in büyük, büyük evleri,
Dört tarafta bekler gerçek erleri,
Görün başımıza gelen halleri,
Yazık oldu aldı düşman Budim'i!

Ah Budim'in yassı, yassı yolları,
İçinde gezerdi Hûri kızları,
Görün başımıza gelen halleri
Yazık oldu aldı düşman Budim'i!

Toprak kulesinden yürüş ittiler,
Yüğrük atlar ala kana battılar,
Nice canlar şehid olub yattılar,
Yazık oldu aldı düşman Budim'i!

Günde beş bin kunpanası atıldı,
Yidi kulesinin surları yıkıldı,

Yüz bin adam niya ile basıldı,
Yazık oldu aldı düşman Budim'i!

Ol şâh-bâz yiğitler elleri bağlı!
Kâfirler elinde dilleri bağlı!
Alıp götürdüler Estergon'a doğru,
Yazık oldu aldı düşman Budim'i

İmdâda gelmeyen çeksün azabı!
Kıyâmet gününde versün cevâbı!
Düşen şehitlerin yoktur hisâbı!
Yazık oldu aldı düşman Budim'i²⁰ (Anonim)

Dönemin âşık ozanlarından (büyük bir ihtimalle) Asker ozanlardan Âşık Revânî'nin Budin üzerine yazmış olduğu ağıt, bir ağıt olmaktan öte aynı zamanda bir "Münacaat", Allâh'a yalvarma örneğidir. Divan tarzı ve murabba özelliği taşıyan bu şiir aruz vezniyle yazılmıştır. Budin'i müşahhaslaştırarak, onun adına söylenmiş bir feryattır:

BUDİM

Dinleyiniz Hak için ya Rab, zârım der Budim;
Kâfire verdin benim dâr-ı diyârım der Budim.
Mescid ü mihrâblarım büt-hâne kıldılar benim;
Çiğnemek lâyük mı kâfirler mezârım der Budim!

Döndü İslâm askerinin zâhiren kevkebleri,
Kodılar cümle imâretlerime merkebleri!
İtdiler meyhâne Kur'ân okunan mektebleri,
Toldı hem a'dayı yer yer bâzârım der Budim!

²⁰ İsmail Tosun Saral, *a.g.e.*, s. 9.

İnmez oldu üstüme cefâsı Hakk'ın rahmeti,
Günde beş kez açılırken bana bâb-ı Cenneti!
Ey dirîğa gitdi benden şol Muhammed Ümmeti
Soktı küffâr putları burc-ı hisârım der Budim!

Ey Revânî, ehl-i İslâm gün ola gelür deyu,
'Akibet mağrîb ü maşrık anların olur deyu,
Âl-i Osmân oğlu bir gün feth ider alur deyu
Gice-gündüz ol gün için intizârım der Budim!²¹

Kaybedenin, neleri kaybettiğini şimdi daha iyi anlamaktayız. Evleri, malları, ibadethaneleri işgal edilmiş, itibarları ellerinden alınmış, tek ümidi Allâh'a yönelmek olan halkın acısını hiçbir şey dindiremez. Budim elden çıktıktan sonra askerler çeşitli yollarla merkezden uzaklaşmış, sağ kalanlar tekrar toparlanmaya çalışmıştır. Yapılan hataların düzeltilmesi, kaybedilen yerlerin yeniden alınması temennisiyle Sultan II. Mustafa döneminde yazılmış olan bu Türkü Âşık Mecnûnî'ye aittir; askeri yeniden gazaya teşvik etmektedir:

BUDİM TÜRKÜSÜ

Bu düşman feth olmaz deyu gam yeme,
Feth olur gâziler, saati vardır!
Mevlâm bize yardım etmedi, deme,
Bunda Yaradan'ın hikmeti vardır!

Budin Kal'ası feth olunmaz mı?
Yaza kalır, böyle sarp alınmaz mı?
Du'âsı müstecâb kul bulunmaz mı?
Bu kadar Muhammed Ümmeti vardır!

²¹ İsmail Tosun Saral, *a.g.e.*, s. 10.

Koç yiğitler kurban olmak arzular,
Böyle imiş serde olan yazılar,
Dönmeyelim, döğüşelim gaziler!
Şehitlere Hakk'ın rahmeti vardır!

Der Mecnûnî, bizi yaratan Ganî,
Hatasız eyleye Mustafa Hân'ı,
İnşaallâh feth olur anın düşmânı,
Hemen bir, iki gün zahmeti vardır!²²

Budin, Estergon ve Hanya için yazılmış olan ağıtlar hem çok, hem de birbiriyle karışmış ve kaynaşmıştır. Birçok türkünün birbirinin varyantı olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Bu durum bize halkımızın bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Bu konuda en çok varyantı olan bir türküyü buraya alıyoruz. Bu türkülerin ayrıca açıklanmaya ihtiyacı yoktur. Bu türküler bu gün bile bağrımızı yakmaktadır. Vatan sevgisini ve kaybını dile getiren bir varyantı sunmakta yarar görüyoruz:

BUDİN TÜRKÜSÜ

Budin dedikleri Aksu'yun başı
Kan ile yoğrulmuş toprağı, taşı!
Çerkes Bayraktar şehitler başı,
Geldi küffâr aldı kale Budin'i
Aldı Budin kalasını, geçti bedeni!

Cephâne tutuştu, aklımız şaştı,
Selâtin Câmi'si havaya uçtu!
Askerin yarısı hep şehit düştü!
Geldi küffâr, aldı Kale Budin'i,
Aldı Budin Kalasını, geçti bedeni!

²² İsmail. Tosun Saral, *a.g.e.*, s.11.

BALKAN SAVAŞLARI İLE İLGİLİ DESTAN VE AĞITLARIMIZ

Budin'in üstünde doğdu bir yıldız,
Aldı hayin küffâr on iki bin kız!
Kimi Kadı, kimi Müftü, Müderris,
Aman Pâdişâhım imdâd umarız!
İmdâdsız kalaya imdâd bekleriz!

Budin dedikleri çepçevre meşe,
Kurdunu, kuşunu doyurduk leşe!
Hüngür, hüngür ağlar genç Ali Paşa!
Geldi küffâr aldı Kale Budin'i,
Aldı Budin Kalesini geçti bedeni!

Budin içinde biz üç kız idik,
Altun kafes içre besli kuzuyduk,
Küffârın eline lâyık değildik
Geldi küffâr aldı Kale Budin'i
Aldı Budin Kalasını, geçti bedeni!²³

Yüzlerce kale ve şehir kaybedilmiş; buradaki Müslüman ve Türk halkı zebun olmuş; her türlü hayat haklarını, hatta hayatlarını kaybetmiştir! Asırlar süren ağıt geleneği 250 yıl sonra bile tazeliğini, acısını hissettirmektedir. Cahit ÖZTELLİ'nin bir yazısında: Bulgaristan göçmeni olan Necip CABADAK'tan derlediği bu ağıt bir ibret levhasıdır:

BUDİN TÜRKÜSÜ
Bir sabah namazında üç top atıldı;
Topların heybetinden ay, gün tutuldu!
Aman, aman Pâdişâhım, aman, sen de bilirsin!
Geldi kâfir sardı Budin Kaleyı,
Geldi düşman aldı nazlı Budin'i

²³ Cahit Öztelli, *Türk Forklor Araştırmaları Dergisi*, "İki elli Yıllık Bir Savaş Türküsü", Sayı 148, Ankara 1961.

Budin dedikleri bir metin kasaba,
Sıvamış kolları döndü kasaba,
Kesilen kelleler gelmez hesaba,
Geldi kâfir sardı Budin Kaleyi,
Geldi düşman aldı nazlı Budin'i!

.....

Çeşmelerde abdest alınmaz oldu!
Câmilerde namaz kılınmaz oldu!
Aman Pâdişâhum aman elden al bizi
Geldi kâfir sardı Budin Kaleyi,
Geldi düşman aldı nazlı Budin'i!²⁴

Budin Müdafaasında erkeklerimiz kadar, kadınlarımız da mücadele etmiş; felaketi birlikte karşılamıştır. Kadın âşıklarımız ağıtlar yakarak, kadın gözüyle vatanı ve hürriyeti kaybetmenin acısını bizlere anlatmışlar. Bu ağıtlar karşısında ağlamamak mümkün değildir. İşte Budinli Dizdar Kız'ın devlet ve millet adına yakılmış ağıt'ı:

BUDİNLİ DİZDAR KIZIN AĞIDI
Yeşiller giyindim de çıktım salındım;
Doğan aylar gibi doğdum, salındım;
Yıkılası Budin sende bulundum,
Pâdişâhum, beni elden alsana!

Beç Kralı sarhoş olmuş oturur,
Bizi bir, bir kışlasına getirir,
Kâdir Mevla'm daha neler bitirir,
Pâdişâhum, beni elden alsana!²⁵

²⁴ Necip Cabadak, Bulgaristan, Şumnu, Osmanpazar Kasabası Kestane Köyü'nden; Alaçam, Karahüseyin Köyüne göçmen olarak gelmiş bir vatandaş.

²⁵ İsmail Tosun Saral, *a.g.e.*, s. 9.

Budinli Benli Halime'nin ağıdı bu olaya başka bir pencereden bakış, başka bir ağızdan sesleniştir:

BUDİN'DEN BENLİ HALİME'NİN AĞIDI

Adımı sorarsan Benli Halime,
Saçımı sorarsan dört dolandır belime,
Gören ağlar, bakan ağlar benim halime,
Aman Pâdişâhım sorusun sen ver.

.....²⁶

Dövüşürüz geceli, gündüzlü biz
Allah, Allah eder ay ile yıldız
Defteriyle gitti on altı bin kız
Aman Pâdişâhım sorusun sen ver!

Budin Kalasında toplar atılır,
Gelinler, kızlar sıra ile satılır,
Heybetinden aylar, günler tutulur,
Aman Pâdişâhım sorusun sen ver!²⁷

Budin ile ilgili birçok ağıtlar elimizde mevcuttur. Bunlarda en acıklıların Kadınlarımızın yakmış (söylemiş) olduğu ağıtlardır. Budinli Razi Kız'ın Ağıtını, önemli ve gerekli gördüğümüz için zikretmek istiyoruz. Bu şiir bir sosyal feryattır:

TUTSAK KIZLAR AĞIDI

Haberlige gidin durman gaziler,
Gece, gündüz feryâd ile zârumdur.
Bizim yerde bizi ağlar diyesiz,

²⁶ Aradaki 2 bend özel yaşantıdan bahsettiği için buraya alınmamıştır.

²⁷ İsmail Tosun Saral, a.g.e. s.8.

Tutuđu ben yanar, ağlar diyesiz!

Kara gavur yeryüzünü bürüdü,
Esir etdi bizi bunda sürüdü,
Yalın kılıç oldu şehre yürüdü,
Bize böyle zulüm oldu diyesiz!

Varın deyin anam giysin karayı,
Durağımız Erdelođlu Sarayı,
Gelsin bizi şehir, şehir arayı,
Saray değil bize zindan diyesiz!

Esir olduk kaldık bunda kimimiz,
Arđa çıktı bizim ah ü zârımız,
Aramızda şehit oldu çoğumuz,
Kıyamet gününü gördük diyesiz!

Sarhoş olup, tahta geçer oturur,
Müselmanlar, bunu kimler götürür?
Bizi karşusuna bir, bir getirür
Al-Osman'da gayret yok mu diyesiz!

Al-Osman'ın ellerini daim gözlerüz,
Dokuz tane pađa-zâde kızlaruz,
Ellerden şimdi hep haber gözlerüz,
Bir kâfire esir olduk diyesiz!

Hak'tan gayrı kimse yoktur dilimde,
Evvel böyle kısmet imiđ kalemde,
Kelepçeler vardur iki elimde,

İşidenler, hep ağlaşur diye siz!

Ben Râzi Kadın'ım oldum zarıcı,
Her karanlığa bir aydınlık verici,
Elimde kalmadı altınla inci,
Yanık derdim, yoktur derman diyesiz!²⁸

Bu tür ağıtların benzer olanlarını buraya almak yerine, farklı deyişlere öncelik vermeğe çalıştık. Bu konuda batılı müsteşrikler de tarama yapmış, buldukları feryatları (özellikle Türkiyatçılar) dile getirmiş, rastladıkları belgeleri yayınlamaktan kaçınmamıştır. Eger örnek vermek gerekirse: Macar Türkiyatçı olan Włodzimierz ZAJACZKOWSKI'nin derlediği bir Budin Türküyü buraya alarak, okuyucularımıza sunuyoruz:

Budin dedikleri
Bir ufacık kasaba,
İçinde kesilen kelleler
Gelmez esaba!

Budin içerisinde
Bir ufacık çarşı,
Yürüyün çocuklar
Düşmana karşı!

Geldi düşman sardı
Aldı nazlı Budin'i,
Aman Pâdişâhım
Gitti Budin'im!²⁹

²⁸ İsmail Tosun Saral, *a.g.e.*, s.8.

²⁹ İsmail Tosun Saral, *a.g.e.*, s.7.

Maksadımız insanları acıtmak veya acındırmak değildir. Bu acı hadiseleri de unutmamak gerekir. Harbin bütün boyutlarını yaşayan ve acısını çekenlerin dilinden dinlemek, onları rahmetle ve minnetle anmak görevimiz olsa gerektir. Biz bu konuyu değerli edebi şahsiyetimiz ve şairimiz Orhan Şaik GÖKYAY'ın kaleminden Budin için söylenilmiş son söz olarak takdim ediyor, Gazilerimizin, Şehitlerimizin aziz hatırasına hürmeten Budin Türküsü'nü sunuyorum:

BUDİN TÜRKÜSÜ

Çıktım yücesine tarihe baktım,
Yoktur bir diyarda eşi Budin'in;
Beni merak aldı bir rakam döktüm,
Tuna ile birdir yaşı Budin'in

Kızları var yosma, yosma bakışır,
Gül bedene ne giyseler yakışır,
Kâkül ile fesleğenler tokuşur,
Güzellerle hoştur başı Budin'in.

Bahçelerde elvan, elvan gülleri,
Yaz gelince bülbüllenir dalları,
Bozbulanık coşkun akar selleri,
El'aman çağırışır kışı Budin'in.

İlham alır gönlüm Tuna Boyu'ndan,
Yanık bağrım kanmak ister suyundan,
Selam getir paşasından, beyinden,
Bir türlü kurumaz yaşı Budin'in.

Bir ünü var şu dünyayı tutmuştur,
Küffâr ile nice cenkler etmiştir,
Budin bizim dinimize yatmıştır,
Gazi erenlerdir düşü Budin'in.

Gökyay'ım tarihi ser be ser gezdim,
Susmuş yankıları söylettim, yazdım
Budin'de âşına bir çehre sezdim,
Ne hoş Türkçe öter kuşu Budin'in³⁰

SONUÇ

Devlet toplumun mücessem şahsiyetini temsil eder. Devlet başarılı olduğunda halkı refah ve saadeti doyasıya tadarken, iyi yönetilmediği, gereği yapılmadığı zamanda bütün faturanın halka çıktığını, telafisi mümkün olmayan acılar çektiğini görüyoruz. Edebiyatın bir görevi de olanlara tanık olmak ve gelecek nesillere olayları nedenleriyle birlikte hatırlatmaktır. Hafızası olmayan halkın geleceği de olmayacaktır. Tarihi yapanlar sorumluluğunu yüklenirken, yazarlar da kıvancı ve acıları yüklenirler. Amacımız: “Geçmişten ibret almazsa kişi, gelecekte ibret almaktır işi” gerçeğini hatırlamak ve hatırlatmaktır.

CONCLUSION

State represents the materialized personality of the society. When state is successful the community enjoy welfare and happiness; nevertheless, when it is not governed properly and when the necessary actions are not taken on time, the people pick up the cost and we witness that they suffer from nonrecoverable sorrows.

One of the responsibilities of literature is to witness the events happening and remind them all to the future generations with their reasons. Society with no memory will have no future. While history makers were incurring responsibilities, its writers were sharing the happiness and grief. Our aim is to remember and remind the people of the reality: “Should not a person draw up a lesson from the past, he will be obliged to do it in the future.”

³⁰ Orhan Şaik Gökyay, *Türk Dili Dergisi (TDK)*, Sayı:431, Ankara Üniv. Basımevi 1987.

KAYNAKÇA

- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Banarlı, Nihat Sami, *Türk Edebiyatı Lise I*, Remzi Kitabevi İst, 1975.
- Bayrı, M. Halit, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Ankara 1949.
- Beyatlı, Yahya Kemâl, *Kendi Gök Kubbemiz*, Milli Eğitim Basımevi İst.1989
- Divan-ı I. Sultan Ahmet, *Yazma Eserler*, Özel Ertan Kitaplığı, Sakarya.
- Elçin, Şükrü, *Türk Dili Dergisi*, Sayı 620, 2003 Ağustos, Ankara
- Gökyay, Orhan Şaik, *Türk Dili Dergisi TDK*, Sayı: 431, Ankara Ün. Basımevi, 1987.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, Marmara Kitabevi, İst. 1945.
- İpekten, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*, Milli Eğitim Basımevi İst. 1998.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1968.
- Necdet, Ahmet, *Bugünün Diliyle Divan Edebiyatı Antolojisi*, Adam Yay. İst.1995
- Nef'i, Haz. Abdülkadir Karahan, *Nef'i Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Milli Eğitim Basımevi 1972.
- Öztelli, Cahit, *250 Yıllık Bir Savaş Türküsü*, Derleme.
- Peçevi, İbrahim, *Peçevi Tarihi*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank.1982
- Saral, İsmail Tosun, *Kalelerden Budin Kalesi'nin Kaybı*, Anonim Derleme.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı Tarihi*, Vilayet yayınları, İst. 1981.
- Uyanık, Fatma Sara, *Kırklareli Sosyal Bilimler Enst.*, Divan Edebiyatında İki Büyük Hanım Şair Hubbi ve Mihri Hatun.

BEU. SBE. Derg.
Cilt:3 Sayı:2 Aralık 2014

KUTSAL BİR FENOMEN OLARAK YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET'TE GÜVERCİN

Orhan Yılmaz,* Füsün Coşkun,** Mehmet Ertuğrul***

Özet: Bu çalışmada güvercinin dinler ve dini uygulamalardaki önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Güvercinin günümüzden yaklaşık olarak 6.500 yıl önce evcilleştirildiğine inanılmaktadır. Aradan geçen bu uzun dönem boyunca güvercin insan için önemli bir iletişim aracı idi. Mektupla haberleşme keşfedilene kadar, haberleşme için en önemli bir iletişim aracı güvercin idi. Bu nedenle güvercin insan hayatında önemli etkilerde bulunmuştur. Güvercin ile ilgili bazı bilgilere Tevrat, Eski Ahit, İncil, Kuran gibi tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarında, kutsal mekânlarda, ölüm ruhu olarak masallarda ve Alevi-Bektaşî geleneğinde rastlanabilir. Güvercinin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi tek tanrılı dinlerde önemli bir evcil hayvan ve varlık olarak görüldüğünü söylemek yanlış olmaz.

Anahtar sözcükler: *Güvercin, Kutsal Nesne, Tek Tanrılı Din, Dini Uygulama, Alevi-Bektaşî Geleneği.*

PIGEON AS A HOLY PHENOMENON IN JUDAISM, CHRISTIANITY AND ISLAM

Abstract: In this study importance of pigeon in religions and religious practices was tried to be explained. It is believed that the pigeon was domesticated about 6.500 years ago. During this long period pigeon was an important communication tool in human life. Until communication by letter was invented, pigeon was the most important communication tool for human. Because of this reason, pigeon has an important effect on human life. Some evidence related to pigeon can be seen in the books of Torah, Old Testament, Bible, Quran of monotheistic religions, monotheistic religion practices, holy buildings, tales as death spirit and Alevi-Bektaşî tradition. It can be said that pigeon is an important domestic animal and a holy creature in monotheistic religions of Judaism, Christianity and Islam.

Keywords: *Pigeon, Holy Object, Monotheistic Religious, Religion Practices, Alevi-Bektaşî Tradition*

* Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootekni Bölümü, yilmaz@comu.edu.tr.

** Yrd.Doç., Ahi Evran Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü.

*** Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootekni Bölümü.

KUTSAL BİR FENOMEN OLARAK YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET’TE GÜVERCİN

GİRİŞ

Güvercin Osmanlıca eski yazı metinlerde “kebuter” ve “hamam” olarak geçer. Geçmiş zamanlarda posta görevinde kullanılması ile meşhur güvercin, edebiyatta bir av kuşu olarak avcı kuşlarla beraber anıldığı gibi sevgili için de bir sembol olarak kullanılmıştır.¹ Yazı icat edilmeden önce ilk haberleşme kaynağı duman idi. Yazı keşfedildikten sonra, mektup ile haberleşme dönemi başladı. Bu dönemde, uzak mesafeler arasında haberleşme de güvercin büyük önem kazandı.²

İslamiyet’te güvercin Allah’ı tespih eden hayvanlar arasında anılmaktadır. Güvercin, Ahmet Dai’nin Siracü’l-Kulub isimli eserinin Koyunoğlu nüshasında “Bakidür, ganidür, Çalap cümle nesneden yüce, irişür kullarına rahmet irtegicedür” tespihatını yapmaktadır. Kemal Yavuz nüshasına göre ise güvercinin tespihatı “Her diri ölecekdür, her yini dahi eskiyecekdür.” şeklindedir. Topkapı-Revân nüshasında ise güvercin “Dükeli yavuzluk andan ırak arı Tanrı’m, dükelinden yüce Tanrı’m, yirler yaratılmadan var Tanrı’m” tespihatını dile getirmektedir.³

YAHUDİLİKTE GÜVERCİN

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat’ın Tekvin bölümünde Nuh Tufanı anlatılmıştır. Tevrat’ta⁴ Nuh Tufanının sonuna doğru, suların çekilip, çekilmediğini kontrol etmek için gemiden önce kuzgun gönderildiği ancak görevini yapmaması üzerine peşinden bir güvercin gönderildiği anlatılmaktadır. Güvercin gemiye ağzında bir zeytin dalı ile dönmüş ve böylece Allah ile insanlara arasında tekrar barış sağlandığı müjdelenmiştir. Bu olaydan sonra zeytin dalı ve güvercin barış sembolleri olarak kabul edilmiştir. “Zeytin dalı uzatmak” deyimini de aynı nedene dayanmaktadır.⁵

Hız. İbrahim’in, oğlu Hız. İsmail’i kurban etme sözü vermesi ile ilgili olay, tek tanrılı dinlerde hayvanların kurban edilmeleri ile ilgili uygulamaların başlangıcı olarak kabul edilir. Tevrat’ta Allah tarafından İbrahim peygambere kurban konusunda verilen emirler duyurulmaktadır.⁶

¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 2. C., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara. 1989, s. 39.

² Köksal Genç, “Sözel Dünya’dan Sanal Dünyaya Bir İletişim Hiyerarşisi: Mektup – E-Post – Msn.”, *Milli Folklor Dergisi*, 2007, s. 146.

³ Yakup Karasoy, “Siracü’l-Kulub ve Eserdeki Hayvan Tespihleri.”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006, s. 47.

⁴ Anonim, *Tevratı Şerif Yahut Eski Ahit Kitabı* (İçinde: Kitabı Mukaddes - Eski ve Yeni Ahit – Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil). Ohan Matbaacılık, İstanbul. 1997. s. 11, Tekvin 8.

⁵ Altan Armutak, “Yahudi ve Hıristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları.”, *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 2008, s. 43.

⁶ *Tevratı Şerif Yahut Eski Ahit Kitabı*, Tekvin 15/ 9-11.

“Bana üç yıllık bir inek ve üç yıllık bir keçi ve üç yıllık bir koç ve bir kumru ve bir güvercin yavrusu al. Ve bütün bunları ona aldı ve onları ortadan yardı ve her yarımı ötekinin karşısına koydu, fakat kuşları yarmadı. Ve yırtıcı kuşlar cesetlerin üzerine indiler ve İbrahim onları kovdu”⁷

Eski Ahit’e göre yemin kefareti için veya bir olayı bilip de kendinden şahitlik istenen kişinin gerçeği saklaması durumunda koyun, kuzu, keçi, iki güvercin (kumru da olabilir) kurban etmesinin gerektiği bildirilmektedir. Kurban edilen bu hayvana “günah kurbanı” adı verilir ve kurban edilen hayvanın türü, kişinin sosyal statüsüne göre değişir. Eğer günah kurbanı kesen yüksek din adamı ise boğa, yönetici sınıfından biri ise keçi, halktan biri ise dişi keçi veya kuzu, eğer sıradan vatandaş fakir ise iki kumru veya iki güvercin yavrusu sunmalıdır. Eğer kişi bunları da sunamayacak kadar fakir ise, az miktarda un sunmakla kefareti ödeyebilirdi.⁸

HIRİSTİYANLIKTAKİ GÜVERCİN

İncil’deki hayvan motifi, Tevrat ve Zebur’a göre daha azdır. İncil’de en sık bahsedilen hayvan figürü kuzu, koyun ve balıkla birlikte, güvercinden de bahsedilmektedir. Nuh Peygamberin kıssasında şöyle anlatılmaktadır:

“Kırk gün sonra Nuh yapmış olduğu geminin penceresini açtı. Kuzgunu dışarı gönderdi. Kuzgun sular kuruyuncaya kadar dönmedi, uçup durdu. Bunun üzerine Nuh suların yeryüzünden çekilip çekilmediğini anlamak için güvercini gönderdi. Güvercin konacak yer bulamadı, çünkü her yer suyla kaplıydı. Gemiye, Nuh’un yanına döndü. Nuh uzanıp güvercini tuttu ve gemiye, yanına aldı. Yedi gün daha bekledi, sonra güvercini yine dışarı saldı. Güvercin gagasında yeni kopmuş bir zeytin yaprağıyla geri döndü. O zaman Nuh suların yeryüzünden çekilmiş olduğunu anladı. Yedi gün bekledikten sonra güvercini yine gönderdi. Bu kez güvercin geri dönmedi”⁹

Matta İncil’inde Allah’ın ruhunun bir güvercin gibi inip, İsa Peygamber’in üzerine geldiği yer almaktadır.¹⁰ “İşte sizi kurtların arasında koyunlar gibi gönderiyorum; imdi yılanlar gibi akıllı ve güvercinler gibi saf olun”¹¹

İncil’lerden Matta¹², Markos¹³, Luka¹⁴ ve Yuhanna’da¹⁵ Allah’ın ruhunun bir güvercin gibi göklerden Hz. İsa’nın üzerine indiği anlatılmaktadır.¹⁶

⁷ *Tevratı Şerif Yahut Eski Ahit Kitabı*, Tekvin 15/ 9-11.

⁸ Nermin Öztürk, “İlahi Dinlerde Yemin, Kefaret ve Kurban.”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, s. 181-183.

⁹ *Kitabı Mukaddes - Eski ve Yeni Ahit*, Sure 3, Ayet 16.

¹⁰ Anonim², *İncili Şerif Yahut İsa Mesihin Yeni Ahit Kitabı* (İçinde: *Kitabı Mukaddes - Eski ve Yeni Ahit – Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil*).Ohan Matbaacılık, İstanbul. 1997. s. 3, Matta 3/16.

¹¹ Matta, Sure 10, Ayet 16.

KUTSAL BİR FENOMEN OLARAK YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET’TE GÜVERCİN

Yuhanna’da¹⁷ bölümünde; “İsa Kudüs’e çıktı. Mabette sığır, koyun ve güvercin satanlar ile sarrafları oturmakta buldu. İplerden bir kamçı yapıp hepsini, koyunları, sığırları da mabetten kovdu, sarrafların paralarını devirdi ve güvercin ve güvercin satanlara dedi: Bunları buradan kaldırın; babamın evini bir ticaret evi yapmayın”¹⁸

Yuhanna’da¹⁹ “Yahya şehadet edip dedi: Ruhun gökten güvercin gibi indiğini gördüm ve onun üzerinde kaldı.”

Bazı İncillere sonradan resim eklenmiştir. 1.150 dolaylarında resimlenen bir İsveç İncili’nde Hz. Meryem şaşkınlık içinde ellerini kaldırmış pozisyonda iken, Kutsal Ruh’u simgeleyen bir güvercin yukarıdan Hz. Meryem’in üstüne inmiştir.²⁰

İzmir’in en eski dinsel yapısı olan St. Polycarp Kilisesi, 69-155 yılları arasında yaşamış İzmir Pispokosu ve sonradan aziz kabul edilen St. Polycarp adına yaptırılmıştır. St. Polycarp Kilisesi, Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen Anadolu’nun en ünlü yedi kişisinden birisidir. Kilisenin ana kubbesinin merkezinde “S” kıvrımlı bitkisel motiflerle süslü bir kabara üzerinde “Kutsal Ruh”un sembolü güvercin yer almaktadır.²¹

İSLAMİYETTE GÜVERCİN

a. Kur'an'da Güvercin

Kuran’da²² Hz. İbrahim, Allah’a ölümleri nasıl dirilttiğini sormaktadır. İlgili ayetlerde Allah, önce Hz. İbrahim’e bu konuda şüpheye mi düştüğünü sormuş, Hz. İbrahim de şüpheye düşmediğini ancak kalbinin tam olarak ikna olması için bunu bizzat görmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Allah, Hz. İbrahim’e dört kuş alıp, bunları kendisine alıştırmasını, sonra onları kesip parçalamasını, bu parçaları farklı dağların tepesine atmasını, sonra kuşları çağırmasını emretmiş; kuşların onun çağrısına hemen uyup kendisine uçarak geleceklerini haber vermiştir. Müfessirlerden Beyzâvî, bu ayetleri tefsir ederken, kıssada geçen

¹² Matta, Sure 3, Ayet 16.

¹³ Markos, Sure 1, Ayet 10.

¹⁴ Luka, Sure 3, Ayet 21.

¹⁵ Yuhanna, Sure 1, Ayet 32.

¹⁶ Armutak, *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, s. 49-50.

¹⁷ Yuhanna, Sure 2, Ayet 15-16.

¹⁸ Armutak, *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, s. 50.

¹⁹ Yuhanna, Sure 1, Ayet 32.

²⁰ Anonim, Batı Sanatı Tarihi. *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*. www.megep.meb.gov.tr (erişim 08.12.2011), 2011, s. 6.

²¹ R. Eser Gültekin, “Antik Smyrna Kenti’nin Koruyucusu St. Polycarp Adına Yapılan Bir Kilise: “St. Polycarp”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 2003, s. 104.

²² Kuranı Kerim 2/260.

kuşların tavus, horoz, karga ve güvercin olduğunu; bazı müfessirlerin ise güvercin yerine akbabayı söylediğini belirtmiştir. Beyzâvî'ye göre, ilgili kıssa ile verilmek istenen mesaj; insan nefisini ebedi hayatla diriltmenin yolu, örnek verilen hayvanların bazı karakteristik özellikleri ile ilgilidir. Tavus kuşunun özelliği şehvet ve süs düşkünlüğü, horozun meşhur özelliği saldırganlığı, karganın özelliği aşağılık bir nefise sahip olması ile ulaşamayacağı kadar uzun vadeli hesaplar yapması ve son olarak güvercinin özelliği ise büyüklenme ve heva-ü hevesinin emirlerini hemen yerine getirmektir. Zemahşerî ise kendi tefsirinde aynı dört kuşun adını vermiş ancak karakteristik tür özelliklerini bildirmemiştir. Razî tefsirinde güvercin yerine akbabayı vermiştir. Sülemî, Kuşeyri ve Baklî ise güvercin yerine ördeği bildirmiştir.²³

b. Hadislerde Güvercin

Hasan Basri'nin bildirdiği bir hadis güvercin ile ilgilidir:

“Bir adam İbnSirin'e şöyle dedi: ‘Rüyamda bir güvercin gördüm, bir inci yuttu, sonra ağzından daha büyüğünü çıkardı. Başka bir güvercin gördüm, bir inci yuttu, sonra daha küçüğünü çıkardı. Bir diğer güvercin gördüm, bir inci yuttu, sonra yuttuğunun benzerini ağzından çıkardı (Bunu neye yorarsın?)’ – Birincisi Hasan'dır, hadisi işitir, onu mantıkine göre güzelleştirir, ikincisi Muhammed İbnSirin'dir, o hadisi işitir, sonra ondan şüpheye düşer ve onu noksanlaştırır. Üçüncüsü, insanların en hafızı olan Katade'dir”²⁴

Siracü'l-Kulub isimli eser Ahmed-i Dai'ye atfedilmektedir. Eserde bir kısmı Hz. Peygambere, bir kısmı da Hz. Ali ve çeşitli sahabelere sorulan 70 soru cevaplandırılmaktadır. Cevaplandırılan sorulardan birisi ise, hayvan tespihleri üzerinedir. Siracü'l-Kulub'te tespihi geçen hayvanlar at, eşek, bednuş (bednas), kumru, tavus, üveyik, hüdhüd, güvercin, doğan, turrac, turna, kerkes, kırlangıç, hezar-ı dasitan, horoz, tavşancıl olmak üzere 16 hayvan türüdür. Arif tarafından yazılan Mürşidü'lUbbad isimli eserde tespih çeken 13 hayvan türü aktarılmakta, kumru sayılmakta iken güvercinde bahsedilmemektedir.²⁵

SÜRYANİLİKTE GÜVERCİN

Süryanilerin önemli kişilerinden Bar Ebroyo/Ebu'l-Farac (1226-1286) mistik düşünce ile ilgili önemli eserler vermiştir. Büyük İslam Alimi Gazali'nin “İhyauUlumi'd-Din” isimli eserindeki bilgilerin aynısını bazı eserlerinde aynen

²³ Celil Kiraz, “Beyzavi Tefsirinde İşarı Yorumlar ve Muhtemel Kaynakları.”,*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, s. 377-378.

²⁴ Abdullah Aydın, “Hasan Basri, Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri.”,*Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, s. 100.

²⁵ Karasoy, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 41.

KUTSAL BİR FENOMEN OLARAK YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET’TE GÜVERCİN

aktarmaktan çekinmeyen Bar Ebroyo, aynı zamanda “Güvercin Kitabı” isimli eserin sahibidir. Bar Ebroyo, Güvercin Kitabı isimli eserinde kendi hayat hikayesini ve kişisel deneyimlerini anlatmıştır. Yunan ve Süryani biliminin ürettiği yöntem ve bilgilerin kendisine, hayatını geçindirecek bir standart sağlayamadığından da şikâyet etmiştir.²⁶

TÜRKLER ARASINDA GÜVERCİN

Anadolu’nun birçok yöresinde güvercin kutsal bir hayvan olarak kabul edilmektedir. Mescitlerine ve evlerine yuva yaptıkları gerekçesi ile İstanbul halkı güvercin etini yememiş, güvercin etini yemeyi çirkin bulmanın ötesinde, haram saymıştır.²⁷

MASALLARDA ÖLÜM RUHU (DIŞ CAN) FİĞÜRÜ OLARAK GÜVERCİN

Türk masallarında farklı sembolik uygulamalar bulunmaktadır ki, bu motiflerden birisi “dış can” (canın beden dışında saklanması) veya “ölüm ruhu” uygulamasıdır. Örneğin masal kahramanlarından dev veya canavarın öldürülmesi gerekmektedir. Ancak devin/canavarın ruhu, başlangıcı belli olmayan bir zamanda, güvenli bir yer olarak seçilmiş mekânda muhafaza edilmektedir. Devin öldürülebilmesi için, önce saklı olduğu yerde canının bulunup, öldürülmesi gerekmektedir. Bu uygulamada canı muhafaza eden hayvanlar bildircin, su samuru, yedi kafalı alacalı yılan, serçe ve sinek gibi hayvanlar olduğu gibi, sıklıkla da güvercindir.²⁸

“1001 Gece Masalları” gibi bir masal dizisi olan “Seyfülmülük Masalları” Arap edebiyatından Türk edebiyatına girmiş kültür öğelerindedir. Bir Seyfülmülük Masalına göre ölüm ruhu, denizin dibinde bir sırça tabut içinde ve güvercin şeklinde muhafaza edilmektedir. “Ateşi Melek” masalında ise ölüm ruhu kapının önündeki bir taşın altında saklanan üç güvercin şeklinde beklemektedir.²⁹ Kırkıncı Oda masalında ise ölüm ruhu yerdeki bir domuzun karnında bulunan iki

²⁶ Nesim Doru, *Süryanilerde Mistik (Tasavvufi) Düşünce (Doğudan Batıya Köprü: Süryaniler)*. Dipnot Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8-9.

²⁷ Salim Ögüt, “Şatbi’ye Göre Mesalih-i Mürsele ile Bidat Arasındaki Farklar.”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, s. 27.

²⁸ Mustafa Sever, “Masallarda Dış Can (Canın Benden Dışında Saklanması).” *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, s. 41.

Salahaddin Bekki, “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi.”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 16, 8 (62), 2004, s. 36.

²⁹ Bekki, *Milli Folklor Dergisi*, s. 36.

kutu içindeki iki güvercin³⁰, Yeloğlu Köse masalında ise üç güvercin şeklinde sembolize edilmiştir.³¹

Dede Korkut Masalları, Türklerin Şamanlıktan İslamiyet'e geçiş dönemi ürünlerindedir. Duha Koca oğlu Deli Dumrul (Dumrul) Azrail'e, dolayısı ile Allah'a kafa tutar ve Azrail'i öldürmeye kalkar. Azrail bir güvercin olur ve uçar gider. Deli Dumrul ise doğanı ile Azrail'in peşine düşer ve birkaç güvercin avlar. Ancak Azrail güvercin şeklinden tekrar eski haline döner ve Deli Dumrul'un atının gözüne görünür. At ürker ve Deli Dumrul yere düşer.³² Ebu Müslim Horasani (718-755), Emevi Devleti'nin yıkılıp, Abbasilerin iktidara geldiği dönemde, günümüzde Türkmenistan sınırları içinde kalan Merv (günümüzde Mari) şehrinde doğar. Eski Türklerde insan ruhu genellikle kuş şeklinde düşünülmüştür. İnsanlara can vermeden önce bu ruhlar kuş şeklinde yaşarlar ve ölünce de kuş şeklinde uçar, giderler. İslamiyet'e girdikten sonra dahi "sunkarboldı"(sungur kuşu oldu) deyimini kullanılagelmiştir. İnanışa göre Ebu Müslim ölünce ruhu bir güvercin olup, bedenden çıkar ve gider.³³

ALEVİ-BEKTAŞI GELENEĞİNDE GÜVERCİN

Alevi-Bektaşî geleneği sevgi ve barış üzerine kurulmuştur ve geleneğe göre inanç ve düşünce ayrılığı gözetilmeden bütün insanlığı kucaklamak esastır. Alevi-Bektaşî geleneğinde aslan ile ceylan bir hamurda yoğrulmuş ve güvercin meydana getirilmiştir. Türklerin akın akın geldiği 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'da savaş ve kaos ortamı vardır. Böyle bir ortamda Hacı Bektaş Veli'nin Horasan'dan güvercin donunda Anadolu'ya girmesinin sembolik önemi büyüktür.³⁴

Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük'e güvercin donunda gelmesi, Abdal Musa tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

Güvercin donuyla Urûm'a uçan

³⁰ Sever, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 41.

Bekki, *Milli Folklor Dergisi*, s. 40.

³¹ Bekki, *Milli Folklor Dergisi*, s. 36.

³² Bekki, *Milli Folklor Dergisi*, s. 37.

Erman Artun, *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri – Öğretiler – Dinler, Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul. 2009, s. 3.

Muharrem Kaya, *Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanlarında Av. ActaTurcica*, 2009, s. 101.

³³ Artun, *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri – Öğretiler – Dinler, Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, s. 3.

³⁴ Hüseyin Özcan, *Türk Kültüründe Hoşgörü ve Örnek Bir Tip Olarak Alevi/Bektaşî Hoşgörüsü. Doğu-Batı Bağlamında Uluslararası Türk Dili ve Kültürü Konferansı*, Ekim 2002, Şumnu, Bulgaristan. 2002, s. 4.

Hüseyin Özcan, *Asya Toplumlarını Etkileyen Alevi/Bektaşî Kültüründe İnsanın Değeri. I. Uluslararası Asya Felsefe Derneği Sempozyumu*, Ekim 2005, İstanbul. 2005, s. 2.

KUTSAL BİR FENOMEN OLARAK YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET’TE GÜVERCİN

İmamlar evninünkapusun açan
Cümle evliyalar üstünden geçer
Var mıdır hiçbir er Ali’den gayri?³⁵
Bir başka şiirde aynı konu şöyle işlenmiştir:
Ali oldum âdem oldum bahâne
Güvercin donunda geldim cih’ane³⁶

Türklerin eski dinleri ile Şamanizm’de dini önderlik yapan kişi şamandır. Türkler İslamiyet’e girdikten sonra dini önder rolünü “ermiş kişi” pozisyonundaki kişiler üstlenmiştir. Bu ermişler Türk efsane folklorunda sık sık güvercin ya da laçın donuna girip, mekân değiştirmişlerdir. Bu ermiş kişilerden Ahmet Yesevi turna, Abdal Musa geyik, Hacı Bektaş Veli güvercin donuna bürünmüşlerdir.³⁷ Doğan Ata, doğan donuna girmiş ve Hacı Bektaş Veli’ye saldırmış, bunun üzerine Hacı Bektaş Veli silkinmiş ve hemen insan kılığına girmiştir. Bektaşi halifesi Resul Baba altın geyik ve güvercin donuna girmiştir.³⁸ Yine Anadolu’nun bazı bölgelerinde insanların üç güvercin olarak arkadaşları ile birlikte Mekke’ye hacca gitmelerine dair efsanelere rastlanmaktadır.³⁹

Hacıbektaş Müzesi’nde biri Pir Evi, diğeri Balım Sultan Türbesi olmak üzere iki adet büyük boyutlu ve ağaç görünümlü şamdan bulunmaktadır ki bunlara “Kırkbudak Şamdan” adı verilmiştir. Bu şamdanların üzerinde aslan, ejderha ve el figürlerinin yanında, kuş figürleri de bulunmaktadır ki bu kuşların güvercin olduğu zannedilmektedir. Hacı Bektaş Veli’nin güvercin donuna girdiği bilindiğinden, bu tahminde bulunulmaktadır.⁴⁰

³⁵Ergun, Sadettin Nüzhet, *Bektaşi Şairleri*, Devlet Matbaası, İstanbul. 1930, s. 6.

³⁶Ergun, *Bektaşi Şairleri*, s. 6.

³⁷Bekki, *Milli Folklor Dergisi*, s. 38.

Hamza Gündoğdu, “Tokat’tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında. “, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2004, s. 69.

³⁷ Mustafa Talas, “Mehmet Eröz’de Türklerde Totemizm İzleri.”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004, s. 286.

³⁷Meral Salman, *The Role of the Memorial Ceremonies of Hacı Bektaş Veli in Construction the Alevi-Bektaşi Identity*. Middle East Technical University, the Graduate School of Social Science (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). 2005, s. 15.

Bekir Deniz, “Similar Features Between Azerbaijani and Anatolian Turkish Carpets.”, *Journal of Institute of Fine Arts*, 2007, s. 28-32.

⁴² Mehmet Naci Önal, “Halk Anlatılarında Kahraman Kimliği Gizlemesi.” *Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, s. 1276-1279.

³⁷Necati Demir, “Sözlü Türk Kültüründe Hacı Bektaş Veli.”, Gazi Üniversitesi, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 57, 2011, s. 18.

³⁸ Demir, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, s. 18.

³⁹ Önal, *Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 1280.

⁴⁰Lütfiye GöktaşKaya, “Alevi Bektaşi Kültüründe “Kırkbudak” Üzerine.”, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 2006, s. 8.

Hünkâr Hacı Bektaş bir güvercin donunda Sulucakaraöyük'e gelince, bir taşın üstüne konmuş ve ayakları bu taşa gömülmüştür. Hacı Bektaş bir gün dolaşırken, kerpiç yapmak için ayakları ile çamur yoğuran birisi, eğer gerçekten veli ise yakındaki bir kayayı ayaklarıyla yoğurmasını söyler. Hünkâr da o kayanın üstüne çıkar ve kayayı hamur gibi yoğurur. Günümüzde "Hamurkaya" olarak adlandırılan bu kaya üstünde, inanca göre hacı Bektaş Veli'nin ayak izleri bulunmaktadır.⁴¹

Alevi-Bektaşî geleneğinde önemli merkezlerden birisi Kırıkkale'ye bağlı Hasandede Kasabasıdır. Bu kasabada bulunan Hasan Dede ve türbesi Aleviler için kutsal sayılan mekânlardandır. Halk arasındaki bir efsaneye göre kasaba eşrafından Ömer Ağa hacca gitmeden önce Hasan Dede'ye uğrar. Hasan Dede, evinde inşaat olduğu için bu yıl hacca gidemeyeceğini söyler. Mekke Şerifine verilmek üzere bir çıkını Ömer Ağa'ya teslim eder. Ömer Ağa yolda merak eder ve çıkını açar. Çıkında sadece iki karpuz çekirdeği ve bir kömür parçası vardır. Ömer Ağa Mekke'ye vardığında bu hediyeyi küçümser ve şerife teslim etmez. Hacdan dönüş hazırlıklarına başladığı sırada sokaklarda tellal bağıırır ve Rum diyarından bir emanetinin olduğunu duyurur. Bunu duyan Ömer Ağa hemen Mekke Şerifi'ne gider ve çıkını huzurunda açar. Çıkındaki malzeme yere dökülür ve karpuz çekirdekleri birer büyük karpuz, kömür parçası ise bir kara koyuna dönüşür. Mekke Şerifi de Hasan Dede'ye verilmek üzere bir çıkın hazırlatır. Ömer Ağa bu çıkının içindekini de merak eder ve açar. Çıkındaki bir taş parçası vardır ve açar açmaz hemen bir güvercine dönüşür, uçar gider. Hasan Dede Kasabasına varan güvercin, cami inşaatında bir türlü taş tutmayan bir oyuğa yerleşir ve tekrar taş olur.⁴²

SONUÇ

Dinlerin tarihi insanlık tarihi kadar eski olduğuna göre, tarih boyunca insanlık medeniyeti ve günümüzden yaklaşık olarak 6.500 yıl önce evcilleştirilmiş güvercin arasında önemli etkilenmeler olması kaçınılmazdır. Güvercin genellikle bütün dinlerde pozitif bir hayvan olarak görülmüş ve olumlu öğeler ile birlikte kullanılmıştır. Yahudilik dininde güvercinin tufanda geçmiş; ayrıca bir günah işleyince, kefaret bedeli olarak kullanılan hayvanlardan sayılmıştır. Hıristiyanlıkta güvercin, Yahudiliğe nazaran daha kutsal bir hayvan olarak görülmüştür. Kutsal Ruh'un, bir güvercin şeklinde Hz. İsa'ya indiği bazı İncillerde bildirilmiştir. İslamiyet'te de güvercin olumlu gözle bakılan bir hayvan olarak görülmektedir. Kuran'da dolaylı olarak, Allah'ı tespih eden hayvanlar arasında kabul edilmiştir. Hz. Peygamber müşriklerden kaçarken, Cebel-i Nur Dağı'ndaki Hira Mağarasına

⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İletişim Yayınları, İstanbul. 2000, s. 18.

⁴² Güler Özden Gökbulut, "Hasan Dede ve Hasan Dede Türbesi.", *Gazi Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 1999, s. 3.

KUTSAL BİR FENOMEN OLARAK YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET’TE GÜVERCİN

sığınmıştır. Mağara ağzına ağ ören örümceğin dışında, kapı önündeki yuvasına yatan güvercin, içeride kimsenin olmadığı zannıyla, peygamberin hayatını kurtarmıştır. Bu yönüyle güvercin Anadolu’nun birçok yöresinde kutsal sayılmakta ve öldürülmemektedir. Yukarıda bahsedilen delillerden sonra, güvercinin dinler katında, olumlu gözle bakılan ve hatta bazen kutsal sayılan hayvanlar arasında sayılabileceğini söylemek yanlış olmaz.

KAYNAKLAR

Anonim¹, Tevratı Şerif Yahut Eski Ahit Kitabı (İçinde: Kitabı Mukaddes - Eski ve Yeni Ahit – Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil). Ohan Matbaacılık, İstanbul. 1997.

Anonim², İncili Şerif Yahut İsa Mesihin Yeni Ahit Kitabı (İçinde: Kitabı Mukaddes - Eski ve Yeni Ahit – Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil). Ohan Matbaacılık, İstanbul. 1997. s. 3.

Anonim, Batı Sanatı Tarihi. *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*. www.megep.meb.gov.tr (erişim 08.12.2011),2011.

Armutak, Altan, Yahudi ve Hıristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 2008.

Artun, Erman, *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri – Öğretiler – Dinler*, Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri. Kitabevi Yayınevi, İstanbul. 2009.

Aydınlı, Abdullah, Hasan Basri, Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 1988.

Bekki, Salahaddin, Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi. *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 16, 8 (62), 2004.

Demir, Necati, Sözlü Türk Kültüründe Hacı Bektaş Veli. Gazi Üniversitesi, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 57, 2011.

Deniz, Bekir, Similar Features Between Azerbaijani and Anatolian Turkish Carpets. *Journal of Institute of Fine Arts*, 18, 2007.

Doru, Nesim, *Süryanilerde Mistik (Tasavvufi) Düşünce (Doğudan Batıya Köprü: Süryaniler)*. Dipnot Yayınları, İstanbul. 2007.

Ergun, Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*. Devlet Matbaası, İstanbul. 1930.

Genç, Köksal, Sözel Dünya’dan Sanal Dünyaya Bir İletişim Hiyerarşisi: Mektup – E-Post – Msn. *Milli Folklor Dergisi*, 19 (75), 2007.

Gökbulut, Güler Özden, Hasan Dede ve Hasan Dede Türbesi. Gazi Üniversitesi, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 9, 1999.

Gültekin, R. Eser, Antik Smyrna Kenti'nin Koruyucusu St. Polycarp Adına Yapılan Bir Kilise: "St. Polycarp". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 4, 2003.

Gündoğdu, Hamza, Tokat'tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 13, 2004.

Karasoym, Yakup,Siracü'l-Kulub ve Eserdeki Hayvan Tespihleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 2006.

Kaya, Lütfiye Göktaş, Alevi Bektaşî Kültüründe "Kırkbudak" Üzerine. *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 40, 2006.

Kaya, Muharrem, Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanlarında Av. *ActaTurcica*, 1 (1), 2009.

Kiraz, Celil,Beyzavi Tefsirinde İşarı Yorumlar ve Muhtemel Kaynakları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 2009.

Ocak, Ahmet Yaşar,Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İletişim Yayınları, İstanbul. 2000.

Öğüt, Salim,Şatibi'ye Göre Mesalih-i Mürsele ile Bidat Arasındaki Farklar. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2002.

Önal, Mehmet Naci, Halk Anlatılarında Kahraman Kimliği Gizlemesi. *Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 2010.

Özcan, Hüseyin, Türk Kültüründe Hoşgörü ve Örnek Bir Tıp Olarak Alevi/Bektaşî Hoşgürüsü. *Doğu-Batı Bağlamında Uluslararası Türk Dili ve Kültürü Konferansı*, Ekim 2002, Şumnu, Bulgaristan.2002.

Özcan, Hüseyin, Asya Toplumlarını Etkileyen Alevi/Bektaşî Kültüründe İnsanın Değeri. *I. Uluslararası Asya Felsefe Derneği Sempozyumu*, Ekim 2005, İstanbul.2005.

Öztürk, Nermin, İlahi Dinlerde Yemin, Kefaret ve Kurban. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 2002.

Pala, İskender,*Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 2. C., Kültür Bakanlığı Yayınları., Ankara.1989.

Salman, Meral,*The Role of theMemorialCeremonies ofHacı Bektaş Veli in Construction the Alevi-Bektaşî Identity*. Middle East Technical University, theGraduate School of Social Science (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). 2005.

Sever, Mustafa, Masallarda Dış Can (Canın Benden Dışında Saklanması). *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 60, 2003.

Talas, Mustafa, Mehmet Eröz'de Türklerde Totemizm İzleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16 (Güz), 2004.

KUTSAL BİR FENOMEN OLARAK YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK
VE İSLAMİYET'TE GÜVERCİN

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergimizde, Sosyal, İktisadi-İdari, İlahiyat ve Güzel Sanatlar alanına giren özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştirisini, kongre - sempozyum haberleri, yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak kaydıyla kabul edilebilir. Yayın kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır.

Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak İngilizce, Almanca, Fransızca ve Doğu Dillerinde yazılmış makalelerde yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır.

Yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış yazılar, Makale Online Takip Sistemimiz yoluyla Enstitümüze gönderilebilir. Hazırlanan makaleler; sadece makaleden sorumlu yazar tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi web sayfasındaki Online Makale gönderme ve Değerlendirme Sistemi kullanılarak elektronik ortama yüklenmelidir.

GÖNDERİLEN MAKALELERİN DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Dış değerlendirme:

Dergiye ulaşan makale öncelikle Editör ve Yayın Kurulunca incelenir. Makalenin ilan edilen yayın koşullarını taşıyıp taşımadığına bakılır. Hakemlerden dönen makalelerin değerlendirme raporları doğrultusunda aynen mi yoksa düzeltildikten sonra mı yayınlanacağına karar verilir.

İç Değerlendirme:

Makale alanındaki en az iki (2) hakeme gönderilir. (Değerlendirme süresi en fazla 15 gündür Bu süre zarfında neticesi alınamayan makaleler tekrar “farklı hakeme” gönderilir.) İki hakemden “**Kabul Raporu**” alınması durumunda ilk sayıda yayınlanır. İki hakemden “**Red Raporu**” alınması durumunda makale hiçbir surette yayınlanmaz ve yazar/yazarlara bilgi verilir. Hakemlerin “**Düzeltilme Raporu**” alınması durumunda yazar/yazarlara istenilen düzeltmeler bildirilir. Yazar/yazarların istenilen düzeltmeleri 15 gün içerisinde tamamlayarak göndermesi istenir. Makalenin “**Düzeltilmiş Hali**” hakemlere tekrar gönderilir. “**Kabul Raporu**” alınması durumunda ilk sayıda yayınlanır. İstenilen düzeltmelerin yapılmaması durumunun tespiti de ise makale “**Red**” edilir.

Biçimsel Özellikler

- ❖ Dergiye yayımlanması istenen makaleler MS Word programında yazılarak derginin e-posta adresine Word Dosyası formatında gönderilmelidir.

- ❖ Gönderilen makaleler “Times New Roman” yazı karakteriyle tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış 12 punto ile yazılmalıdır.
- ❖ Makalenin ilk sayfası kapak sayfasıdır. Bu sayfada çalışmanın başlığı 14 Punto koyu büyük harflerle yazılmalı, hizalaması ortadan yapılmalı ve yazının başlığı 12 sözcüğü geçmemelidir.
- ❖ Başlık verildikten sonra yazarın sadece adı (küçük harfle) ve soyadı (büyük harfle) makale metninin sağ üst köşesine 10 punto koyu olarak yazılmalıdır. Soyadından sonra * işareti konularak dipnotta yazar veya yazarlar hakkındaki bilgiler (unvan-kurum ve e-posta) 10 punto italik olarak verilmelidir.
- ❖ Türkçe makalede İngilizce özet yazılmalı, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Doğu dilleri makalelerde Türkçe özet yazılmalıdır. Özetler 11 punto ile yazılmalı ve 200 kelimeyi geçmemelidir.
- ❖ Makalelerde konuyu tanımlayan Türkçe ve yabancı dilde 3 ila 7 adet uygun anahtar kelime belirlenmelidir. Anahtar sözcüklerin her biri büyük harfle başlamalıdır ve italik olmalıdır.
- ❖ Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özet, ana metin, ekler ve kaynakça dâhil yaklaşık 30 sayfadan fazla olmamalıdır.

Ana Metin

- ❖ Yeni bir sayfadan başlatılacak olan Ana metnin ilk sayfasında makalenin başlığı yer almalıdır. Ana metnin bulunduğu sayfadan itibaren yazar adı, bir sonraki sayfaya ise makale adı dönüşümlü olarak 10 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.
- ❖ Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde(".....") gösterilirler. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, bir birini izleyen numaralar verilir.
- ❖ Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta ile belirtilir.
- ❖ Kısaltmalarda, ilk geçtiği yerde tanımlanmalıdır ve ondan sonra tutarlı olarak kullanılmalıdır.

Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

- ❖ Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 6 nk, sonra 6 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 4cm, alttan 4.5 cm, sol 3.5 cm, sağ 3.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 3,5 cm olmalıdır. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıktan 3 karakter içeride olmalıdır.
- ❖ Yazılarda sayfa numarası eklenmemelidir.
- ❖ Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Times New Roman 10 Punto” olarak yazılmalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman 9 Punto” olmalıdır. Tablo ve şekiller “resim formatı” olarak hazırlanmalıdır.
- ❖ Metindeki ana başlıklar, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar ise kelimeleri büyük harfle başlamalı ve koyu olarak yazılmalıdır.

Referans ve Göndermelere İlişkin Esaslar

- ❖ Kaynaklara yapılan atıflar, dipnotlar yerine eğer metnin içinde parantez arasında yapılacaksa, Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almalıdır. (Şahin, 2010: 200). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "vd" kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atıfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynağa yapılan atıf dışında, yapılacak açıklamalar, "Notlar" başlığı altında yazının sonunda ayrı bir sayfada verilmelidir.
- ❖ Kaynaklara yapılacak atıflarda dipnot usulü uygulanacak ise, atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez. Dipnotlarda yayın adları (Kitaplarda kitap adı, makalelerde dergi adı) italik yazılacak, atıflarda alıntı yapılan sayfa numarası mutlaka belirtilecektir. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları italik olarak kullanılmalıdır.

Dipnot Yazım Teknikleri:

a. Kitaplar için

aa. Tek yazarlı eserler için:

Yazar adı ve soyadı, eser adı (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Samuel Sullivan Cox; *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları (1885-1887)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul-2010, s.26.

Cemal Kafadar; *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995, p. 93.

ab. İki yazarlı eserler için:

Birinci yazarın adı ve soyadı ve ikinci yazarın adı ve soyadı, eser adı (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Kurt B. Mayer - Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969, p.123.

ac. Yazarı veya editörü olmayan kitap

Macmillan contemporary dictionary (1988). İstanbul: ABC Yayınevi.

b. Arşiv belgeleri için:

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası yada klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası yada fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3. ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

c. Kurum adına hazırlanmış eser:

Kurumun açık adı, eserin adı (italik), basıldığı yer, basım yılı, atıfta bulunulan sayfalar.

T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı; *1980-1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar*, Ankara 1991, s.1-7.

d. Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, "makale adı" (varsa çeviren), yayımlandığı süreli yayının adı, cilt no (Romen)/sayı, yayımlandığı tarih, sayfa numarası.

Martha B. Olcott; "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, Temmuz 1981, s.353.

e. Akademik Tezler

Kaynak bir tez ise; Tez yazarının adı ve soyadı, tezin adı (italik), () içerisinde tezin yapıldığı Enstitü / Üniversite, yeri ve yılı ve sayfası.

Gülay Akgül Yılmaz; *Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s.115,

f.Seminer veya Konferans Notları:

Konuşmacının adı ve soyadı, tebliğ konusu (tırnak içerisinde), toplantının adı, toplantı yeri, toplantı tarihi.

Arslan Sonat, “KKFA ve Dış Denge”, *X. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Kemer, Antalya, 14-18 Mayıs 1994.

g. Periyodik Bültenler:

Bülteni yayınlayan kurumun adı, yayının adı , yayın tarihi (ay ve yıl olarak), alıntının yapıldığı sayfa numarası.

Devlet Planlama Teşkilatı, *Temel Ekonomik Göstergeler*, Haziran 1994, s. 17.

Sermaye Piyasası Kurulu, *Aylık Bülten*, Haziran 1994, s. 5-7.

h. Meslekî ve Bilimsel Raporlar:

Raporu çıkartan kurumun adı, raporun adı, yayın numarası, alıntı yapılan sayfa numarası.

TÜSİAD, “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası / Genel Durum ve Öneriler”, Yayın No: TÜSİAD-T/93, ss. 11-164.

ı. Mevzuat:

Kanun, Kanun Hükmünde Kararname, Bakanlar Kurulu Kararı, Bakanlar Kurulu Kararına Ek Karar, tebliğ, sirkü gibi mevzuata ilişkin bilgiler; resmi gazete tarihi ve sayısı ile ilgili mevzuatın kendi numaraları ve T.C. Resmi Gazete belirtilerek dipnotta yer alacaktır.

6224 Nolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (23.01.1954 tarih, 8615 sayılı *T.C. Resmi Gazete*).

i. Görüşme:

Görüşme yapılan kişinin adı ve soyadı, mülakat tarihi.

Hüseyin Çakır, 17 Eylül 1994 tarihli görüşme.

k. İnternet Kaynağı:

Yazar adı ve soyadı, kaynağın adı, web adresi, erişim tarihi verilmelidir.

John N.Berry , "Educate Library Leaders," **Library Journal**, February 15, 1998 , (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000. veya

Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?", (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

l. Gazeteden Alıntı – Gazete Haberleri:

Gazetenin adı, tarihi ve sayfası

Radikal, 30 Eylül 2004, s.11

m. Poster

Ergin, T., Ergin, H. & Madi, B. (2001, Haziran). *Binicilik sporunun gelişim geriliği olan çocukların gelişimi ve eğitimi üzerindeki etkileri*. Etkileşim ve İşbirliği konulu Uluslar arası Özel Eğitim Konferansı'ndaki poster sunumu, Antalya, Türkiye.

Ergin, T., Ergin, H. & Madi, B. (2001, June). *Effects of horseback riding on the development and education of developmentally delayed children*. Poster session presented at International Conference on Special Education, Antalya, Turkey.

Ekler:

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, kolay bulunamayacak belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise ya büyük Romen veya Arap rakamlarıyla, birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar mutlaka belirtilmelidir.

Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKLAR'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

Yeni bir sayfadan başlayan kaynaklar metin içinde geçen tüm kaynakları içermelidir.

1. Kaynakçada yazar soyadı başta; sonra adı, küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Makalenin yazımıyla atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır.

B.E.U.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Telif Hakkı Devir Formu / Copyright Form

[Makale Adı / Article title]

.....
.....
.....

Başlıklı makalenin telif hakkından feragat etmeyi/ettiğimizi, makalenin telif hakkının Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'ne devredildiğini ve Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü makalenin yayınlanabilmesi konusunda yetkili kıldığını kabul eder ve imza ederiz.

Ayrıca, adı geçen makalenin tüm içeriği konusunda tüm sorumluluk yazar/yazarlara ait olup, makalenin içeriği konusunda doğabilecek sorunlardan Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü sorumlu değildir.

Bütün yazarlar tarafından imzalanması gerekiyor: (Sorumlu yazar/Corresponding author*)

Yazarın Adı ve Soyadı / Author Names İmzası / Signature Tarih / Date

1.....
2.....
3.....
4.....
5.....

NOT: Eksik imza durumunda sorumluluk imzalayan yazarlara aittir. Form doldurulup imzalandıktan sonra online veya e-posta yoluyla gönderilmelidir:

Web : <http://sb.beu.edu.tr/>

E-mail : sbe@beu.edu.tr

BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından "Hakemli Dergi" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayımlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayımlanmasını kabul etmiş sayılırlar.

Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazılarında her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
Tel: 0 (434) 222 0072
Fax: 0 (434) 222 0101

sbedergi@beu.edu.tr
<http://sb.beu.edu.tr>